

АЛЬМАНАХ 2010

УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

Ну, що б, здавалося, слова?!
Слова та голос —

більш нічого!

А серце б'ється, ожива,
як їх почує!... Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть межи люде!...

Тарас Шевченко

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

АЛЬМАНАХ

АЛЬМАНАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

2010

РІЧНИК 100-ИЙ

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА“
Парсипані, Нью-Джерзі

ALMANAC OF THE UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION

2010

SVOBODA PRESS
Parsippany, New Jersey

Стефан Качарай – президент Українського Народного Союзу

Рома Гадзевич – головний редактор „The Ukrainian Weekly“ і „Свободи“

Редактор Альманаху-2010 – Петро Часто

Обкладинка – Еріки і Степана Слуцьких
(в художній композиції використано фотографію
учениці 2-ої класи Школи українознавства
в Нью-Йорку Калинки Волошин)

Svoboda–P.O. Box 280, 2200 Route 10, Parsippany, NJ, 07054
www.svoboda-news.com

Printed in United States of America

СІЧЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1	19	П	Наймен. Хр., Вас. Вел.		Боніфатія, мч.	
2	20	С	Сильвестра Папи, свт.		Ігнатія Богоносця, свт.	
3	21	Н	ПЕРЕД ПРОСВІЧЕННЯМ Малахії, прор.	Гл. 6 Єв. 9	ПЕРЕД РІЗДВОМ, ОТЦІВ Юліяни, мч.	Гл. 5 Єв. 8
4	22	П	Собор 70 Апостолів		Анастасії, вмч.	
5	23	В	Навечір'я Богоявління		10 мучеників у Криті	
6	24	Ц	БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЄ		Навечір'я Різдва, Євгенії, мч.	
7	25	Ч	Собор Івана Христителя		РІЗДВО ХРИСТОВЕ	
8	26	П	Юрія, Омеляна, пр.		Собор Пресв. Богор.	
9	27	С	Полієвкта, мч.		Стефана, первомученика	
10	28	Н	ПО ПРОСВІЧЕННІ Григорія Нис., Дометіяна, пр.	Гл. 7 Єв. 10	ПО РІЗДВІ Мучеників у Нікомидії	Гл. 6 Єв. 9
11	29	П	+ Теодосія Вел., пр.		Дітей убитих у Вифлеємі	
12	30	В	Татіяни, мч.		Анасії, мч., Зотика, пр.	
13	31	С	Єрмила і Стратоніка, мч.		Меланії Римлянки, пр.	
14	1	Ч	Отців із Синаю, прмч.		Наймен. Хр., Вас. Вел.	
15	2	П	Павла і Івана, пр.		Сильвестра Папи, свт.	
16	3	С	Поклін кайданам ап. Петра		Малахії, прор.	
17	4	Н	32 п. ЗІСЛАННЯ + Антонія Вел., пр.	Гл. 8 Єв. 11	ПЕРЕД ПРОСВІЧЕННЯМ Собор 70 Апостолів	Гл. 7 Єв. 10
18	5	П	Атанасія і Кирила, свт.		Навечір'я Бог., Теопемта	
19	6	В	Макарія, пр.		БОГОЯВЛІННЯ ГОСПОДНЄ	
20	7	С	+ Євтимія Великого, пр.		Собор Івана Христителя	
21	8	Ч	Максима, ісп.		Юрія, Омеляна, Домініки, пр.	
22	9	П	Тимотея, ап.		Полієвкта, мч.	
23	10	С	Климента, свмч.		Григорія з Нісси, Дометіяна, пр.	
24	11	Н	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ Ксені Римлянки, пр.	Гл. 1 Єв. 1	МИТАРЯ І ФАРИСЕЯ + Теодосія Вел., пр.	Гл. 8 Єв. 11
25	12	П	+ Григорія Богослова, свт.		Татіяни, мч.	
26	13	В	Ксенофонта і Марії, пр.		Єрмила і Стратоніка, мч.	
27	14	С	+ Перен. мощей Івана Зол.		Отців із Синаю, прмч.	
28	15	Ч	Єфрема Сирійця, пр.		Павла і Івана, пр.	
29	16	П	Пер. мощей Ігнатія Бого.		Поклін кайд. Ап. Петра	
30	17	С	+ Трьох Святителів		+ Антонія Великого, пр.	
31	18	Н	БЛУДНОГО СИНА Кира й Івана, чуд.	Гл. 2 Єв. 2	БЛУДНОГО СИНА Атанасія і Кирила, свт.	Гл. 1 Єв. 1

ЛЮТИЙ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	П	Навечір'я Стрітення		Макарія, пр.	
2	20	В	Стрітення Господнє		+ Євтимія Великого, пр.	
3	21	С	Симеона й Анни, прор.		Максима, ісп., Неофіта, мч.	
4	22	Ч	Ісидра, пр.		Тимотея, ап.	
5	23	П	Агафії, мч.		Климентія, свмч.	
6	24	С	Вукола, пр.		Ксені Римлянки, пр.	
7	25	Н	М'ЯСОПУСНА	Гл. 3	М'ЯСОПУСНА	Гл. 2
			Партенія, свт.	Єв. 3	+ Григорія, Богосл., свт.	Єв. 2
8	26	П	Теодора Стратилата, вмч.		Ксенофонта і Марії, пр.	
9	27	В	Никифора, мч.		+ Перен. мощів Івана Зол.	
10	28	С	Харалампія, мч.		Єфрема Сирійця, пр.	
11	29	Ч	Власія, свмч.		Пер. мощів Ігнатія Богоносця	
12	30	П	Мелетія з Антіохії, свт.		+ Трьох Святителів	
13	31	С	Мартиніяна, пр.		Кира й Івана, чуд.	
14	1	Н	СИРОПУСНА	Гл. 4	СИРОПУСНА	Гл. 3
			Кирила, ап., Авксентія, пр.	Єв. 4	Трифона, мч.	Єв. 3
15	2	П	Онисима, ап. (1 день в. п.)		Стрітення Господнє (1 день в. п.)	
16	3	В	Памфіла і Порфірія, мч.		Симеона й Анни, прор.	
17	4	С	Теодора Тирона, вмч.		Ісидора, пр.	
18	5	Ч	Льва, папи Рим. свт.		Агафії, мч.	
19	6	П	Архипа, ап.		Вукола, свт.	
20	7	С	Льва Катанського, пр.		Партенія, свт.	
21	8	Н	1 ПОСТУ	Гл. 5	1 ПОСТУ	Гл. 4
			Тимотея, пр.	Єв. 5	Теодора, страт., вмч.	Єв. 4
22	9	П	Відн. мощ. у Євгенії		Никифора, мч.	
23	10	В	Полікарпа, свмч.		Харалампія, мч.	
24	11	С	+ 1 і 2 Найд. гол. Ів. Христ.		Власія, свмч.	
25	12	Ч	Тарасія, свт.		Мелетія з Антіохії, свт.	
26	13	П	Порфірія з Газы, свт.		Мартиніяна, пр.	
27	14	С	Прокопія, ісп.		+ Кирила, ап.	
28	15	Н	2 ПОСТУ	Гл. 6	2 ПОСТУ	Гл. 5
			Василія, ісп.	Єв. 6	Онисима, ап.	Єв. 5

БЕРЕЗЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1 16 П	Євдокії, прмч.			Памфіла і Порфірія, мч.	
2 17 В	Теодота, свмч.			Теодора Тирона, вмч.	
3 18 С	Євтропія, Клеоніка, мч.			Льва, папи Рим. свт.	
4 19 Ч	Герасима, пр.			Архипа, ап.	
5 20 П	Конона, мч.			Льва Катанського, пр.	
6 21 С	42 мучеників в Аморії			Тимотея, пр.	
7 22 Н	ХРЕСТОПОКЛІННА	Гл. 7		ХРЕСТОПОКЛІННА	Гл. 6
	Василія, Єфрема, свмч.	Єв. 7		Відн. мощ. у Євгенії	Єв. 6
8 23 П	Теофілакта, свт.			Полікарпа, свмч.	
9 24 В	+ 40 мучеників із Севасти			1 і 2 Найд. гол. Ів. Христ.	
10 25 С	Кондрата, Кипріяна, мч.			Тарасія, свт.	
11 26 Ч	Софронія, свт.			Порфірія з Гази, свт.	
12 27 П	Теофана, ісп.			Прокопія, ісп.	
13 28 С	Перен. мощ. Никидора, свт.			Василія, ісп.	
14 1 Н	4 ПОСТУ	Гл. 8		4 ПОСТУ	Гл. 7
	Венедикта, пр.	Єв. 8		Євдокії, прмч.	Єв. 7
15 2 П	Агапія й інших мч.			Теодота, свмч.	
16 3 В	Савина і Папи, мч.			Євтропія, Клеоніка, мч.	
17 4 С	Олексія, пр. (Поклони)			Герасима, пр. (Поклони)	
18 5 Ч	Кирила з Єрусалиму, свт.			Конона, мч.	
19 6 П	Хризанта й Дарії, мч.			42 мучеників в Аморії	
20 7 С	Оо. вбитих у м. св. (Акаф. Суб.)			Василія, Єфрема, свмч. (Акаф. Суб.)	
21 8 Н	5 ПОСТУ	Гл. 1		5 ПОСТУ	Гл. 8
	Якова, ісп.	Єв. 9		Теофілакта, ісп.	Єв. 8
22 9 П	Василія, свмч.			+ 40 мучеників із Севасти	
23 10 В	Нікона та його уч., прмч.			Кондрата, Кипріяна, мч.	
24 11 С	Захарії, пр.			Софронія, свт.	
25 12 Ч	БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ			Теофана, ісп.	
26 13 П	Собор Арх. Гавриїла			Перен. мощ. Никифора, свт.	
27 14 С	Матрони, мч. (Лаз. Суб.)			Венедикта, пр. (Лаз. Суб.)	
28 15 Н	КВІТНА			КВІТНА (Вербна)	
	Іларіона, пр.			Агапія й інших мч.	
29 16 П	Марка і Кирила, свмч.			Савина і Папи, мч.	
30 17 В	Івана Ліст., пр.			Олексія, пр.	
31 18 С	Іпатія, свт.			Кирила з Єрусалиму, свт.	

КВІТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	Ч	ВЕЛ. ЧЕТВЕР (Страсті)		ВЕЛ. ЧЕТВЕР (Страсті)	
2	20	П	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ		ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ	
3	21	С	ВЕЛИКА СУБОТА		ВЕЛИКА СУБОТА	
4	22	Н	ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ		ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	
5	23	П	СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК		СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК	
6	24	В	СВІТЛИЙ ВІВТОРОК		СВІТЛИЙ ВІВТОРОК	
7	25	С	Юрія, свт.		БЛАГОВІЩ. ПР. БОГОРОДИЦІ	
8	26	Ч	Іродіона й інших ап.		Собор Арх. Гавриїла	
9	27	П	Євостхую, мч.		Матрони, мч.	
10	28	С	Терентія, Помплія, мч.		Іларіона, пр.	
11	29	Н	ТОМИНА Антипа, свмч.		ТОМИНА Марка і Кирила, свмч.	
12	30	П	Василія, ісп.		Івана Ліствичника, пр.	
13	31	В	Артемона, свмч.		Іпатрія, пр.	
14	1	С	Мартина, папи, ісп.		Марії Єгипетської, пр.	
15	2	Ч	Аристраха, Пуда, ап.		Тита, пр.	
16	3	П	Агапії, Ірини і Хіонії, мч.		Микити, пр.	
17	4	С	Симеона, пр.		Йосифа і Юрія, пр.	
18	5	Н	МИРОНОСИЦЬ Івана, учня Григорія, пр.	Гл. 2 Єв. 3	МИРОНОСИЦЬ Теодула, мч.	Гл. 2 Єв. 3
19	6	П	Івана Печерника		+ Методія, свт.	
20	7	В	Теодора Трихіни, пр.		Юрія, пр.	
21	8	С	Януарія й інших свмч.		Іродіона й інших апос.	
22	9	Ч	Теодора, Віталія, пр.		Євпсихія, мч.	
23	10	П	+ Юрія Переможця, вчмч.		Терентія, Помплія, мч.	
24	11	С	Сави Стратилата, мч.		Антипа, свмч.	
25	12	Н	РОЗСЛАБЛЕНОГО + Марка, ап. і еван.	Гл. 3 Єв. 4	РОЗСЛАБЛЕНОГО Василія, ісп.	Гл. 3 Єв. 4
26	13	П	Василія, свмч.		Артемона, свмч.	
27	14	В	Симеона, свмч., Стефана, свт.		Мартина, папи, ісп.	
28	15	С	Ясона і Сосіпатра, ап.		Аристраха, Пуда, ап.	
29	16	Ч	9 мучеників у Кизиці		Агапії, Ірини і Хіонії, мч.	
30	17	П	+ Якова, ап., брата Ів. Бог.		Симеона, пр.	

ТРАВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	18	С	Єремії, прор.		Івана, учня Григорія, пр.	
2	19	Н	САМАРЯНКИ	Гл. 4	САМАРЯНКИ	Гл. 4
			Атанасія Великого, пр.	Єв. 7	Івана Печерника	Єв. 7
3	20	П	+ Теодосія Печер., пр.		Теодора Трихіни, пр.	
4	21	В	Пелагії, мч.		Януарія й інших свмч.	
5	22	С	Ірини, мч., Никидора, пр.		Теодора, Віталія, пр.	
6	23	Ч	Йова многотраждального		+ Юрія Переможця, вмч.	
7	24	П	Акакія, мч.		Сави Стратилата, мч.	
8	25	С	+ Івана Богослова, ап. і еван.		+ Марка, ап. і євангелиста	
9	26	Н	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО	Гл. 5	СЛІПОНАРОДЖЕНОГО	Гл. 5
			+ Перен. мощ. св. Миколая	Єв. 8	Василія, свщ.	Єв. 8
10	27	П	+ Симеона Зилоти, ап.		Симеона, свщ., Стефана, свт.	
11	28	В	+ Кирила і Методія, ап. Слов.		Ясона і Сосипатра, ап., Максима	
12	29	С	Єпіфанія і Германа, свт.		9 мучеників в Кизиці	
13	30	Ч	ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ		ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	
14	1	П	Ісидора, мч.		Єремії, прор.	
15	2	С	Пахомія Вел., пр.		Атанасія Великого, свт.	
16	3	Н	ОТЦІВ	Гл. 6	ОТЦІВ	Гл. 6
			Теодора, пр., Віта, Модеста, мч.	Єв. 10	+ Теодосія Печер., пр.	Єв. 10
17	4	П	Андроніка й ін. ап.		Пелагії, мч.	
18	5	В	Теодота, Петра, Діонісія, мч.		Ірини, мч., Никидора, пр.	
19	6	С	Патрикія, свмч.		Йова многотраждального	
20	7	Ч	Талалея, мч.		Поява Чес. Хреста, Акакія, мч.	
21	8	П	+ Константина й Олени, ап.		+ Івана Богосл., ап. і еван.	
22	9	С	Василіска, мч.		Перен. мощ. св. Миколая	
23	10	Н	ЗШЕСТЯ СВЯТОГО ДУХА		ЗШЕСТЯ СВЯТОГО ДУХА	
24	11	П	Пресвятої Тройці		Пресвятої Тройці	
25	12	В	+ З увіднай. Голови Ів. Хрест.		Єпіфанія і Германа, свт.	
26	13	С	Карпа, ап.		Глікерії, мч.	
27	14	Ч	Терапонта, свщ.		Ісидора, мч.	
28	15	П	Микити, свт.		Пахомія Вел., пр.	
29	16	С	Теодосії, прмч.		Теодора, пр., Віта, Модеста, мч.	
30	17	Н	ВСІХ СВЯТИХ	Гл. 8	ВСІХ СВЯТИХ	Гл. 8
			Ісаакія Далматського, пр.	Єв. 1	Андроніка й ін. ап.	Єв. 1
31	18	П	Єрмія, ап., Єрмея, мч.		Теодота, Петра, Діонісія, мч.	

ЧЕРВЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1	19	В	Юстина Філософа, мч.		Патрикія, свмч.	
2	20	С	Никифора, свт.		Талалея, мч.	
3	21	Ч	ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ		ПРЕСВЯТОЇ ЄВХАРИСТІЇ	
4	22	П	Митрофана, свт.		Василісіка, мч.	
5	23	С	Доротея, свмч.		Михаїла, свт.	
6	24	Н	2 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 1	2 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 1
			Васиріона, Іларіона, пр.	Єв. 2	Симеона, Микити, пр.	Єв. 2
7	25	П	Теодота, свмч.		+ 3 увіднай. Голови Ів. Хрест.	
8	26	В	Перен. мощ. Теодора Тир., мч.		Карпа, ап.	
9	27	С	Кирила Олек., свт.		Терапонта, свмч.	
10	28	Ч	Тимотея, свмч.		Микити, свт.	
11	29	П	ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ		ХРИСТА ЧОЛОВІКОЛЮБЦЯ	
12	30	С	Співстражд. Пр. Богородиці		Співстражд. Пр. Богородиці	
13	31	Н	3 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 2	3 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 2
			Акилини, мч.	Єв. 3	Єрмія, ап., Єрмея, мч.	Єв. 3
14	1	П	Єлисея, прор., Методія, свт.		Юстина Філософа, мч.	
15	2	В	Амоса, прор., Єроніма, пр.		Никифора, свт.	
16	3	С	Тихона з Аматуни, свт.		Лукиліяна й ін. мч.	
17	4	Ч	Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.		Митрофана, свт.	
18	5	П	Леонтія, мч.		Доротея, свмч.	
19	6	С	Юди Тадея, ап.		Висаріона, Іларіона, пр.	
20	7	Н	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ	Гл. 3	СВЯТИМ УКР. НАРОДУ	Гл. 3
			Методія, свмч.	Єв. 4	Теодота, свмч.	Єв. 4
21	8	П	Юліяна, мч.		Перен. мощ. Теодора Тир.	
22	9	В	Євсевія, свмч.		Кирила Олек., свт.	
23	10	С	Агрипини, мч.		Тимотея, свмч.	
24	11	Ч	Різдво Івана Христителя		+ Вартоломея і Варнави, ап.	
25	12	П	Февронії, прмч.		Онуфрія Великого, пр.	
26	13	С	Давида, пр.		Акилини, мч.	
27	14	Н	5 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 4	5 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 4
			Самсона, пр.		Єлисея, прор., Методія, свт.	
			<i>Бл. Єп. Миколи і 25 укр. мчч.</i>	Єв. 5	<i>Бл. Єп. Миколи і 25 укр. мчч.</i>	Єв. 5
28	15	П	Перен. мощ. Кира й Івана		Амоса, прор., Єроніма, пр.	
29	16	В	Петра і Павла, Апп.		Тихона з Аматуни, свт.	
30	17	С	+ Собор 12 Апостолів		Мануїла, Савела, Ізмаїла, мч.	

ЛИПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

Г. Ю.

1	18	Ч	Косми й Дам'яна, чуд.		Леонтія, мч.	
2	19	П	Пол. Ризи Богородиці		+ Юди Тадея, ап.	
3	20	С	Якinta, мч., Анатолія, свт.		Методія, свмч.	
4	21	Н	6 п. ЗШЕСТЯ Андрія Критського, свт.	Гл. 5 Єв. 6	6 п. ЗШЕСТЯ Юліяна, мч.	Гл. 5 Єв. 6
5	22	П	+ Атанасія Атонського, пр.		Євсевія, свмч.	
6	23	В	Сісоє Вел., пр.		Агрипини, мч.	
7	24	С	Томи й Акакія, пр.		Різдво Івана Христителя	
8	25	Ч	Прокопія, вмч.		Февронії, прмч.	
9	26	П	Панкратія, свмч.		Давида, пр.	
10	27	С	+ Антонія Печерського, пр.		Самсона, пр.	
11	28	Н	7 п. ЗШЕСТЯ Ольги, кн. Київської	Гл. 6 Єв. 7	7 п. ЗШЕСТЯ Перен. мощ. Кира й Івана	Гл. 6 Єв. 7
12	29	П	Прокла й Іларія, мч.		Петра і Павла, Апп.	
13	30	В	Собор Арх. Гавриїла		+ Собор 12 Апостолів	
14	1	С	Акили, ап.		Косми і Дам'яна, чуд.	
15	2	Ч	+ Володимира, Великого		+ Полож. Ризи Пр. Богородиці	
16	3	П	Атеногена, свмч.		Якinta, мч., Анатолія, свт.	
17	4	С	Маріни, вмч.		Андрія Критського, свт.	
18	5	Н	8 п. ЗШЕСТЯ Якinta, Еміліяна, мч.	Гл. 7 Єв. 8	8 п. ЗШЕСТЯ + Атанасія Атонського, пр.	Гл. 7 Єв. 8
19	6	П	Макрини, пр.		Сісоє Вел., пр.	
20	7	В	+ Іллі пророка		Томи й Акакія, пр.	
21	8	С	Симеона і Єзекиїла, прор.		Прокопія, вмч.	
22	9	Ч	Марії Магдалини, рівноап.		Панкратія, свмч.	
23	10	П	Трохима, Теофіла, мч.		+ Антонія Печерського, пр.	
24	11	С	+ Бориса і Гліба, мч.		Ольги, кн. Київської	
25	12	Н	9 п. ЗШЕСТЯ + Успіння св. Анни	Гл. 8 Єв. 9	9 п. ЗШЕСТЯ Прокла й Іларія, мч.	Гл. 8 Єв. 9
26	13	П	Єрмолая, Параскевії, мч.		Собор Арх. Гавриїла	
27	14	В	+ Пантелеймона, вмч.		Акили, ап.	
28	15	С	Прохора, Ніканора, ап.		+ Володимира, Великого	
29	16	Ч	Калиніка, мч.		Атеногена, свмч.	
30	17	П	Сили, Силуана, ап.		Маріни, вмч.	
31	18	С	Євдокима, пр.		Якinta, Еміліяна, мч.	

ЛІПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	18	Ч	Косми й Дам'яна, чуд.		Леонтія, мч.	
2	19	П	Пол. Ризи Богородиці		+ Юди Тадея, ап.	
3	20	С	Якinta, мч., Анатолія, свт.		Методія, свмч.	
4	21	Н	6 п. ЗШЕСТЯ Андрія Критського, свт.	Гл. 5 Єв. 6	6 п. ЗШЕСТЯ Юліяна, мч.	Гл. 5 Єв. 6
5	22	П	+ Атанасія Атонського, пр.		Євсевія, свмч.	
6	23	В	Сісоя Вел., пр.		Агрипини, мч.	
7	24	С	Томи й Акакія, пр.		Різдво Івана Христителя	
8	25	Ч	Прокопія, вмч.		Февронії, прмч.	
9	26	П	Панкратія, свмч.		Давида, пр.	
10	27	С	+ Антонія Печерського, пр.		Самсона, пр.	
11	28	Н	7 п. ЗШЕСТЯ Ольги, кн. Київської	Гл. 6 Єв. 7	7 п. ЗШЕСТЯ Перен. мощ. Кира й Івана	Гл. 6 Єв. 7
12	29	П	Прокла й Іларія, мч.		Петра і Павла, Апп.	
13	30	В	Собор Арх. Гавриїла		+ Собор 12 Апостолів	
14	1	С	Акили, ап.		Косми і Дам'яна, чуд.	
15	2	Ч	+ Володимира, Великого		+ Полож. Ризи Пр. Богородиці	
16	3	П	Атеногена, свмч.		Якinta, мч., Анатолія, свт.	
17	4	С	Маріни, вмч.		Андрія Критського, свт.	
18	5	Н	8 п. ЗШЕСТЯ Якinta, Еміліяна, мч.	Гл. 7 Єв. 8	8 п. ЗШЕСТЯ + Атанасія Атонського, пр.	Гл. 7 Єв. 8
19	6	П	Макрини, пр.		Сісоя Вел., пр.	
20	7	В	+ Іллі пророка		Томи й Акакія, пр.	
21	8	С	Симеона і Єзекиїла, прор.		Прокопія, вмч.	
22	9	Ч	Марії Магдалини, рівноап.		Панкратія, свмч.	
23	10	П	Трохима, Теофіла, мч.		+ Антонія Печерського, пр.	
24	11	С	+ Бориса і Гліба, мч.		Ольги, кн. Київської	
25	12	Н	9 п. ЗШЕСТЯ + Успіння св. Анни	Гл. 8 Єв. 9	9 п. ЗШЕСТЯ Прокла й Іларія, мч.	Гл. 8 Єв. 9
26	13	П	Єрмолая, Параскевії, мч.		Собор Арх. Гавриїла	
27	14	В	+ Пантелеймона, вмч.		Акили, ап.	
28	15	С	Прохора, Ніканора, ап.		+ Володимира, Великого	
29	16	Ч	Калиніка, мч.		Атеногена, свмч.	
30	17	П	Сили, Силуана, ап.		Маріни, вмч.	
31	18	С	Євдокима, пр.		Якinta, Еміліяна, мч.	

СЕРПЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	Н	10 п. ЗШЕСТЯ 7 Макавейських мучеників	Гл. 1 Єв. 10	10 п. ЗШЕСТЯ Макрини, пр.	Гл. 1 Єв. 10
2	20	П	Перен. мощ. Стефана, пермч.		+ Іллі пророка	
3	21	В	Ісаакія, Далмата й Фавста, пр.		Симеона, Єзикиїла, прор.	
4	22	С	7 молодців з Ефезу, мч.		Марії Магдалини, рівноап.	
5	23	Ч	Євсигнія, мч.		Трохима, Теофіла, мч.	
6	24	П	Преображення Господнє		+ Бориса і Гліба, мч.	
7	25	С	Дометія, прмч.		+ Успіння св. Анни	
8	26	Н	11 п. ЗШЕСТЯ Еміліяна, ісп.	Гл. 2 Єв. 11	11 п. ЗШЕСТЯ Ермолая, Параскевії, мч.	Гл. 2 Єв. 11
9	27	П	+ Матія, ар.		+ Пантелеймона, вмч.	
10	28	В	Лаврентія, архидиякона, мч.		Прохора, Ніканора, ап.	
11	29	С	Євпла, мч.		Калиніка, мч.	
12	30	Ч	Фотія й Аникити, мч.		Сили, Силуана, Андріоніка, ап.	
13	31	П	Максима, ісп.		Євдокима, пр.	
14	1	С	Перен. мощ. Теодосія, Печ.		7 Макавейських мучеників	
15	2	Н	12 п. ЗШЕСТЯ УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ	Гл. 3 Єв. 1	12 п. ЗШЕСТЯ Перен. мощ. Стефана, Первомуч.	Гл. 3 Єв. 1
16	3	П	Діюмида, мч.		Ісаакія, Дальмата, пр.	
17	4	В	Мирона, мч.		7 молодців з Ефезу, мч.	
18	5	С	Флора й Лавра, мч.		Євсигія, мч.	
19	6	Ч	Андрія Страт., мч.		Преображення Господнє	
20	7	П	Самуїла, прор.		Дометія, прмч.	
21	8	С	Тадея, ап., Васси, мч.		Еміліяна, ісп.	
22	9	Н	13 п. ЗШЕСТЯ Агатоніка, мч.	Гл. 4 Єв. 2	13 п. ЗШЕСТЯ + Матія, ап.	Гл. 4 Єв. 2
23	10	П	Луппа, мч., Іринія, свмч.		Лаврентія, архидиякона, мч.	
24	11	В	Євтиха, свмч.		Євпла, мч.	
25	12	С	Тита й Вартоломея, ап.		Фотія і Анікити, мч.	
26	13	Ч	Адріяна й Наталії, мч.		Максима, ісп.	
27	14	П	Пімена, пр.		Перен. мощ. Теодосія Печ.	
28	15	С	Мойсея, пр., Августина, свт.		УСПІННЯ ПР. БОГОРОДИЦІ	
29	16	Н	14 п. ЗШЕСТЯ + Усієн. Гол. Івана Христителя	Гл. 5 Єв. 3	14 п. ЗШЕСТЯ Діюмида, мч.	Гл. 5 Єв. 3
30	17	П	Олександра, Івана, свт.		Мирона, мч.	
31	18	В	+ Пол. Пояса Пр. Богородиці		Флора й Лавра, мч.	

ВЕРЕСЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	19	С	+ Початок Церковного Року		Андрія, Страт., мч.	
2	20	Ч	Маманта, мч., Івана Посн.		Самуїла, прор.	
3	21	П	Антима, свмч.		Тадея, ап., Васси, мч.	
4	22	С	Вавили, свмч., Мойсея, прор.		Агатоніка, мч.	
5	23	Н	15 п. ЗШЕСТЯ Захарії, прор.	Гл. 6 Єв. 4	15 п. ЗШЕСТЯ Луппа, мч., Іриня, свмч.	Гл. 6 Єв. 4
6	24	П	Чудо Арх. Михаїла		Євтиха, свмч.	
7	25	В	Созонта, мч.		Тита й Вартоломея, ап.	
8	26	С	Різдво Пресв. Богородиці		Адріяна й Наталії, мч.	
9	27	Ч	Йоакима й Анни, прав.		Пімена, пр.	
10	28	П	Минодори, мч.		Мойсея, пр., Августина	
11	29	С	Теодори, пр.		+ Усієн. Гол. Івана Христителя	
12	30	Н	16 п. ЗШЕСТЯ Автонома, свмч.	Гл. 7 Єв. 5	16 п. ЗШЕСТЯ Олександра, Івана, свт.	Гл. 7 Єв. 5
13	31	П	Корнилія Сотника, свмч.		+ Пол. Пояса Пр. Богородиці	
14	1	В	Воздвиження Чесного Хреста		+ Початок Церковного Року	
15	2	С	Микити, вмч.		Маманта, мч., Івана Посника	
16	3	Ч	Євфимії, вмч.		Антима, свмч.	
17	4	П	Софії, Віри, Надії, мч.		Вавили, свмч.	
18	5	С	Євменія, пр.		Захарії, прор.	
19	6	Н	17 п. ЗШЕСТЯ Трохима, Саватія, мч.	Гл. 8 Єв. 6	17 п. ЗШЕСТЯ Чудо Арх. Михаїла	Гл. 8 Єв. 6
20	7	П	Євстахія, мч.		Созонта, мч.	
21	8	В	Кондрата, ап.		Різдво Пресв. Богородиці	
22	9	С	Фоки, свщ., Йона, прор.		Йоакима й Анни, прав.	
23	10	Ч	Зачаття Івана Христителя		Минодори, мч.	
24	11	П	Теклі, Первомучениці		Теодори, пр.	
25	12	С	Євфросимії, пр.		Автонома, свмч.	
26	13	Н	18 п. ЗШЕСТЯ + Івана Богослова, ап.	Гл. 1 Єв. 7	18 п. ЗШЕСТЯ Корнилія Сотника, свмч.	Гл. 1 Єв. 7
27	14	П	Каллістрата, мч.		Воздвиження Чесного Хреста	
28	15	В	+ Харитона, ісп.		Микити, вмч.	
29	16	С	Киріяка, пр.		Євфимії, вмч.	
30	17	Ч	Григорія Вірменського, свмч.		Софії, Віри, Надії, мч.	

ЖОВТЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	18	П	Покров Пр. Богородиці	Євменія, пр.	
2	19	С	Кипріяна, свмч., Юстина, мч.	Трохима, Саватії, мч.	
3	20	Н	19 п. ЗШЕСТЯ Діонісія, свмч.	Гл. 2 Єв. 8	19 п. ЗШЕСТЯ Євстатія (Остапа), мч. Гл. 2 Єв. 8
4	21	П	Єротея, свмч., Франціска Асж.		Кондрата, ап.
5	22	В	Харитини, мч.		Фоки, свмч., Йони, прор.
6	23	С	+ Томи, ап.		Зачаття Івана Христителя
7	24	Ч	Сергія і Вакха, мч.		Теклі, Первомучениці
8	25	П	Пелагії, пр.		Євфросимії, пр.
9	26	С	+ Якова Алфеева, ап.		+ Івана Богослова, ап.
10	27	Н	20 п. ЗШЕСТЯ Євлампія й Євламπίї, мч.	Гл. 3 Єв. 9	20 п. ЗШЕСТЯ Каллістрата, мч. Гл. 3 Єв. 9
11	28	П	Филипа, ап. диякона		+ Харитона, ісп.
12	29	В	Прова й інших мч., Косми, пр.		Киріяка, пр.
13	30	С	Карпа, Папіли, мч.		Григорія Вірменського, свмч.
14	1	Ч	Параскеви, пр., Назарія, мч.		Покров Пресв. Богородиці
15	2	П	Євтимія, пр.		Кипріяна, свмч.
16	3	С	Лонгіна Сотника, мч.		Діонісія, свмч.
17	4	Н	21 п. ЗШЕСТЯ Осії, прор., Андрія Крит., прмч.	Гл. 4 Єв. 10	21 п. ЗШЕСТЯ Єротея, свмч., Франціска Гл. 4 Єв. 10
18	5	П	+ Луки, ап. й еван.		Харитини, мч.
19	6	В	Йоїла, прор., Уара, мч.		+ Томи, ап.
20	7	С	Артемія, вмч.		Сергія і Вакха, мч.
21	8	Ч	Іларіона Вел., пр.		Пелагії, пр.
22	9	П	Аверкія, свт.		+ Якова Алфеева, ап.
23	10	С	Якова, ап.		Євлампія й Євламπίї, мч.
24	11	Н	22 п. ЗШЕСТЯ Арети й ін. мч.	Гл. 5 Єв. 11	22 п. ЗШЕСТЯ Филипа, ап. диякона Гл. 5 Єв. 11
25	12	П	Маркіяна й Мартирія, мч.		Прова й ін. мч., Косми, пр.
26	13	В	+ Димитрія Великомученика		Карпа, Папіли, мч.
27	14	С	Нестора, Капітолїни, мч.		Параскеви, пр., Назарія, мч.
28	15	Ч	Терентія й Неонїли, мч.		Євтимія, пр., Лукіяна, прмч.
29	16	П	Анастасії, прмч.		Лонгіна Сотника, мч.
30	17	С	Зиновія й Зиновії, мч.		Осії, прор., Андрія Крит., прмч.
31	18	Н	ЦАРЯ ХРИСТА Стахія, Амплія, ап.		ЦАРЯ ХРИСТА + Луки, ап. й еван.

ГРУДЕНЬ

ЦЕРКОВНИЙ КАЛЕНДАР

григоріянський (новий стиль)

юліянський (старий стиль)

г. ю.

1	18	С	Наума, прор.			Платона і Романа, мч.	
2	19	Ч	Авакума, прор.			Авдія, прор.	
3	20	П	Софонії, прор.			Григорія, пр.	
4	21	С	Варвари, вмч., Ів. Дамаск., пр.			Вхід у храм Пресв. Богородиці	
5	22	Н	28 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 3	28 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 3	
			+ Сави Освященного, пр.	Єв. 6	Филимона й інших ап.	Єв. 6	
6	23	П	Миколая Чудотворця, свт.		Амфілохія і Григорія, свт.		
7	24	В	Амвросія, свт.		Катерини, Меркурія, вмч.		
8	25	С	Патапія, пр.		Климентя, папи, свмч.		
9	26	Ч	Непорочне Зачаття		Аліпія, пр.		
10	27	П	Мини, Єрмогена, мч.		Якова Перс., вмч.		
11	28	С	Даниїла Стовпника, пр.		Стефана Нового, прмч.		
12	29	Н	ПРАОТЦІВ	Гл. 4	29 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 4	
			Спиридона, свт.	Єв. 7	Парамона, Філумена	Єв. 7	
13	30	П	+ Євстратія, Ореста, мч.		+ Андрія Первозваного, ап.		
14	1	В	Тирса, Левкія й інших мч.		Наума, прор.		
15	2	С	Елевтерія, свмч., Павла, пр.		Авакума, прор.		
16	3	Ч	Агея, прор.		Софонії, прор.		
17	4	П	Даниїла й Ананії, прор.		Варвари, вмч., Ів. Дамаск.		
18	5	С	Севастіяна і вояків		+ Сави Освященного, пр.		
19	6	Н	ПЕРЕД РІЗДВОМ, ОТЦІВ	Гл. 5	30 п. ЗШЕСТЯ	Гл. 5	
			Боніфатія, мч.	Єв. 8	Миколая Чудотворця, свт.	Єв. 8	
20	7	П	Ігнатія Богоносця, свмч.		Амвросія, свт.		
21	8	В	Юліяни, мч.		Патапія, пр.		
22	9	С	Анастасії, вмч.		Непорочне Зачаття		
23	10	Ч	10 мучеників у Криті		Мини, Єрмогена, мч.		
24	11	П	Навечір'я Різдва, Євгенії, прмч.		Даниїла й Ананії, прор.		
25	12	С	РІЗДВО ХРИСТОВЕ		Спиридона, свт.		
26	13	Н	ПО РІЗДВІ	Гл. 6	ПРАОТЦІВ	Гл. 6	
			Собор Пресв. Богородиці	Єв. 9	+ Євстратія, Ореста, мч.	Єв. 9	
27	14	П	Стефана, первомуч.		Тирса, Левкія й інших мч.		
28	15	В	Мучеників у Нікомидії		Елевтерія, свмч., Павла, пр.		
29	16	С	Дітей убитих у Вифлеємі		Агея, прор.		
30	17	Ч	Анісії, мч., Зотика, пр.		Даниїла й Ананії, прор.		
31	18	П	Меланії Римлянки, пр.		Севастіяна і вояків, мч.		

I. МОВА – ДУША НАРОДУ

Галина ЛОЗКО

ПОЧАТКИ РІДНОЇ МОВИ ТА ПИСЕМНОСТІ

*... На москалів не вважайте,
нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму.
У їх народ і слово, і у нас народ і слово.
А чиє краще, нехай судять люди.*

Тарас Шевченко

Говорити про мову протоукраїнських племен можна лише гіпотетично. Адже писемних пам'яток, які дійшли до нас, ще не досить для повноцінного дослідження мови. Тому будь-які хронологічні віхи виникнення і первісного розвитку української, як і взагалі будь-якої іншої мови, встановити неможливо. Безперечно лише, що українська мова є однією з найдавніших індоєвропейських мов. Про це свідчить і наявність архаїчної лексики, і деякі фонетичні та морфологічні риси, які зберегла наша мова протягом віків. Давність української мови доводили ряд вітчизняних та за-

кордонних учених: Павел Шафарик, Михайло Красуський, Олексій Шахматов, Агатангел Кримський та ін.

Про давність української мови свідчать і реліктові фолкльорні твори, особливо календарно-обрядові пісні. Наприклад, український мовознавець Олександр Потебня стверджував, що веснянку „А ми просо сіяли“ наші пращури в Україні співали вже у I тисячолітті до н. е. І колядки про сотворення світу птахами (тобто ще з дохристиянських часів) навряд чи перекладалися з якоїсь давнішої мови на українську, адже християни не мали в тому потреби. Багато наукових дискусій викликає також питання про існування писемності в українських землях. Археологічні знахідки засвідчують наявність писемних знаків на глиняному посуді, пряслицях, зброї тощо, ще за трипільської доби. Чи це було фонетичне, чи ієрогліфічне письмо — певної відповіді дослідження покищо не дали. Свою писемність мали племена трипільської, катакомбної культури бронзової доби, зарубинецької та черняхівської культур. Стародавні автори свідчать, що це було грецьке або руське письмо. Іранський письменник Марваруді констатує, що у „хозар є також письмо, що походить від руського“, і що воно подібне до грецького. Висловлюються припущення, що писемність на території України мала кілька варіантів. Наприклад, Північне Причорномор'я користувалося абеткою, ідентичною грецькій або римській (латиниці), а східні райони (особливо скито-сармати) мали свою оригінальну писемність, відому в науці як сарматські знаки, що були подібні до вірменських і грузинських письмен. Те, що пам'яток стародавньої писемності обмаль, можна пояснити тогочасним способом писання: повсякденні записи вірогідно робилися на навощених дерев'яних дощечках або на бересті — матеріалі, який погано зберігається. Проте, знаходять чимало писарських інструментів, так званих стилів. Добре збереглися графіто, накреслені на свіжій, ще не обпаленій глині. Горщики з написами часто мають вигляд речей повсякденного вжитку, простих, ліплених вручну, що свідчить про їхнє місцеве походження. Деякі з цих графічних зображень вважають за тавра або тамги (знаки власності) майстрів.

Чимало дискусій у науковому світі викликала діяльність Кирила і Мефодія, з іменами яких пов'язують створення слов'янської абетки. Ґрунтовне дослідження абетки, яку умовно названо кири-

лицею, зробив український філолог Іван Огієнко, відомий також як Митрополит Іларіон. Його праця „Слов'янське письмо перед Костянтином“ переконливо доводить правдивість оповіді ченця Храбра, який писав, що Костянтин (Кирило) знайшов у Херсонесі Таврійському Євангеліє і Псалтир „руськими письменами писані“. Ця подія датується зимою 860—861 років. Якщо це вже була зформована писемність, то що ж тоді створив Кирило? Це питання не дає спокою вченим ось уже протягом кількох століть. Коротку історію досліджень цієї проблеми подає Михайло Брайчевський у праці „Походження слов'янської писемности“. Збереглося „Житіє Кирила“, написане, як вважають, його братом Методієм. З нього дізнаємося, що просвітницька місія Кирила полягала насамперед у проповіді християнства серед слов'ян. Це були часи, коли християнство вже відчувало теологічні суперечності між Римом і Константинополем. Діяльність місіонерів, які проповідували християнство латинською мовою, успіху не мала. Тоді Моравський князь Ростислав звернувся до Константинопольського патріарха з проханням надіслати проповідників, котрі б знали слов'янські мови. В цей час Кирило повернувся з хозарської місії, де намовив кагана охрестити всіх бажаючих. Такий успіх, а також знання слов'янських мов стали вирішальними при виборі кандидатури Кирила для проповіді християнства серед слов'ян, а також перекладу для них богослужбових книжок. Після кількох походів Аскольда на греків у Київській Русі було вже чимало християн. Тому й не дивно, що Кирило знайшов і християнські книги, написані по-руськи. Якою ж абеткою вони писалися?

Якщо поглянути навіть на сучасну українську абетку, то очевидно, що більшість її літер подібні до грецьких, але є кілька цілком слов'янських. Може, це їх додав Кирило до грецької абетки? Але ж у „Житії“ повідомляється про створення ним абсолютно нового алфавіту. Слід зауважити, що поряд з кирилицею і одночасно з нею існувала інша абетка, яка відома під назвою глаголиці і мала незвичайний характер завитків. Її вчені не знаходять аналогів. Це дало підставу для тверджень, що глаголиця є штучним витвором однієї людини, на відміну від кирилиці, яка має природний органічний характер і давніші прототипи. Отже, дослідники (Іван Огієнко, Михайло Брайчевський, Олександр Мельничук та інші) вважають, що Кирило створив саме глаголицю — штучний

алфавіт, який проіснував недовго, бо не знайшов загального визнання через свою ускладненість. Назва ж „кирилиця“ закріпилась за нашою та деякими іншими слов'янськими абетками (наприклад, болгарською) ще з давніх часів через плутанину, або просто для уславлення видатного місіонера. Існування ж цієї абетки ще до Кирила доведено знахідками графіто на стінах Софії Київської; літери визнано протокирилицею. Чим же відрізнялася ця абетка від пізнішого варіанту кирилиці? Вона простіша — мала 27 літер, серед яких 23 грецьких і 4 слов'янські (Б, Ж, Ш, Щ). Моравська ж кирилиця у своєму ранньому варіанті мала 38 літер, а в пізнішому — 43. Частина цих букв просто дублювала вже наявні, тому в пізніших руських книгах такі знаки як юси, глухі голосні, омега та інші, поступово зникали як зайві. Звичайно, багато незручностей для дослідників старої української мови створило саме запровадження церковнослов'янської мови як літературної. Це не була природна мова, якою розмовляв народ. Проте становище не таке вже безнадійне, як це здається на перший погляд. Орфографія, а часом і лексика стародавніх книжок може ще подарувати сумлінним дослідникам стільки цікавих відхилень від норм церковнослов'янської мови! І саме такі помилки літописців чи писарів можуть бути безцінними перлинами, витягнутими на поверхню з українського мовного моря, з того середовища, в якому жив, до якого належав автор цих помилок.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Історія кожної мови вивчається в нерозривному зв'язку з історією народу, який є носієм цієї мови, її творцем. Отже, і періодизація української літературної мови тісно пов'язана з історією українського народу. Нині потребує перегляду і така ортодоксальна формула, як єдина „давньоруська“ мова, спільна для „трьох братніх народів“. Ця ідеологічна догма нав'язувалася всім, без винятку, науковим інститутам саме за радянської доби і мала слугувати імперським інтересам СРСР. Наукові факти, досліджені неупередженими вченими ще на початку цієї доби, ігнорувалися або проголошувалися шкідливими. Так, академіки Олексій Шахматов та Агатангел Кримський писали: „Спільноруська прамова розпалася на окремі наріччя ще за доби передісторичної, наприкінці VIII чи на початку IX віку“. Олексій Шахматов — один з небагатьох росій-

ських вчених, який обстоював права української мови ще у 1905 році. У 1916 році він присвятив дослідженню української мови працю „Короткий нарис історії малоруської (української) мови”. Агатангел Кримський — український енциклопедист, мовознавець, дослідник української та східних культур, поет, переслідуваний і відлучений від наукової праці в 1930-их роках і вивезений в ешелоні заарештованих у 1942 році до Казахстану, де й помер. Його праці з українського мовознавства цінні для нас, сучасних українців, котрі будують свою незалежну державу, насамперед своєю правдивістю, науковою виваженістю та сумлінністю.

У своїй праці „Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася“ (1922) Агатангел Кримський дослідив українські мовні риси X — XI ст. (Ізборник Святослава, 1073 року), простежив розвиток південноруської мови XIV ст., яка вже була близькою до сучасної української мови, а також мову літературних творів XV — XIX ст. в її розвитку. Вчений також вказав на необхідність об’єднання обох літературних мов (наддніпрянської та наддністрянської) на основі української мови центральної України. Риси української мови чітко помітні у давньоруських пам’ятках. Це насамперед українська лексика: гребля, стріха, лагодити, лінощі, дивуємося, ліпший, яруга, туга, гримлять, полоняник, повінь, баня (рос. „купол“ церкви) та ін. Для уважного читача давньоруських пам’яток відкривається ряд фонетичних рис української мови: німая, сім’я, стіни (порівняймо з російськими – немая, семья, стены); перехід Е в О після шиплячих: жона, чоловік, нічого, замість жена, человек, ничего; кінцева літера В у дієсловах там, де в російській мові Л; ходив, косив, брав. Ці явища академік А. Кримський знайшов у збірнику Святослава 1073 року. Досить часто в пам’ятках староруського письменства зустрічаються такі чисто українські мовні явища, як чергування приголосних Г-З, К-Ц, Х-С в давальному відмінку: дорозі, дівці, кожусі (російські – дороге, девке, кожухе). Або споконвічні українські форми займенників: тобі, собі (російські – тебе, себе) тощо. Багатий матеріал для дослідників дає така граматична категорія як дієслово. Тут знаходимо стільки українських форм, що самий лише перелік їх переконливо засвідчує: південноруські пам’ятки писалися літописцями українського походження. Це м’яке закінчення 3-ої особи: носить, косить (російські – носіт, косіт) або зникнення флексії -ть: є (замість есть), бере (замість берють), буде

(замість будеть). Цікаво, що в українській мові збереглась більш архаїчна форма майбутнього часу порівняно з російською: знатиму, читатиму, робитиму (російське – буду знать).

У давнину ця форма мала такий вигляд: знати + имамъ (де имамъ — допоміжне слово, яке загубило початкове И і видозмінилося в сучасну українську форму). Дуже давня також кінцівка -МО в дієсловах: знаємо, ходимо (пор. рос. знаем, ходим). Агатангел Кримський стверджує: „...Порівняльно-історичні міркування показують, що оце - МО далеко старіше навіть від доби Київської держави”. У своїй праці „Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася” він робить висновок: „Мова Наддніпрянщини і Червоної Руси часів Володимира Святого та Ярослава Мудрого має здебільшого вже всі сучасні малоруські особливості”. Про сучасну російську мову він писав: „Північ витворила свої власні мовні риси, чужі для Півдня”.

УКРАЇНСЬКА МОВА XIII — XVI СТ.

Феодална роздробленість і татаро-монгольська навала завдали нищівного удару по культурі й всьому життю давніх українців. Значних руйнувань та знищення зазнали міста, горіли бібліотеки і документи. Списки творів письменства Київської Русі збереглися головним чином у Новгородській та Псковській землях, які не зазнали повного розгрому. Найбільшому спустошенню піддалися Київська, Чернігівська, Переяславська землі. Але, незважаючи на жорстокі часи, культурне життя на завойованих землях не припинялося. Писемні пам'ятки цього періоду: „Галицько-Волинський літопис”, „Слово о погибелі Руської землі”, „Києво-Печерський патерик”. Для мови творів цього періоду характерна образність, урочистість стилю, народно-поетичні вислови, афоризми. Ослаблені південноруські та західноруські землі в XIV ст. потрапляють у нову залежність: Київщина, Чернігово-Сіверщина, Переяславщина (Полтавщина), Поділля, Волинь аж до XVI ст. перебувають під владою Великого Литовського князівства; Галичина з 1387 року — під Польщею, Закарпаття — з XIV ст. входить до складу Угорщини, а Буковина — до Молдавського князівства. Рівень культури держави-завойовниці був нижчим, ніж на завойованих нею землях. Тому, незважаючи на велику військову могутність, Литовське князівство не змогло обійтися без руської

мови, яку було визнано за державну. Про це свідчать пам'ятки ділового письменства, грамоти XIV — XVI ст., „Судебник“ Казимира Ягайла 1468 року, „Литовський статут“ 1566, 1588 років. Світські і релігійні книги в Литовській державі писалися також руською мовою: „Литовський літопис“, „Люцидарій“, „Четья-Мінеї“.

Люблінська унія 1569 року проголосила утворення однієї федеративної держави (польсько-литовської) — Речі Посполитої. У цей період у мові українських грамот з'являється чимало полонізмів і запозичених через посередництво польської мови германізмів: маршалок, канцлер, чинш, голдаванье (у знач. „присяга“) тощо, а також латинізмів: маистат, привилєє тощо. Однак, кількість лексичних запозичень була незначною. Основа термінологічної лексики складалась із слів давньоруських, успадкованих від ділового письменства Київської Русі. Вплив польської мови на морфологію та фонетику був також незначним, оскільки існувало паралельне вживання як польських, так і українських форм: король — круль, волость — влость, добровольне — добровульне та ін. Найбільш стійким залишився синтаксис, він зберігав порядок слів живої української народної мови та пам'яток Київської Русі. Отже, польська мова, яка з XIV — XV ст. користувалася латиницею, а мова діловодства була виключно латинською, не могла значно вплинути на мову українських пам'яток, як це може здаватися на перший погляд. Молдавське письменство відчувало вплив старої української актової мови, адже молдавські господарі мали писарів (канцлерів) українського походження з числа буковинців.

Боротьба православ'я з католицизмом певною мірою впливала на розвиток писемних пам'яток. Оборонці православ'я вважали, що треба писати старослов'янською, а католики ганьбили старослов'янську як непридатну для церковного письма. Так Петро Скарга, завзятий пропагандист католицизму, писав: „Із слов'янською мовою не можна стати вченим. Та й що це за мова, якої тепер ніхто не розуміє і не розуміє писаного нею. Цією мовою немає ні граматики, ні риторики і бути не може... Звідси загальне неуцтво і помилкові погляди“. У відповідь на його книгу „Про єдність церкви Божої“ виникає багато творів полемічної літератури, які захищають православну церкву і старослов'янську мову: це твори Христофора Філалета, Іова Борецького, Захарії Копистенського, Івана Вишенського та ін.

Потреба зберегти старослов'янську мову в культово-релігійному письменстві, а отже, штучне обмеження сфери вжитку простої народної української мови стало причиною гальмування розвитку української мови. Оскільки старослов'янська мова уже в IX ст. не зазнавала змін, фактично була мертвою мовою і застосовувалася тільки в релігійній літературі, вона дедалі більше ставала незрозумілою народові. Тому з'являються словники, які подають переклад з старослов'янської на українську народну мову. Так у XVI ст. був написаний „Лексись с толкованієм словенскихъ словъ просто“ невідомого автора, в якому пояснено 776 слів, 121 слово — без пояснення. Це була вже лексикографічна спроба української мови. Ось приклади перекладів: абие — заразъ, бращася — боролися, возискаю — шукаю, благодарю — дякую, лщерь — дочка, заемлю — позичаю тощо. Першим друкованим словником став „Лексись сиреч речення, въкратце собраны и изъ словенскаго языка на просты рускій діалект истолкованы“ Лаврентія Зизанія, який вийшов 1596 року. Тут пояснено всього 1061 слово: авва — тато, отецъ; баснъ — казка, слово, байка; юноша — парубок, младенець; виновны — тот, который есть чому причиною тощо. Видатною пам'яткою староукраїнської мови є „Пересопницьке євангеліє“, написане в 1556—1561 роках. Його мова має виразний народний кольорит, насичена фразеологізмами з живої народної мови, живописними заставками, орнаментами в староукраїнському стилі. Переклали книгу Михайло Василевич та архимандрит Пересопницького монастиря Григорій.

Протестантські рухи XVI ст. сприяли тому, що до писемної мови все більше залучалися слова з простонародної української мови. Взагалі епохи Ренесансу та Бароко в Україні внесли живомовний струмись у літературну мову. Загальнонародна розмовна лексика проникла і в книжно-церковну, і в актову, і в художню мову українського письменства. Іван Франко вважав, що ця епоха була „порою, в котрій у нас народилася і почала гарно розвиватися перша всеукраїнська, дійсно національна література“, коли писали „мовою, зрозумілою по всіх усядах Русі-України“

І хоча література України періоду майже трьох століть була багатомовною (старослов'янська, латинська, польська, російська), вже з'являлися твори, написані близькою до народної української або книжною українською мовою. Якщо Церква прагнула якомога

довше зберігати церковнослов'янську мову як літературну, то світська література, особливо поезія, тяжіла до вживання народної та близької до народної української мови. Отже, Іван Котляревський та Григорій Квітка-Основ'яненко починали не на порожньому місці. І цілком зрозумілою є думка Івана Франка, що „Енеїда“ Котляревського „...не була абсолютно новим явищем в руському письменстві як з погляду мови, так і в плані літературного методу... Котляревський був продовжувачем старої руської літературної традиції”.

У другій половині XVI ст. в Острозі утворився значний культурний осередок, який очолив князь Костянтин Острозький. Тут видаються книжки й формується книжна українська мова, яку розвивали письменники XVII ст.

Але не всі освічені люди цього часу розуміли необхідність вживання народної мови як літературної. Читання у виборі мови для писання творів — характерне для XV — XVI ст. явище. Гетьман Ходкевич у 1568 році писав у передмові до „Учительного євангелія”, що він хотів перекласти цю книгу зрозумілою для народу мовою, але „мудрі люди“ застерегли його, вказавши, що при перекладі „здавних пословиць на новые, помилка чиниться немалая”.

Різноманітність українських говірок стримувала письменників у застосуванні народної мови як літературної. Тому вони й намагалися знайти ту книжну мову, яка була б зрозумілою для всіх. Проте часто їхній вибір зупинявся на латинській, польській, або, в кращому випадку, слов'янській.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА XVII — XVIII СТ.

ТА ПРАВОПИСНІ ШУКАННЯ XIX СТ.

У Києві на початку XVII ст. виник другий культурний осередок, який об'єднав освічених людей навколо Київської колегії. Петро Могила домагався, щоб у Київській колегії суворо дотримувалися ортографії старослов'янської мови. Крім того, саме під його тиском колегія переходить на викладання наук за зразками єзуїтських колегій, а отже, широко впроваджується латинська мова. Це, звичайно, відкинуло проблеми розвитку народної мови далеко назад. У науці на довгий час запанувала богословська схоластика, яка дуже зашкодила багатьом письменникам, витравивши з їхніх творів національні риси.

У 1619 році вийшла друком книжка Мелетія Смотрицького „Грамматики словенския правильное синтагма”. Як вказують мовознавці, ця граматика була не стільки слов'янською чи церковнослов'янською, скільки близькою до спільних властивостей руських діалектів. Не завжди знаючи, як вимовлялися звуки у слов'янській мові, Мелетій Смотрицький передавав їх по-руськи. Проте, це була перша граматика, якою користувалися в Україні, Білорусі й Росії ще кілька століть. Склалася ситуація, коли писали по-слов'янському, а читали (вимовляли) по-руськи, тобто народною українською. Під впливом цієї граматики складалося чимало шкільних підручників, які сприяли поширенню грамотности серед простого люду. Наприклад, граматика луцького єпископа Афанасія Пузини, що була видрукувана в Крем'янці 1638 року. За граматикою Мелетія Смотрицького також укладалися й букварі XVII — XVIII ст. Цінним в його граматиці було спрощення надрядкових знаків, які утруднювали читання, введення літери Г замість африкати КГ, яка вживалася в словах кгрунт, кганок і подібне. Однак, він залишив ще чимало вже „неживих” літер (ё, ы, ъ та ін.). Найдосконалішим серед словників цього часу став „Лексиконъ славеноросскій и именъ тлѣкованіе...”, що вийшов друком 1627 року. Його автор Памво Беринда вперше у східньослов'янській філології застосував наукове опрацювання словникового матеріалу, використав усі відомі на той час словники. „Лексиконъ славеноросскій” відіграв велику роль у нормалізуванні староукраїнської мови. Тут було застосовано кілька типів пояснення слів: просто переклад слова, подання синонімів до слова, описовий спосіб, подібний до сучасного тлумачення у словниках, і навіть статті енциклопедичного типу, де подавалася коротка історія якогось поняття: наприклад, нафта, граматика. Українською книжною, народною або близькою до народної мови писали у XVII — XVIII ст. Семен Климовський. Лазар Баранович, Кулик, Онуфрій, Климентій Зіновій, Захар Дзюбаревич, Агапон, Григорій, Іван Паніковський, Стефан Петрушевич та ін. Деякі з них писали українською й польською мовами (Іоаникій Галятовський, Лазар Баранович). Дуже близькою до народної української мови користувався Антоній Радивилівський. Було багато анонімних поетів, які залишилися для нас невідомими. Вони в своїх тво-

рах співчували народові, поневоленому чужоземцями, і писали народною українською мовою. Тогочасні „світські пісні“ створювалися за зразками народних пісень, з яких пізніше постали українські романси.

Певну роль в утвердженні народної української мови відіграла також творчість мандрівних дяків — недовчених спудеїв, які, залишивши навчання, заробляли на прожиття літературно-театральними виставами. Іноді вони створювали високі зразки поезії, яка була названа „нищинською“ за те, що об'єктом їхнього зображення були „нищі школьні“ (школярі, що вдавалися до старцювання). Ця поезія часто відзначалася жартівливим бурлескним тоном, який поєднувався з „високим“ стилем біблійних сюжетів. Такі риси бурлескного стилю добре відомі з „Енеїди“ Івана Котляревського. Блискучі зразки „нищинської“ поезії залишив подільський мандрівний дяк Петро Попович-Гученський. На початку XVIII ст. українська мовна єдність була порушена реформами московського царя Петра. Його правописна реформа внесла певні розбіжності і в українські правописні норми. Східня Україна, перебуваючи в складі Московської держави, прийняла петрову „гражданку“ (гражданський, тобто спрощений шрифт і алфавіт), а західні землі під Польщею продовжували користуватися кирилицею. Взагалі, становлення української літературної мови в західноукраїнських землях було складним. Після майже 400-річного польського панування Західня Україна в 1772 році потрапила до складу Австрії, а пізніше – Австро-Угорщини. Уряд не був зацікавлений у тому, щоб народ України навчався рідною мовою, запроваджувалася німецька та польська мови. Щоправда, у Львівському університеті та Львівській семінарії вивчалася руська мова, але це тривало недовго. У 1833 році у Львівській семінарії утворився гурток ентузіастів під назвою „Руська трійця”: Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич. Вони склали програму з народознавства, за якою збирали старі рукописи, грамоти, казки, легенди; записували назви сіл, річок, озер, одягу; складали описи свят Купала, Коляди, весіль, похоронів; вивчали народні промисли, господарство, ремесла тощо. У 1837 році з'явилась їхня перша книжечка „Русалка Дністрова”, яка на повний голос заявила про існування української народної мови, про

нерозривний зв'язок „західніх“ українців зі „східніми“. І це в той час, коли між Західньою і Східньою Україною пролягав кордон двох держав. Книги з Великої України потрапляли до Маркіяна Шашкевича та його друзів з труднощами, але вони були провідниками на шляху творення спільноукраїнської мови.

Австрійський уряд намагався впровадити на українських землях латинську абетку — „абецадло“ і рекомендував своїм підданим вивчати німецьку мову „ради їхньої особистої вигоди“. „Руська трійця“ виступила проти переведення руської мови на польське абецадло; Маркіян Шашкевич написав статтю „Азбука і абецадло“, де обґрунтував неприпустимість такої заміни. Вже з XVIII ст. почалося непорозуміння з приводу українського правопису. Московити обурювалися, що українці літеру Ъ вимовляють як і, а літеру И читають як Ї. Почався тиск на українську школу і Церкву. Наприклад, за московським наказом замість „Світ Христов просвіщає всіх“ мусили вимовляти „Свет Христов просвещает всех“. Попи намагалися догоджати Москві, а школа вчила читати всі літери так, як читають у Московії. Ці „традиції“, насаджувані кілька століть Церквою і школою, виявилися такими живучими, що й нині серед науковців давньоруські тексти часто читаються по-російськи. Звідси й помилкове враження, що давньоруська мова ближча до російської. Де ж тут довести українське походження староруських текстів? Серед письменників початку XIX ст. ще була жива узвичаєна українська вимова Ъ та И. По-українськи їх вживав Іван Котляревський. Він користувався правописом, який мовознавці назвали етимологічним. Так писали і вчені-філологи Осип Бодянський, Михайло Максимович. Але школа, яка постійно навчала читати Ъ як Є, остаточно знищила залишки української вимови цих літер. Тому Григорій Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка, Тарас Шевченко перейшли на російську абетку (в російській вимові) для передання українських слів: „добре роботы“, „бильый“, „блызкий“ тощо. Це давало змогу простому людові, який вчився в церковних школах, читати так, як йому було звичніше, при тому розуміючи, що це українська мова. Реформу такого правопису зробив Пантелеймон Куліш. Його правопис був названий „кулішівкою“. Він скасував літеру Ї, а замість Ъ впровадив І, замість йотованого Е — Є.

Але літера Ъ не відразу була скасована, її вживали для позначення роздільної вимови в середині слів (як сучасний апостроф) та в кінці слів: „бъѣмъ“ (б'єм). Для звука ЙО вживали запозичене зі шведської Ё (ёго, до нёго). Літери Ї ще не було. Коректива „кулішівки“ зроблена в 1870 році. Було відкинута Ъ у кінці слова і залишено тільки в середині (для роздільної вимови), а також додано літеру І.

Московський цар Олександр III заборонив „кулішівку“ і наказав писати російськими літерами. Цей казенний правопис назвали „ярижкою“ (від назви російської літери ы — „еры“). У 1905 році ця заборона була скасована, і українці відмовилися від „ярижки“ та повернулися до своєї „кулішівки“.

На Західній Україні реформу „кулішівки“ зробив у 1885 році Євген Желехівський: він позначив літерою Ї не тільки йотоване І, але й вживав її для пом'якшення приголосних, наприклад: „діло“, „сірий“ тощо. Цей правопис був запроваджений з 1893 року у школах та офіційних установах піддавстрійської України. Подібний правопис ми зустрічаємо в творах старших науковців початку ХХ ст., зокрема у Михайла Грушевського.

Остаточні виправлення українського правопису зробив Борис Грінченко. Він встановив чотири правила, щоб дійти згоди з галичанами у правописних питаннях:

- „1. Не треба писати дід з двома крапками.
2. Не треба одділяти ся в дієсловах.
3. Треба вживати апострофа, щоб одрізнити р'я од ря, з'я од зя і т. ін.
4. Не треба писати м'який знак у таких словах, як світ (не треба писати сьвіт)“.

Поступово й галичани визнали переваги такої виправленої „кулішівки“. І тепер українці користуються цим правописом.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА ПІД МОСКОВСЬКИМ ЯРМОМ

Ставлення великоросів до української мови не було однозначним. На жаль, не всі відомі вчені Росії визнавали нашу мову повноцінною національною мовою. Михайло Ломоносов називав українську мову діалектом; він, перебуваючи в Україні й навчаючись в Київській академії, ніяк не міг звикнути, що місцеві спудеї розмовляли мовою, відмінною від московської. Цариця Катерина по-

вторювала слідом за Ломоносовим, що „малороссийское наречие“ — це ні що інше, як „российское, на польский лад примененное“. Тому й приклад цариці наслідували всі вчені Московії, як її сучасники, так і пізніші „ученые мужи“ Росії.

Упереджено ставився до української мови й історик Микола Карамзін, називаючи її „варварским языком“. Формуванню негативного ставлення до української мови сприяв також професор катедри слов'янських мов Московського університету Михайло Каченовський, який поширював такі думки серед своїх студентів. Не зміг об'єктивно оцінити української мови й літератури російський критик Віссаріон Белінський, який не бачив потреби в їхньому розвитку: „Мы, москали, немного горды, а еще более того ленивы, чтобы принуждать себя к пониманию красот малороссийского наречия“.

Письменик Микола Чернишевський спочатку не сприйняв творчості Тараса Шевченка, а його „Кобзар“ оцінив лише після смерті великого поета. Справді дружні стосунки склались у Тараса Шевченка з Олександром Герценом, хоча вони ніколи не зустрічалися. Герцен високо цінував творчість самобутнього українського поета, прихильно ставився до української культури, мови, історії. Він вмістив у „Колоколів“ некролог на смерть Кобзаря, а також замітку, написану про нього українською мовою Агапієм Гончаренком, попросивши дуже уважно набрати цей текст і бути точними у коректурі. Значний внесок у вивчення історії української мови зробив професор Казанського університету Олександр Архангельський, який досліджував давньоруські пам'ятки, західньо-руську літературу. Ось що він писав у своїй праці „Изъ лекцій по исторіи русской литературы“ (Казань, 1913.— С. 493—494): „Собственные литературные силы Москвы на первых порахъ крайне незначительны,— вѣрнѣе сказать, ихъ совсемъ нетъ: и в области литературы до самого конца XV века Москва живетъ чужимъ добромъ...“. Вивчивши і проаналізувавши величезну кількість давньоруських пам'яток, проф. Архангельський дійшов висновку, що київські письменники на кілька століть випереджали московських — „... не только въ XIV, но и въ XV вв. въ отношеніи литературномъ Москва несравненно ниже Киева XII вѣка“.

Російський уряд, керуючись великодержавними, шовіністичними принципами, протягом багатьох століть неухильно прово-

див політику русифікації українських земель, заборони української мови. У 1784 році Київській академії було звелено читати лекції „с соблюдением выговора, который наблюдается в Великороссии”, а також дотримуватися російського правопису. Для тих викладачів, які будуть проводити навчання українською мовою, було передбачено звільнення з посади. Так поступово курс навчання в Київській академії було повністю русифіковано. Протягом століть подібних заборон та приписів видавалося десятки, та найганебнішим став „Валуєвський циркуляр” 1863 року який мав підзаголовок „Секретное отношение Министра внутренних дел к Министру народн. просв.”. Як бачимо, російському урядові було навіть соромно оприлюднювати такий відверто шовіністичний документ. Надрукований він був в українській пресі лише через 31 рік після виходу („Правда”, 1894).

Ось кілька цитат з цього циркуляру: „... Обучение во всех без изъятия училищах производится на общерусском языке и употребление в училищах южнорусского языка нигде не допущено... Никакого малороссийского языка не было, нет и быть не может и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши”. „Киевский генерал-губернатор находит опасным и вредным выпуск в свет рассматриваемого ныне Духовной цензурой перевода на малороссийский язык Нового Завета”.

Циркуляр було подано на розгляд цареві, і „Его Величеству благоугодно было удостоить оное Монаршего благоволения”. У 1876 році цей циркуляр було доповнено Емським указом, за яким заборонялося ввозити українські книги з-за кордону, друкувати ноти до українських пісень, ставити українські театральні вистави; запроваджувалися також дві цензури: крайова і головна — Петербурзька.

Законами 1869 і 1886 років передбачалося збільшення заробітної платні особам російського походження, крім місцевих уродженців, за сприяння русифікації українських земель. Подібні заборони часом доходили до абсурду: заборонялося вживати слова **Україна, українець**, виголошувати промови, лекції, влаштовувати концерти, вистави українською мовою. У 1899 році у Києві відбувся археологічний з'їзд, на якому читалися реферати всіма слов'янськими мовами, а українською – не дозволялося. Вчені з

Галичини на знак протесту відмовилися брати участь у такому з'їзді. У міністерстві ніби схаменулись, дозволивши виголошувати реферати українською мовою, тільки щоб кількість слухачів не перевищувала 25 осіб. Заборонили виголошувати промови українською мовою і на відкритті пам'ятника Іванові Котляревському у Полтаві 1903 року. Заборонялися наукові праці, написані українською мовою, неологізми і наукові терміни. Ось як Іван Огієнко описує наслідки заборони української пісні: „Коли українці бажали проспівати рідну пісню, губернатори вимагали інколи співати її по-французькому або по-московському... Так було, скажімо, в Одесі, де відомий губернатор Зелений примусив замість „Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці“ співати „Ой, не хади, Гришка, да и на пикник“. Як бачимо, сучасний стан української мови, відсутність у містах українського мовного середовища, відмова багатьох українців від рідної мови — це сумний наслідок багатовікової політики царизму, а згодом — сталінізму. Уже за радянських часів витворилися антинаукові теорії „злиття націй“, „двох рідних мов“. Нехтувалося значення мови як системи мислення, забувалося, що рідна мова невіддільна від рідної землі, народу, рідної історії.

У 1933 році в Україну надійшла телеграма Сталіна про припинення українізації, після якої почалося знищення діячів української культури. Тотальна денационалізація призвела до повного знеосіблення людини, відриву її від національного коріння, створення асимільованого населення, яким легше керувати. Цьому сприяли також і постанови ЦК КПРС та ЦК КПУ (травень 1983 року) про посилення вивчення російської мови, поділ українських класів у школах на дві групи для вивчення російської мови, а також підвищення платні учителям російської мови. Відомий також припис захищати дисертації тільки російською мовою, якщо навіть ці дисертації були з української мови чи фолкльору.

ПОРІВНЯННЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Українці розвинули свою мову на ґрунті місцевих племінних об'єднань, а не з якоїсь давньоруської спільності. Українці — безпосередні нащадки населення Київської Русі, а отже, і мова їхня успадкована від старої мови полян, древлян, волинян, сіверян,

бужан, уличів, тиверців та інших давньоруських племен. Найдавніші чужоземні мандрівники, що перебували в Україні і в Московії, бачили відмінність цих мов: „Русинський народ щодо мови відмінний як від росіян, так і від поляків, уже за давніх віків“ (Франтішек Палацький); „Українці — стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж перська, китайська, монгольська і всілякі інші“ (Ельвія Челебі, 1657); „Українці — це нащадки Київської Русі“ (Мальт-Брюн, 1807). Ось як красномовно пише про це Делямар (1869): „Історія не повинна забувати, що до Петра I той народ, який ми нині називаємо рутенами, звався руським, або русинами, і його земля звалася Руссю і Рутенією, а той народ, який ми нині звемо руським, звався москвинами, а їх земля — Московією. В кінці минулого століття всі у Франції і в Європі добре вміли відрізнати Русь від Московії”.

Питанням порівняльної лексикографії української і російської мов займалися як російські, так і закордонні вчені. Наприклад, професор Оксфордського університету Карл Абель виділяв дві гілки руської народности: слов'яноруси (українці) і фінноруси (московити). Він пише, що в кінці XIX ст. тільки в європейській частині Росії жило 40 млн. фінно-татарського населення і лише 15 млн. чисто слов'янського. Тому процес ослов'янення Московії затягнувся більш ніж на 500 років. Причини — величезні території, прилив фінно-угорських і татарських етнічних елементів. За Петра I було заборонено говорити, що в Сибіру та в Азіатських землях живуть не чисті великоруси, а фінно-угри, татари та інші народи. Але офіційною мовою стала мова великоруська, яка формувалась на базі церковно-слов'янської (як давньої офіційної мови князівсько-боярської верхівки), і яка до того ж була значною мірою спотворена фонетично, адже місцеві угро-фіннські риси й досі відчутні в російській мові, наприклад, „цокання“, „акання“, проривний Г, „ковтання“ голосних, що особливо поширене в Московській області. Крім того, фінноруси (за Карлом Абе-лем), приймаючи слов'янську мову, не сприйняли слов'янського способу мислення; вони надали іншого відтінку слов'яноноруським словам, які в звуковому оформленні лишилися майже без змін. Наприклад: українське **лихий** — злий, поганий, у московитів **лихой** — смелый, удалой; українське **ляяти** — сварити, у московитів **ляять** — гавкати: українське **дитина**, у московитів **детина** — здо-

ровий чоловік; українське **запам'ятати**,— у московитів **запаять** — забути; українське **вродливий** — красивий, а в росіян це **уродливый**, тобто потворний. І таких прикладів повного переосмислення слів можна навести безліч. Карл Абель робить висновок про первісну давність української мови і дочірність великоруської мови стосовно української. Такої ж думки дотримувався і академік Микола Марр. У праці „Скифский язык“ він писав, що українська мова належить до „окаючої“ групи мов, як і скитська мова.

У Російській імперії завжди порушувався закон рівноправності мов. Мова переможниці (російська) платить за свою перемогу дорого: це не тільки агресивність підкорених нею народів, але й свідоме і несвідоме спотворення ними „панівної“ мови. Філологи відзначають, що російська мова у „післяжовтневі“ роки перестала поповнюватися термінами філософського, політичного, економічного словника інших мов, нівелювалася, елементаризувалася; культивувалася трафаретна газетна мова, мова постанов, звітів, рішень, команд, доносів. Витворився загальносоюзний спрощений для вжитку лексикон. Різниця в історичному розвитку двох мов у тому, що російська насаджувалася законодавче зверху вниз, а українська, навпаки, знизу, з уст народу, підносилася вгору письменниками, які надавали їй високого рівня досконалості.

ПОНЯТТЯ „РІДНА МОВА“

Що ж таке рідна мова? Яку мову вважати рідною? Не знайдемо ми відповіді на нього ні в підручниках мовознавства, ні в словниках. Визначення рідної мови є у Д. Розенталя і М. Теленкової „Язык, усваиваемый ребенком в раннем детстве путем подражания окружающим его взрослым“. Але воно не дає вичерпної відповіді на поставлене запитання. А як же бути, коли дитина з раннього дитинства виховувалась у чужорідному мовному середовищі? На жаль, багато мовознавців забуває про те, що рідна мова закладена в людині генетично. Сучасна електроніка фіксує особливості національного плачу новонародженої дитини. То чи маємо ми право байдуже ставитись до свого національного генетичного коду?

Чужа мова, накинута в ранньому віці, гальмує розумовий розвиток дитини. Вільгельм Гумбольдт ще у XVIII ст. висловив геніальний здогад, що мова у вигляді коду існує в нейроклітинах

людського мозку і генетично передається від батьків до дітей. Як стверджував видатний мовознавець Олександр Потебня, мислення дитини повинно формуватися на ґрунті рідної мови, і поки воно не дозріло, поки не зформувався остаточно мовно-розумовий апарат, двомовність є шкідливою. Давно помічено, що маленькі діти, коли вчаться розмовляти, самі створюють слова та їх форми іноді несвідомо за принципами давньоруської мови. Це ще один доказ того, що мова передається генетично з роду в рід, від дідів і прадідів онукам.

Двох рідних мов не існує, як не існує двох рідних матерів. Отож, „не цурайся Роду свого, його Звичаю та Мови; бо рідна Мова і Звичай зберігає енергію нації”. Ось що таке рідна мова. Пам'ятаймо про це!

Про автора:

Галина Сергіївна Лозко – доктор філософських наук, завідувачка катедри теорії та історії культури Київського педагогічного університету ім Б. Д. Грінченка, член Національної Спілки письменників.

Лариса МАСЕНКО

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ НАШОЇ МОВИ

Національна мова повноцінно виконує свою державотворчу функцію лише в тому випадку, коли виступає засобом комунікації широких верств населення країни. Дуже важливо в цьому зв'язку подолати соціальну неповноту функціонування української мови, синхронізувати процеси соціального, мовного і культурного розвитку суспільства.

Відомо, що нації, які формуються в межах чужих держав, втрачають свої вищі верстви і стають неповними. Російськомовна школа в підлеглий імперії Україні розірвала зв'язок освічених верств суспільства з народом, який представляло в основній своїй масі селянство. „Московська школа на нашій Україні, — писав І. Нечуй-Левицький, — багато одрізнила луччих людей од свого народу, од свого плем'я, од сім'ї, од батька й матері. А знов народ дуже одрізнив сам себе од панів, од вчених українців і косим оком погля-

дає на їх! Між ними викопана велика безодня! І потрібно великої-великої праці не одного генія, щоб засипати ту провалину...”.

Мовний бар'єр, що утворився між українським містом і селом, поглиблювався із зростанням міст і концентрацією населення в них.

Потрібні спеціальні дослідження для того, щоб визначити, наскільки урбанізація в Україні була пов'язана з асиміляцією. Статистичні дані XIX ст. дають мало матеріялу для таких спостережень. Лише перепис 1874 року, який провело в Києві Київське географічне товариство, дає змогу зробити певні висновки про ступінь зросійщення міста. Перепис містив питання про рідну мову, при цьому, відповідно до тогочасного імперського проєкту „триєдиного російського народу“, пропонувалося зробити вибір між „общерусским“, тобто літературною російською мовою, і його „наріччями — „великоросійським“, „малоросійським“ і „білоруським“. У загальному підсумку російську мову і її „наріччя“ назвали рідними 80 відс. киян. З цього числа 49,32 відс. обрали літературну російську мову, 39,26 відс. – малоросійське наріччя, 9,91 відс. – великоросійське наріччя і 1,51 відс. – білоруське. Згідно з переписом, уродженці України становили майже 74 відс. населення міста і вони становили більшість серед тих 49 відс., які назвали рідною літературну російську мову, оскільки всього „уродженців Московщини“ серед киян було менше 17 тис., або 21,5 відс.. Аналізуючи ці дані, Михайло Драгоманов, один з організаторів перепису, зізнався, що відсоток україномовних був би ще нижчим, якби запитували не про рідну, а про вживану мову.

Отже, потужна течія української народної мови на підступах до міста була перекрита, внаслідок чого тут не зміг утворитися наддіалектний міський варіант усного розмовного мовлення, так зване міське койне, що займає проміжну позицію між діалектом і літературною мовою і має здатність легко адаптуватися до розмаїтих і змінних форм економічного й культурного життя нового часу. Натомість поширена в Києві російська мова була позбавлена на цій території животоку рідного мовного підґрунтя.

Мовно-культурну атмосферу Києва початку XX ст. виразно характеризує відомий факт, наведений у спогадах Євгена Чикаленка. Тоді кількість україномовної київської інтелігенції обмежувалась

вісьмома родинами — Антоновичів, Грінченків, Косачів, Лисенків, Луценків, Старицьких, Чикаленків і Шульгіних.

Домінування російської мови навіть у колах українофільської інтелігенції кінця XIX — початку XX ст. відображає і популярний тоді в Києві віршик:

*Собирались малороссы
В тесном избранном кружке,
Обсуждали все вопросы
Лишь на русском языке.*

Водночас російськомовність Києва, безперечно, є явищем історично пізнім і поверховим. Глибинні ментальні й чуттєві коди киян зформовані українським мовно-культурним довкіллям. Має рацію Оксана Забужко, коли стверджує, що російська мова в Києві чужорідна: „Київ не тільки на рівні чуттєвості українське місто. На рівні самосвідомості Київ теж українське місто. Політична самосвідомість тут українська. Навіть результати всіх виборів це показують. Тож при цьому зробити його де факто україномовним дуже просто. Треба лише вжити важелі“.

Попри всі величезні зусилля, спрямовані російським самодержавним апаратом на знищення української мови, традицій, національної свідомості, зросійщення зачепило лише верхній шар української культури. Українською мовою говорило багатомільйонне селянство, виявляючи стихійний опір проникненню чужої мови.

Завдяки цьому усна розмовна мова народу – рухливий, постійно оновлюваний і здатний до самоочищення могутній потік, фундамент всіх інших мовних різновидів, включаючи літературний, – була живою. Варто згадати тут образний вислів видатного французького лінгвіста Шарля Баллі: „Літературна мова є крижаною оболонкою, яка сковує поверхню потоку, могутнього, бурхливого, часто каламутного. Вона його оберігає, але вона й приховує його таємниці, його життя“. Використовуючи це порівняння, можемо сказати, що до 30-их років XX ст. глибинні шари української мови лишалися здоровими, неушкодженими, а відтак могли виконувати свою роль постійного життєдайного джерела для відновлення верхнього, культурного, кодифікованого варіанту національної мови.

Усталення загальнонародного мовного стандарту посилило тенденції до національної консолідації, активізувало процеси розширення соціальної бази української мови, дерусифікації міст. Перепис 1926 року зафіксував кількісну перевагу українців серед киян. Тоді в Києві мешкало 41,6 відс. українців, 25,5 відс. росіян, 26,3 відс. євреїв, 3,3 відс. поляків і 3,3 відс. представників інших національностей. Зформувалась у досить численну і впливову групу українська інтелігенція. Урбаністична культура України почала нарощувати своє національне коріння.

Але українське відродження відбувалося не в своїй державі, а в умовах тієї ж колоніальної залежності від Росії, яка після Жовтневого перевороту перетворилася на грандіозний полігон для проведення комуністичного експерименту, ідеологи й виконавці якого заради утопічної ідеї побудови „справедливого“ безкласового й безнаціонального суспільства не зупинялися перед злочинним знищенням мільйонів людей і цілих народів.

Більшовики терпіли українську мову і робили певні поступки для її контрольованого впровадження доти, доки були переконані, що ця „мужицька“ мова слабша за „культурну“ російську, а тому приречена на тихе вмирання, поступившись місцем конкурентці.

Але коли в Кремлі побачили, що українське село успішно долає зведений русифікацією мовний бар'єр з містом і російська мова швидко втрачає свої позиції, то задля перемоги „життєвішої“ мови вдалися до геноциду носіїв української мови.

Попри те що режимові не вдалося вирішити національне питання в Україні шляхом ліквідації українства як самобутнього слов'янського етносу (не в останню чергу завдяки подіям 1939 року, коли до складу УРСР увійшли західноукраїнські області), потужну соціальну базу української мови було підірвано. Протягом наступних десятиліть маховик русифікації набирав усе швидших обертів, дійшовши піку в 1970–1980-их роках, коли асиміляційні процеси на Сході й Півдні вже перекинулися з великих міст на невеликі містечка і села.

Реалії нинішньої України ставлять перед її інтелектуальною елітою інші завдання, ніж ті, що їх вирішували в кінці XVIII — на початку XIX ст. основоположники нової української літературної мови. Тоді побутування української мови бездержавної нації об-

межувалося територіальними діалектами, і письменники мали створити на їх основі наддіалектну літературну форму мови.

*Діалект чи самостійна мова?
Найпустіше в світі се питання.
Міліонам треба сього слова,
І гріхом усяке тут хитання...*

*Діалект, а ми його надишем
Міццю духа і огнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови, –*

писав Іван Франко, полемізуючи з галицькими „москвофілами“, що зневажливо ставилися до територіальних діалектів як до „мужичої“ мови і намагались впровадити у функції літературної мови так зване язичіє – штучну книжну мову, створену на основі старослов'янської з домішками елементів російської і староукраїнської мов.

Розвиток української мови в той час відбувався в напрямі від розмовних форм до книжно-писемних, у літературній мові було уніфіковано мовне розмаїття і регламентовано норми слововживання, що об'єднало носіїв різних говірок в єдину національну спільноту.

Сучасна мовна ситуація кардинально відмінна від ситуації початку минулого століття. Сьогодні маємо розвинену літературну мову, здатну обслуговувати всі сфери суспільного життя, але у великих міських центрах, включаючи столицю, відсутнє повноцінне побутування живих форм розмовного мовлення.

Для увиразнення нинішніх мовно-культурних проблем можна скористатися поширеним у лінгвістиці образним порівнянням живих форм побутування мови з дикими рослинами, що ростуть у природному середовищі, а літературної мови — з оранжерейною квіткою, що потребує штучних умов. Отже, якщо на початку минулого століття перед українським суспільством стояло завдання виплекати оранжерейну рослину, то тепер корінь мовних проблем полягає у потребі відновити природні стихійні форми існування мови. А це завдання незрівнянно важче, тому що воно потребує

зміни мовно-психологічних установок маси людей різних соціальних прошарків і різного рівня освіти.

Як ми вже зазначали, державний статус української мови сприяє підвищенню її престижу. В публіцистиці з'явилися навіть спроби тлумачити протистояння української і російської мов як опозицію „високої“ мови до „низької“. Одне з таких тлумачень опублікував журнал „Дивослово“ у рубриці „Подорожуємо Інтернетом“: „Українська мова є державною, нею говорять національне радіо й телебачення, на ній створюється елітарна культура, її вивчають у школі, її досконале знання є ознакою інтелектуальності і належності до вищих верств суспільства. Російською мовою розмовляють у побуті; вона переважно застосовується у дрібному бізнесі і на виробничо-технічному рівні (технічна документація, використання побутових приладів, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення тощо). Брудні потоки „порнухи й чорнухи“, вивільнені „гласністю“ і „перестройкою“, вилилися на суспільство саме російською мовою, забруднюючи як саму російську мову, так і російськомовне мислення. Парадоксально, але українська мова була захищена від цієї клоаки псевдоукраїнською державою, що взяла курс на знищення українського книговидання.

У результаті українська мова перетворилася на мову духовної і державотворчої еліти, а російська – на мову пролетаріату, широких мас, соціальних низів, дрібної торгівлі та прикладного технічного забезпечення.

Звертає увагу і такий психологічний момент. Спілкуючись українською мовою, ви автоматично використовуєте „високий стиль“ коректності й принаймні формальної шанобливості. Якщо ж переходите на російську, то ризикуєте непомітно опуститися якщо не до вуличного сленгу, то до стилю низького й панібратського“.

Окреслена тут ситуація, що склалася в Україні, цікава як спроба охарактеризувати соціальний склад кожної з двох різномовних частин населення і визначити сфери вживання української і російської мов. На перший погляд, інтернетівське зображення видається не таким вже й загрозливим для української. Виразно поступаючись російській за кількістю соціальних і професійних середовищ, що нею говорять, українська начебто виграє за якісними характеристиками своїх носіїв і сфер побутування. Комусь з україномовних користувачів Інтернету ця інформація, можливо,

видається їй втішною, приємно ж бо усвідомити, що твоя мова – елітарна. А проте наведені досить реалістичні соціальні й комунікативні показники функціонування двох мов засвідчують не що інше, як глибокий кризовий стан розколотого за мовною ознакою суспільства, яке втрачає найдієвіший засіб консолідації — національну мову, а разом з нею і перспективу побудови міцної і самостійної держави.

Навіть у столиці, не говорячи вже про великі міста Сходу й Півдня, російська домінує в побутовому спілкуванні, а відтак майбутнє української мови лишається загрозеним, оскільки розмовно-побутове мовлення, зокрема в родинній сфері, належить до базових у функціонуванні й розвитку кожної мови.

Мову, що вийшла з ужитку як засіб звичайного буденного спілкування, не врятує від забуття створена нею культура, якою б елітарною та досконалою вона не була. Звуження кола носіїв мови, яка витісняється, відповідно обмежує і кількість знавців і цінителів створеної цією мовою культури, що перетворює їх на своєрідну касту „хранителів полумертвої мови“, за іронічною самохарактеристикою Оксани Забужко.

Деморалізуючий ефект винародовлення, що його спричиняє втрата мови, якою говорили попередні покоління, корениться у послабленні зв'язку зі своєю культурною спадщиною, здатності сприймати й цінувати культуру, створену попередніми поколіннями. Про згубний вплив денационалізації на моральний стан суспільства писав О. Потебня ще наприкінці XIX століття:

«Взагалі денационалізація сходить на погане виховання, на моральну хворобу: на неповне користування засобами сприйняття, засвоєння, впливу, на ослаблення енергії думки; на мерзоту запусіння на місці витіснених, але нічим не заступлених форм свідомості; на ослаблення зв'язку підростаючих поколінь з дорослими, який замінює лише слабкий зв'язок з чужими; на деморалізацію суспільства, аморальність, спідлення. Навіть коли ті, хто пригнічує, досить близькі до пригнічуваних, а останні не позбавляються насильно майна і не обертаються у рабство гірших форм, денационалізація все ж призводить до економічної та розумової залежності і стає джерелом страждань“.

Через століття, впродовж якого соціальна база української мови зазнала жахливого нищення, неповноту сфер звучання українського слова переживав як національну трагедію Василь Стус:

*Ти хоре, слово. Тяжко хоре ти.
І хто позаздрить животтю твоєму,
що тільки в молитви ачи в поему
годиться, поцуравшись марноти
святошних буднів. Рушаться світи,
і суходіл міліє. Стільки щему
у грудях варіює вічну тему,
що легше вмерти, аніж осягти
погребні співи.*

Як видно з цієї поезії, замикання слова в межах високого стилю (молитви або поеми) Василь Стус осмислює як тяжку духовну хворобу і вмирання мови, що для нього – виразника колективної національної душі – рівноцінно глобальній руйнації буттєвих основ, перед осягненням огрому якої тьмяніє й загроза власної загибелі.

Складність розв'язання нинішніх наших мовних проблем полягає в тому, що сфера приватного побутового спілкування не підлягає реґляментації з боку держави. У демократичних країнах, де права і свободи особи є засадничими принципами державного устрою, якісь обмеження і реґляментації щодо вибору мови спілкування у приватних і неформальних контактах людина сприймає як зазіхання на її свободу самовираження.

Цей психологічний момент полегшує антиукраїнську агітацію. У наполовину асимільованій Україні затвердження фактичної двомовності на державному рівні позірно виглядає як справедливе вирішення мовних проблем: у країні поширено дві мови, чому ж не надати їм рівні права, а там нехай кожен сам вибирає, якою з двох мов йому говорити.

Однак, теза про вільний вибір мови спілкування в загально-міській комунікації – це фікція. Насправді мовна поведінка особистості в rozmaїтих ситуаціях неформального міського спілкування суворо детермінована російськомовною атмосферою наших міст, яка породжує ефект мовного диктату середовища. Адже, згідно із законом соціалізації, „жодна з осіб не може ізолюватися від реакції на неї навколишніх осіб, яка впливає на її поведінку та видозмінює останню на всіх стадіях життєвого циклу“. Українське урбаністичне середовище створює психологічно комфортні умови для російськомовної частини населення і дискомфортні для тих,

хто зберігає вірність рідній мові. Говорити українською в усіх ситуаціях міських контактів означає повсякчас долати опір мовного середовища. Можна сказати, що мовно-культурна атмосфера наших міст зробила російську мовою пристосування, а українську – мовою протистояння.

Аналізуючи процес адаптації, що його переживає україномовна людина, потрапляючи у зросійщене місто, Роман Кісь пише: „Мігрант-маргінал „обирає“ у місті те, до чого спонукає його мимохіть і незалежно від свідомої волі соціолінгвістична ситуація: тут абсолютно домінують саме взірці російської мовленнєвої поведінки. Мігрант із села чи з малого містечка не знаходить у місті саме тих стандартів мовленнєвої поведінки, які б спонукали його орієнтуватися на українську мову: таких взірців тут практично немає (а ситуація вільного вибору є тільки там, де реально існують дві можливості). Мовленнєву ж поведінку людини як інтегральну складову її комунікативної діяльності у своїх суттєвих рисах детермінують надіндивідуальні чинники, вона узалежнена від панівної матриці соціогрупової динаміки, є продуктом „колективного програмування свідомості“... культурно льокальним середовищем. Тому вже не стільки мігрант-маргінал свідомо „обирає“ собі для вжитку ту чи іншу мову, скільки певні етнолінгвальні ситуації (назагал цілковито зросійщені) у містах підпорядковують собі майже беззастережно вербальну поведінку“.

В епістолярній спадщині українських письменників знаходимо свідчення про стан культурного шоку, що його переживає зформована в органічному українському довкіллі особистість, потрапивши до зросійщеного міста Східної України. Євген Гуцало в листі, датованому 13 травня 1960 року, пише з Донецька (тоді місто мало назву Сталіно) Олексі Ющенкові: „Зараз я на Донбасі, в Сталіно. Покинув я Вінницю у квітні місяці, бо поманив мене вугільний край. Багато тут хорошого, але найгірше, найстрашніше – ніде жодного слова українською мовою не почуєш. А коли ти забалакаєш нею – то дивляться, як на „чудо“. Я відчуваю, що весь склад мого мислення поступово розвалюється, і писати нічого не можу. Розумієте, відчуваю, як гину“.

Таке ж гнітюче враження справив зросійщений Донбас на Василя Стуса, про що він писав у листі до Андрія Малишка у грудні 1964 року.

До якої небезпечної межі дійшла русифікація на Сході, засвідчує факт ворожого ставлення цілого східноукраїнського міста до державної мови, про який згадує учасник передвиборного туру блоку „Наша Україна“ Андрій Титаренко. На сходинах в м. Алчевську Луганської області Віктора Ющенка не схотіли слухати українською, і він змушений був перейти на російську. Це означає, що населення Алчевська в переважній своїй більшості уже відкинуло українську не тільки як засіб спілкування, а й як символ української державности.

Усе це доводить, що поширення в одній країні двох мов, кожна з яких претендує на охоплення всіх сфер суспільного життя, не може бути гармонійним, а становить джерело постійної напруги і конфлікту. Двомовність українського населення, що її слід трактувати як тяжку спадщину колоніального минулого, сформувалась під дією імперських чинників – і в самодержавній, і в радянській їх іпостасі – і виконувала роль перехідного етапу від української до російської одномовности, до втрати своєї культури, історії, традицій, тобто злиття з російським етносом. Тому немає жодного сумніву в тому, що проект „збереження і захисту російської мови та культури“ в Україні є, як пише Юрій Андрухович, „проектом реального збереження і дальшого функціонування імперії в її найсуттєвішому вимірі... Єдина російська мова і спільні культурно-ментальні коди повинні цементувати в єдину цілість якомога більше населення колишніх радянських територій. Слушної історичної миті ці відрубані кусні знову позростаються, головне – зберегти ностальгію за минулим і потяг до цього зрощування, а російська мова і є виразником цієї ностальгії і цього потягу“.

Витіснення культури, глибоко вкоріненої в природному довкіллі, історично пов'язаної із середовищем побутування, призводить до переформування народу на населення, поведінку якого визначає феномен духовної відчуженості від своєї землі (згадаймо Шевченкове „на нашій, не своїй землі“ і образ „чужинців на своїй землі“ Лесі Українки). Оскільки культура, принесена іншим етносом, засвоюється поверхово, в її гірших, примітивних зразках, відбувається зниження загальної культури суспільства, що асимілюється. „Люмпенізація в Україні, — продовжує наведені вище міркування Юрій Андрухович, — це не тільки „базар-вокзал“, сірість фізіономій, стрижені голови і спортивні китайські штани. Це ще й примі-

тивна русифікація, мова з двох сотень слів, такий собі російський „піджин“. Зрештою, це мова „найшанованіших“ у нашому суспільстві людей - бандитських авторитетів, зірок поп-музики, спортсменів, усіх цих чемпіонів світу з більярду й кікбоксингу, мова ско-робагатків, перепрошую, олігархів. Для досягнення своїх вершин у суспільстві українська мова їм не знадобилася, міркують собі пересічні українці. То навіщо вона нам?“.

Причиново-наслідковий зв'язок масової люмпенізації суспільства з русифікацією доводить безсумнівний факт залежності ступеня люмпенізації населення різних регіонів України від рівня їх зросійщення.

Політичний і мовно-культурний розвиток держави – це взаємопов'язані і взаємозумовлені процеси, тож немає нічого дивного в тому, що східньо- і південноукраїнські регіони обирають до владних структур осіб, вихованих на zdeгpaдoвaних зразках російської культури з відповідним мовленням, менталітетом і поведінковими стереотипами. Записи майора Миколи Мельниченка зафіксували взірці російсько-українського „піджину“, яким спілкується частина так званої політичної й підприємницької еліти країни.

За нинішніх умов високого рівня асиміляції міського населення Сходу й Півдня, а частково й центральних регіонів, що включив у дію механізм самоасиміляції, без державної підтримки українськомовної культури фактор більшої комунікативної потужності російської мови, про збереження якого в Україні добре дбають російські політики, „працюватиме“ на дальшу русифікацію країни й утримування її в зоні впливу російського інформаційного простору.

З цього погляду можемо констатувати посилення русифікації населення за роки незалежності, оскільки на ринку масової культури України маємо абсолютну перевагу російської продукції.

Внаслідок недооцінки з боку зденаціоналізованих правлячих груп ролі української культури у формуванні національної ідентичності було проігноровано психологічну готовність населення до змін у мовній поведінці, й інформаційно-культурні потоки перейшли під російський контроль. А відтак нинішнє молоде покоління українців утримується в ментальній і духовній залежності

від Росії, українській же культурі, на власних теренах, відведена, як і в радянський час, суто декоративна, „музейна“ функція.

Панівний вплив російського маскульту, здійснюваний через телевізійні канали, засвідчує, зокрема, анкетування, спрямоване на виявлення телевізійних уподобань київської молоді. Україномовних програм, які користуються популярністю серед молоді, було названо втричі менше, ніж російськомовних.

Перебування нашої молодшої генерації у сфері впливу російської культури відповідно гальмує й формування її національної і громадянської свідомости.

Досить парадоксальні результати дало, наприклад, соціологічне опитування київської молоді, метою якого було визначення чинників національно-патріотичної орієнтації цього покоління киян. Наприклад, показник негативного ставлення молодих киян до таких видатних борців за українську державність, як Симон Петлюра і Степан Бандера, переважає позитивний. 75 відс. київської молоді не знає, хто такий Євген Коновалець. Не відомі їй і імена Юрія Шухевича, учасників визвольного руху ОУН-УПА, отаманів Холодноярського краю.

Не відзначається високим показником і загальний рівень національної свідомости киян цього покоління.

Хоча 83 відс. опитаних визнали себе українцями за національною належністю, лише 39 відс. визначили себе передусім громадянами України, решта відповідей щодо усвідомлення своєї належності до певної спільноти розподілились таким чином: жителем Києва визначили себе 23 відс., громадянином Землі — 13 відс., людиною Всесвіту — 6 відс., представником слов'янської єдності — 4 відс..

Ще меншою кількісно є група молоді, яку Ганна Залізник за даними опитування віднесла до носіїв національної свідомости. Цю групу дослідниця визначила на підставі чотирьох критеріїв сукупно: усвідомлення себе українцями за національною належністю; позитивного ставлення до Акту проголошення незалежності нашої країни; намірів пов'язати з нею своє майбутнє та ідентифікації себе як громадянина України. Частина київської молоді, яка відповідає всім цим ознакам, становить лише 27 відс.. У цій категорії молоді переважають хлопці (57 відс.), а за віковими ознаками — молоді люди до 25 років (80 відс.).

У цій групі зростає й показник спілкування українською мовою, становлячи 20 відс.. Однак і цей показник не належить до високих, а назагал у міжособистісному спілкуванні молоді панує мова сусідньої держави. Серед тих, хто ідентифікує себе з українською нацією, українськомовних один з десяти. Серед інших їх лише двоє зі ста.

Опитування засвідчує, що київська молодь, як і старше покоління, перебуває під впливом пропагованої в радянський час тези про „гармонійність“ російсько-української двомовности. Так, вважаючи Київ двомовним містом (близько 50 відс. опитаних), молоді люди впевнені, що ця ситуація є типовою для цивілізованого світу. Тільки близько 17 відс. опитаних думають, що в більшості європейських країн поширена одна національна мова, тоді як 71 відс. впевнені, що там вживають декілька мов.

Було б хибним, проте, робити висновок про низький престиж української мови серед київської молоді, виходячи з переважання в цьому середовищі російськомовного міжособистісного спілкування. Як показало опитування, українська мова у свідомості молодих людей пов'язується з певними базовими цінностями. Так, переважна більшість (61 відс.) столичної молоді вважає українську рідною мовою, причому так ідентифікують її не тільки групи україномовні та двомовні, де їх відповідно 98 відс. і 86 відс., а й 44 відс. російськомовних. Молоді кияни усвідомлюють потребу володіння державною мовою. Про це повідомили 77 відс. респондентів, тоді як про потребу володіння російською мовою говорить лише третина. І, що особливо важливо, молодь столиці визнає пріоритет української мови як державної. Надати російській мові статусу державної вимагає лише 23 відс..

Підсумовуючи аналіз мовної поведінки і мовної орієнтації київської молоді, Ганна Залізник пише: „Таким чином, у мовних орієнтаціях молоді спостерігаються дві протилежні тенденції. З одного боку, переважна більшість молодих киян позитивно сприймають українську мову та вважають її рідною, визнають статус української мови як державної, усвідомлюють неприродність ситуації, коли вона є малопоширеною. З іншого боку, в молодіжному середовищі столиці панує російська мова, перш за все у міжособистісному спілкуванні. Найчастіше молодь столиці спілкується українською мовою під час навчання в освітніх закладах“.

Отже, функціонування двох мов у молодіжному середовищі столиці призводить до ситуації, близької до диглосії, коли вживання української і російської мов розподіляється за різними сферами. Водночас диглосна двомовність передбачає протиставлення двох мов в оцінках їхніх носіїв за опозицією „високе – низьке“, „урочисте – буденне“, як це було, наприклад, у середовищі російських аристократів XVIII ст., де звичай спілкування французькою був знаковою прикметою належності до соціальних „верхів“, на противагу простолюду, російська мова якого оцінювалась як „низька“, „вulgарна“. Нинішній функціональний розподіл вживання української і російської мов у нашій країні має іншу тенденцію, він швидше тяжіє до опозиції „офіційне“ і „буденне“. Така диглосна ситуація загрожує передусім українській мові, оскільки стереотипи поведінки в молодіжних середовищах формує значною мірою відразу до офіціозу. Відтак консервація подібного функціонального протиставлення мов здатна у майбутньому дискредитувати українську, як мову, обов'язкову для вивчення, але не потрібну у практичному вжитку.

Саме тому українізацію системи освіти має супроводжувати максимально широке впровадження української мови в масову культуру. Україномовна освіта на тлі російськомовної масової культури не тільки поглиблює у зросійщених містах розрив між побутовим мовленням учнів і мовою навчання, а й знецінює ефективність виховання національно свідомих громадян, бо національна свідомість формується тільки в своєму мовно-культурному середовищі.

Мовний бар'єр, що утворився між елітарною культурою, яка формується на основі української мови, і російськомовною масовою культурою, гальмує і ускладнює процес становлення нового суспільства з кількох причин. По-перше, це позбавляє українську мову перспективи розширення сфери впливу, оскільки саме за посередництвом масової культури здійснюється контакт усіх соціальних груп, і водночас вона найкраще надається для мовного врегулювання з боку держави.

Крім того, функціонування української культури в обмежених рамках породжує ще одне вкрай негативне явище – воно гальмує формування її повної структури.

Функціонування суспільства відкритого типу передбачає багатостильову культуру, в якій співіснують різні ідейно-стильові течії і напрями. Структура її багатоповерхова і розмаїта. У ній співіснують офіційні й неофіційні, елітарні й масові форми побутування. Не випадково на необхідність створення структурованої української культури, розрахованої на різні смаки й уподобання, як на першорядне завдання нової культурної політики звернув увагу Юрій Шевельов у передмові, написаній для „українотерених чительників“, до своєї першої по тривалій перерві публікації в Україні збірки есеїв „Третя сторожа“:

„Не можна сказати, що на Заході проблема підтриму „високої“ культури не існує. Але її розв'язують спокійніше і намагаються брати її за те, чим вона справді є. Як є різні письменники, так є і різні читачі. Не всіх ваблять літературні шедеври. Є люди зі смаком, що ми його характеризуємо як вульгарний. Чому не дати їм те, що їм до вподоби? Коли література не виховує, то нема чого боятися „низької“ літератури. Даймо її аматорам те, чого вони хочуть. Їх є більше? Ну, і нехай тиражі для них будуть більші. Від цього світ не западеться, література не сконає. У Парижі є свої театри „Бульварів“, у Нью-Йорку – бродвейські. Вони існують, вони приносять прибуток. На ваш смак, вони примітивні й вульгарні? Не ходіть. Але Париж має і свою оперу, свою Комеді франсез, у Нью-Йорку діє Метрополітальна опера. Цим дотації потрібні, на свої прибутки вони не виживуть. І вони їх одержують. Кожний читач чи глядач дістає своє, і нікого не підтягають за вуха до „вищого“ рівня. Суспільство від цього не занепадає, культура не перестає існувати. Але суспільство структуроване, конструкція культури багатоповерхова, і кожному – свій поверх, вільно вибраний. (Правда, держава там не під проводом малограмотних „вождів“, але і на Сході помалу твориться провід освічених)“.

Таким чином, втрата свого інформаційно-культурного простору є найбільшою поразкою української демократії за роки незалежності. Перехід українських мас-медій під контроль колишньої метрополії перетворив найпотужніші джерела впливу на масову свідомість населення з державотворчих на руйнівні. Електронні та інші засоби масової інформації України стали ефективними новітніми провідниками російської культури, російських ментальних кодів, поведінкових стереотипів.

Дальшу русифікацію населення пострадянської України, яка відбувається через сферу масової культури, уможливили два чинники – бездіяльність української влади, що виявилась у відсутності державної мовно-культурної політики, і втрата українською спільнотою такої важливої риси етнічного самозбереження, як мовна стійкість.

Про автора:

Лариса Масенко – відомий український мовознавець, завідувач Катебри української мови Національного університету „Кієво-Могилянська академія“, доктор філологічних наук.

Олександр СКОПНЕНКО

„НЕМИНУЧИСТЬ ДВОМОВНОСТИ“ — ЦЕ МІТ

Для багатьох мов Європи друга половина ХХ ст. стала періодом хисткого балансування між життям і зникненням.

У минулі епохи, як правило, мови вмирали тихо, лишаячи по собі певні сліди в мовах-переможницях. Скажімо, специфіку фінсько-угорської мерянської мови, що побутувала до XIV ст. на територіях Ярославської та суміжних областей сучасної Росії, мовознавці здебільшого вивчають завдяки теперішнім діалектам російської мови, які увібрали в себе певні лексичні мерянські елементи. Відносно недавні історичні події, пов'язані з життям останніх носіїв тепер уже мертвих європейських мов, сповнені глибокого трагізму й ще чекають на мистця, що зможе творчо передати цю трагедію окремої людини як трагедію людства. Наприклад, останнього пруського поета, який читав вірші рідною мовою (XVIII ст.), підняли на глум співвітчизники, що повністю онімечилися.

Інший приклад — полабські слов'яни, що заселяли північно-східні райони теперішньої Німеччини. Один з останніх носіїв полабської мови лишив після себе щоденник зі словами: „Помру я та ще кілька людей у нашому поселенні, й ніхто на світі не знатиме, як буде по-нашому те чи те“.

Такі приклади у всесвітній історії численні. Чи це означає, що процес зникнення мов незворотний? І так, і ні. Деякі суспільства, що не відмовилися від наполегливого плекання своєї пригніченої (мертвої, забутої) питомої мови, як от іврит у Ізраїлі, корнської в Вельсі, баскської в Країні Басків, нині можуть продемонструвати успішне її відродження й гідну подиву силу національного культурного генія.

Мова, як уже давно довели лінгвісти, — це не тільки спосіб передання думки, не лише національний скарб, а ще й неповторний спосіб мислення, тобто своєрідний метод освоєння навколишньої дійсності. Інакше кажучи, зі зникненням будь-якої мови людство бідніше не просто на якісь слова, звуки, а втрачає частину своїх ментальних можливостей, тобто певним чином деградує.

За останні роки в Україні кілька разів збурювалися кампанії з приводу надання статусу державної російській мові. Доволі часто прихильники двомовності висувають однотипні аргументи, проте докладніше вивчення цих доказів не тільки позбавляє їх ілюзорної вагомості, а й дозволяє віднести до жанру бездоказових мітів.

Міт перший: в Україні більшість населення (або половина) вважає російську мову рідною.

Такі твердження не мають серйозного підґрунтя. Навіть соціологічні опитування широких верств населення в різних регіонах не дають повної гарантії щодо правдивості такого результату. Крім того, треба вважати абсолютно неприпустимим і недоречним об'єднання громадян різноетнічного походження в якийсь надетнічний конгломерат — російськомовне населення. Певна річ, що переважна більшість російськомовних громадян — етнічні росіяни (близько 22 відс.) та зрусіфіковані українці, проте в країні близько 7 відс. населення належить до інших національностей, які також зазнали зрусіфікації в часи СРСР.

Скільки серед етнічних українців, що становлять близько 73 відс. населення країни, громадян, які визнають російську мову

рідною, достеменно не знає ніхто. Скажімо так — багато. Проте не завжди „побутова“ або „виробнича“ російськомовність етнічних українців означає, що вони виступають за державний статус російської мови.

Отже, прихильники російсько-української двомовності, прикриваючись демократією, чинять щонайменше негуманно й підступно стосовно громадян неросійського та неукраїнського походження (білорусів, поляків, угорців, румунів і молдаван, болгар, греків, кримських татар, євреїв та ін.), бо хочуть накинути їм вимушену тримовність. Щоправда, це в тому разі, коли до їхніх планів не входить завдання взагалі витіснити українську мову з вищих сфер життєдіяльності суспільства, тобто повернути до завмерлої форми радянського часу, яка, крім етнографічного декору, жодної серйозної ролі не відігравала.

Відомий мовознавець Орест Ткаченко, проаналізувавши сучасну мовну ситуацію в Україні, дійшов висновку, що питання долі української мови має гостро соціальне забарвлення і цілком конкретне економічне підґрунтя. Зрусифікованість була (і значною мірою ще залишається) обов'язковою умовою суспільного успіху. „І тому той, хто прагнув його мати, мусив конче пройти крізь русифікаційний фільтр, не виключаючи навіть українців (автореферати, а пізніше навіть дисертації з україністики, як відомо, писалися російською мовою). Усе це й створило соціально-економічну нерівноправність української і російської мов у Східній Україні: перша в основному була приналежністю плебсу, друга — мовою привілейованих елітарних верств“.

Міт другий: впровадження російської мови як державної не зашкодить українській мові.

Це твердження ще більш недоказове, аніж перше, бо ніхто з об'єктивних дослідників не має сумніву, що запровадження як другої державної російської мови означатиме не паралельне функціонування двох мов, а остаточне витіснення української з тих сфер життя, що убезпечать її від занепаду.

Певне звуження сфер застосування російської мови у зв'язку з розширенням прав української неминуче. Проте воно не набуло й, напевно, ніколи не набуде масштабів, що поставлять під сумнів сам факт існування російської мови в Україні. Українська мова впродовж кількох століть, аж до кінця 80-их років ХХ ст., була

гнаною й переслідуваною, то хіба можливо, щоб у своїй державі вона остаточно зникла? Охочі можуть ознайомитися з урядовими документами, які в минулому запроваджували репресивні заходи щодо української мови, у книжці Григорія Півторака „Міти й правда про трьох братів зі спільної колиски“.

Автор статті як фахівець-білорусист досліджував мовну ситуацію в Білорусії після референдуму 1995 року, під час якого населення країни проголосувало за запровадження російської мови як другої державної. З усією відповідальністю можна стверджувати, що білоруська мова майже цілком витіснена з активного культурного, економічного та політичного життя країни, хоч у законодавстві обидві мови проголошені рівноправними.

Чи можна припустити, що в Україні буде інакше, якщо російська стане другою загальнодержавною мовою? Ситуація буде такою ж, бо й наші суспільства споріднені, їхні еліти мають дуже подібну рецепцію культурно-мовних проблем, що спирається на правовий нігілізм. Так, за теперішніми нормативними документами, підставою для прийняття до українського громадянства, серед іншого, є знання української мови в необхідному обсязі. Ніхто цього не дотримується, ба навіть деякі високі урядовці не користуються під час офіційного виконання своїх обов'язків українською мовою.

Право на здобуття освіти рідною мовою в нас гарантоване законодавчо. А приватне життя громадян недоторкане, і держава не втручається в нього.

Міт третій: Україна ігнорує світовий досвід, уперто не помічаючи, що в інших країнах проголошення двомовности заспокоїло суспільну атмосферу.

Ось приклад Фінляндії. Упродовж кількох століть ця країна перебувала під шведським пануванням, століття – під російським. Протягом XIX ст. тривала наполеглива боротьба в умовах шведизації й русифікації за права фінської мови на етнічних фінських територіях. У незалежній Фінляндії конституція 1919 року проголосила державними дві мови (фінську та шведську). Особливість цієї ситуації в тому, що фінська мова на той час уже не потребувала державного захисту (з 1863 року юридично вони рівноправні), нею користувалося понад 80 відс. населення країни та більш ніж половина мешканців столиці, яку найбільше засими-

лювала шведська політична верхівка. Однією з причин мовного протистояння в цій країні була генетична віддаленість фінської та шведської мов (перша належить до фіно-угорських, а друга — до германських). Українська й російська близькоспоріднені, а фінськомовні й шведськомовні жителі Фінляндії без спеціальної лінгвістичної підготовки не розуміють одне одного.

У сучасній Фінляндії, що має дві задекларовані мови, у більшості фінськомовних шкіл (і середніх, і вищого рівня) шведську не вивчають, натомість у всіх шведськомовних школах вивчають фінську, шведська мова відіграє важливу роль у діловому житті як мова міжскандинавського співробітництва, однак, на фінляндських територіях, де немає шведськомовного населення, вона майже не вживана. Через певні проміжки часу урядові структури країни, дослідивши на територіях відсотковий склад громадян шведського і фінського походження, узгоджують мережу культурних та освітніх закладів з етнічною структурою населення регіонів. Тобто — шведська мова у Фінляндії частково державна.

Швейцарія зформувалася як конфедерація, тобто утворилися цілковито німецькомовні, італомовні, франкомовні кантони та регіони з ретороманським населенням (кантон Граубюнден).

У конфедеративних органах влади три перші мови використовуються досить рівноправно, але ж ця влада мало що вирішує, бо головні проблеми розв'язують кантональні органи виконавчої та представницької влади. У німецькомовній частині Швейцарії людину не приймуть на працю, якщо вона не знає німецької, у франкомовній — французької, в італомовній — італійської. Проте жодна із цих офіційних мов не тисне на лінгвальний простір своєї мови-сусідки. Тобто швейцарська тримовність (ретороманською послуговується незначний відсоток населення) стосується тільки конфедеративних структур, а ділові кола, що спираються на місцевий бізнес, одно-, двомовні залежно від орієнтації на обсяг економічної діяльності. Важливий факт: основні масиви німецької, французької та італійської мов розміщені за кордонами конфедерації, що є додатковим гарантом вільного розвитку цих мов у Швейцарії.

В Україні етнічні масиви українського та неукраїнського населення на більшій території країни недостатньо розмежовані, щоб

узяти за приклад Швейцарію, Канаду (з суцільно франкомовним Квебеком і рештою англомовних провінцій) та Бельгію (із франкомовною і фламандськомовною частинами). Отже, треба цілком погодитися з висновком науковців-лінгвістів, що світовий досвід уникає ситуації, за якої статус загальнодержавних мали б споріднені мови, особливо за умов різного етнічного складу населення. Щоправда, це твердження не стосується Ватикану — етнічно дуже розмаїтої держави, що має дві споріднені державні мови — латину й італійську.

Відомо, що мовний чинник нерідко використовують як привід для маніпуляцій масовою свідомістю, для політичного тиску, який просто прикриває економічні й політичні пляни експансії, бо ж наше століття буде добою боротьби за ринки, а не за території.

В умовах розпаду тоталітарних держав, коли мовне протистояння не можна було використати з політичною метою, для цього шукали релігійно-етнічний принцип. Приклад — колишня Югославія, де серби, хорвати й боснійці розмовляли структурно однотипними діалектами однієї мови. Тільки останнім часом хорватську й сербську мови розглядають окремо, хоч дві правописні традиції цих народів існували здавна. Поступово виходить на лінгвістичну арену й боснійська літературна мова, яку прагнуть виплекати на основі діалектів Боснії та Герцеговини.

Українська мова поза Україною повноцінно як суспільно доцільна система розвиватися не може. Тільки на цій землі вона виживе за солідарної підтримки держави й суспільства. Чи Україна двомовна здавна? Ні. Лише після Другої світової війни російська мова стала цілковито переважати в містах Східної та Південної України. Упродовж XIX — першої половини XX ст. українські міста були багатомовні (в офіційних сферах та у вищих прошарках панувала російська, простолюд послуговувався ідишем, польською, німецькою, українською). Однак, більшість населення (близько 80 відс.) жила в селах, що були майже всі україномовними. Села з неукраїномовним населенням становили незначний відсоток від загальної кількості. Тільки з 60-их років XX ст. русифікація України набула теперішнього вигляду. Цікавий факт: на початку XIX ст. київський губернатор переймався тим, що в

Києві у вищих прошарках суспільства панує польська мова, а російської зовсім не чути на вулицях міста.

Доки українська мова як загальнодержавна не буде повнокровно функціонувати на всій території України, а в деяких регіонах не буде вживатися одночасно з мовами інших етносів (не з однією), доти вестимуться малопродуктивні суперечки.

Олександр ПОНОМАРІВ

НАШІЙ МОВІ ПОТРІБЕН ВЛАСНИЙ ПРАВОПИС

Правопис (ортографія) являє собою систему загально-прийнятих правил, що визначають способи відтворення мови на письмі. Без загальнонаціонального правопису не може обійтися жодна літературна мова, оскільки єдиний правопис сприяє встановленню мовних норм, а отже, й піднесенню мовної та національної культури загалом. У більш як тисячолітній історії українського правопису виділяються чотири періоди. (Див.: Німчук В.В. Проблеми українського правопису XX — початку XXI століть — К., 2002).

Перший період (XI — XVI ст.) пов'язаний з пристосованою до особливостей староукраїнської мови ортографічною традицією відомих просвітителів та проповідників християнства Кирила та Мефодія.

Другий період (XVI — XVII ст.) відбиває вплив на староукраїнське (здебільшого церковне) письмо південнослов'янської орфографії.

Третій період (XVII — початок XIX ст.) започатковано видавою 1619 року „Граматикою“ українського мовознавця, письменника, церковного діяча й просвітника Мелетія Смотрицького. Орфографічні норми М. Смотрицького здобули загальноукраїнське визнання.

Четвертий період починається з першої чверті XIX ст., коли відбувалося формування нової української літературної мови на народній основі. Український народ доля розкидала по чужих державах, які по-різному ставилися до нашої мови. Це спричинило появу багатьох українських правописів. Найгірше було в Московській імперії, де українську мову вважали за діалект російської, забороняли українську абетку та наказували писати російською азбукою (наприклад, лис, лыс, любыты, сино, сыла, сын, хид, ходыты замість ліс, лис, любити, сіно, сила, син, хід, ходити).

Діячі української культури Наддніпрянщини, Галичини, Буковини та інших регіонів України намагалися зближувати свої правописи, керуючись настановою нашого видатного письменника, етнографа, фолкльориста, публіциста, педагога й словникаря Бориса Грінченка: „Ми повинні в такому напрямку впорядковувати свою мову й свій правопис, щоб він найбільше відповідав східньоукраїнській мові, і то її центрові, — тільки тоді мова може стати спільною для всього українського народу“.

З постановам Української Народної Республіки вийшли „Найголовніші правила українського правопису“ (1918 рік), потім „Головніші правила українського правопису“ (1919 рік). Обидва видання підписав міністер освіти УНР Іван Огієнко, відомий український мовознавець, церковний та культурно-освітній діяч. Ці правила стали основою для напрацювання першого загальноукраїнського правопису, що вийшов у Харкові 1928 року і був запроваджений у практику з 1 січня 1929 року. Його авторами були видатні українські мовознавці Агатангел Кримський, Олекса Синявський, Олена Курило, Євген Тимченко, Григорій Голоскевич, Всеволод Ганцов, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович, Володимир Гнатюк, Леонід Булаховський та ін. Підпи-

сав його до друку тодішній народний комісар освіти УСРР Микола Скрипник.

У 1933 році виходить новий правопис, „очищений від націоналістичних перекручень, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від російської, орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазну культуру, ставили бар'єр між українською та російською мовами“ (Український правопис. — Харків, 1933. — С. 4— 5). Якщо перекласти ці розмірковування на звичайну мову, то з українського правопису вилучено майже все, що містило оригінальні риси української фонетико- морфологічної системи. Таке „очищення“ тривало й далі. У 1946 році з'являється „вдосконалений“ український правопис, що ставив собі за мету „забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо — російського“ (Український правопис. — Київ, 1960. Передмова до першого видання. — С. 6).

Здавалося б, далі зближувати правописи вже не було куди. Але 1960 року виходить ще одне видання „Українського правопису“. Спричинене воно тим, що в 1956 році видано „Правила русской орфографии и пунктуации“, тож „у ряді правописних моментів, спільних для української і російської мов, виникла певна неузгодженість, яку тепер, після опублікування „Правил русской орфографии и пунктуации“, можна усунути“ (Український правопис. — Київ, — 1960. — С. 3).

Подальше зросійщення українського правопису припинено наприкінці 80-их років минулого століття на хвилі національного піднесення. У 1990 році з'являється третє видання „Українського правопису“, за яким до української абетки повернуто усунути 1933 року літеру „г“, зменшено кількість винятків у відтворенні на письмі слів чужомовного походження тощо. Але ні це видання правопису, ні наступне 1993 року не повернуло українській мові її власного правописного обличчя, яке так довго спотворювали ті, хто виконував замовлення творців „ нової історичної спільноти — радянського народу“ з єдиною (звичайно ж, російською!) мовою. Адже причиною всіх змін в українському правописі радянського часу, починаючи з 1933 року, було наближення його до російського, а найбільшим гріхом українських мовознавців уважалося прагнення „порвати із спільними шляхами правописної

нормалізації української і російської літературних мов“ та невизнання „спільних змін, які сталися в українській і російській мовах після Жовтня“ (Русанівський В.М. Нове в українському правописі. — Київ, 1962. — С. 42—43).

Ось ще кілька уривків із цієї праці. Український правопис 1928 року „був скерований на штучний відрив української мови від мови російської“ (с. 42). 1940 року Державна правописна комісія працювала з урахуванням „передбачуваних змін у російському правописі“ (с. 44). Готуючи видання 1946 року, упорядники нового варіанту українського правопису „зважили і на передбачувані зміни в російському правописі“ (с. 45). „Український правопис“ 1960 року мав на меті „усунути розбіжності між українським і новим російським правописом“ (с. 47).

Багато народів колишнього Радянського Союзу здійснили не лише правописні, а й графічні реформи. А ми досі сліпо копіюємо всі недосконалості російського правопису. Досі в нас виправляють Лесю Українку, Бориса Грінченка, Миколу Зерова й інших класиків нашого письменства, припасовуючи їхні твори під правопис чужомовного походження.

Тож треба нарешті повернути нашій мові її власний правопис!

Про автора:

Олександр ПОНОМАРІВ – доктор філологічних наук, професор Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка.

Ірина ФАРІОН

ЧИ МОВА Є ТОВАРОМ?

З трьох значень слова „природа“, які розкриває „Словник української мови“ (СУМ) (т. VIII, с. 8), для з'ясування нашої проблеми найвідповідніше останнє: „Сукупність основних якостей, властивостей чого-небудь; суть, сутність“. Позаяк ми живемо у споживацькому суспільстві „купи–продай–купи“, то найприступніша аналогія для нашого розуміння складних речей, себто мови, власне і є операція: купи–продай. Отож запрошую до уявної крамниці, де комунікабельна (а ліпше говірка, говорюща) продавчиня торгує мовами. Їхній вибір превеликий: за даними різних лінгвістів від 2.500 до 7.000 мов. Торгуй чим хочеш, а покупці – всі і кожен, позаяк ще нікому не вдалося вийти за межі мови чи то пак абстрагуватися від неї (якщо, звичайно, пощастило зі здоров'ям). „Повсякчас мова є справою всіх і кожного“, – зазначає видатний швейцарський мовознавець Ф. Сосюр. Отож мова – товар першої життєвої потреби. Через те вкрай важливо купити щось відповідне до

власної природи (сутности, суті). І захотілося мені стати продавчицею мовної крамниці (лінгвошопу по-престижному та модному). Почала я експеримент з найпотенційнішими, хоч і не багатими на досвід та гроші молодими людьми – студентами, майбутніми філологами (спеціальність –прикладна лінгвістика) та архітекторами (усього 324 особи). Довелось моїм піддослідним мовцям-покупцям без зайвого обдумування (зрозуміло, що з допомогою саме цієї ж мови) швидко і в сум'ятті виказувати свою сутність. Обирали вони товар-мову за принципами, які самі зформулювали

Принцип вибору мови: рідна, поширена (популярна), милозвучна, престижна, доступна, експресивна, практична, перспективна, цікава, екстравагантна, екзотична, сподобалась, інтуїтивність (мова душі), давність мови, невідома мова, без вибору, графіка, не знали, що відповісти

Почнемо з найприступніших і найприродніших для кожної людини систем – і з неї самої. Схематично і спрощено людина становить єдність духовних (ідеальних) і матеріальних потреб, єдність духу (душі) і тіла. Характер співвідношення цих категорій і становить сутність людини, що виявляється у її виборі від найменшого до найбільшого, від найпростішого до найскладнішого. Мова є також єдністю ідеального (духовного, душевного) і матеріального, з тією різницею, що співвідношення цих первнів її суті набагато складніше для розуміння, ніж зазначене співвідношення у людині. Спробую пояснити. Мова – категорія духовна. Що вкладаємо у поняття – слово дух? Очевидна його складність розсипана у різних значеннях, серед яких „...безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини; душа“ [СУМ т. II, 442–443]. Отже, внутрішнє, нематеріальне, основне. Згадаймо великого мислителя Г. Сковороду: „Все невидиме сильніше за видиме, і видиме залежить від невидимого“. Світ постав із невидимого Божого Слова – про це свідчить Євангелія від Йоана: „1. Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог. 2. З Богом було воно споконвіку. 3. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього“, а відтак „...І Слово стало тілом, і оселилося між нами...“ – акт найменування світу рівнозначний актові світобудови.

Протилежна теорія абсолютизує суспільну природу мови, про що йдеться зокрема у „Німецькій ідеології“ К. Маркса і Ф. Енгельса: „На духові від початку тяжить прокляття „обтяження“ його

матерією, яка виступає тут у вигляді рухомих шарів повітря – звуків, словом – у вигляді мови. Мова така давня, як і свідомість... мова виникає тільки з потреби, з постійної потреби спілкуватися з іншими людьми“. Отож суспільність мовної природи полягає у її провідній, визначальній комунікативній функції, що згодом і зформулював В. І. Ленін.

Так клясики марксизму-ленізму ошчасливили нас „незаперечно істинним“ висвітленням таємниці мовної природи. Мова на роки понад сімдесят у нашій країні стала банальним засобом, знаряддям... Якщо це так, то таким засобом дуже легко помінятися і його ще легше вибирати. Інший класик, Іван Франко, розмірковує про це по-іншому: „Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючися ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: „Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові вродився і виховався, без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою“. І чим вища, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна“.

Виявляється, що Франкове категоричне „не маєш до вибору“ у сучасному суспільстві працює зі знаком мінус. Себто сформовано таку суспільну атмосферу, де людину відчужено від себе самої, – і вона робить не свій вибір. Промовистий приклад наводить у своїй праці Роман Кісь, покликаючись на американських учених К. Кларк та М. Кларка, які проводили соціально-психологічний експеримент: дітям афро-американців пропонували вибирати між чорношкірими і білошкірими ляльками – вони зупиняли свій вибір на білошкірих ляльках. „Адже в самій соціокультурній атмосфері суспільства, у його етносі усе те, що пов'язувалося з білими американцями, малося за краще, вище, досконаліше. Чорні діти, властиво, не вибирали. Вони не могли вибирати. Як не може, скажімо, барометр „обирати“ погоду чи тиск атмосфери... Він тільки фіксує все це“.

Власне таким міні-дзеркалом суспільства стала наша крамниця з продажем мов: вона засвідчила напрям розвитку суспільства з відповідними пріоритетами, щиро виказаними через критерій (принцип) вибору мови.

Отож про критерій рідности, що таки отримав пальму першости від загальної кількості опитаних: якщо серед студентів-архітекторів за цим принципом обирає мову близько 64 відс., то серед студентів-філологів – лише 51, 6 відс. осіб. Проблема очевидна. Показником чого є критерій рідности? Найперше, духовного здоров'я. Світ пізнаємо з усвідомлення довколишніх людей: матері, батька, родичів. Їх не обирають – вони Божа даність. Відтак приходять у життя власні діти, любов до яких іншої якості, ніж до дітей родичів, друзів, сусідів. А далі (і так усе життя) вузьке чи широке середовище самозбування (чи самозабуття?), що, наче менше коло, поміщене у велике коло – у Батьківщину. Все це крутиться, тримаючись самочинної форми, завдяки магнетичному почуттю рідности. Коли слабшає магнет, його вважають неякісним, зужитим. Чи слабшає магнет сам собою? Над цією проблемою розмірковував Олександр Потебня. Він означив її як мовне відступництво, що буває трьох якостей: вільне, мимовільне і самовдоволене, перші з яких у широкому сенсі є все-таки мимовільні. Учений доводить це на прикладі українця, що став австрійським жовніром (як ставали російськими солдатами українці Східної України, влучно по-народному названі „москалями“ – бо це були-таки за 25 років муштри „доконані москалі“ на ментальному рівні). Змальована сцена у корчмі – це діалог сина і матері, що виказує альтернативу розвитку життя колись рідних людей, це діалог мовного портрету, що стає дзеркалом трибу самого життя, це невідворотна трагедія понівечення фундаментального – самого себе.

„Мати, підносячи синові чарку горілки, просить:

– На! Напийся, синопьку, горілоньки та розвесели душу! Ти-то, бувало, всім перед ведеш.

– Никс Бромфен (brantwein)! Я тепер цісарська дитина, цум тейфель! Коби мені зайдель вайн, то але: як то ми в Штайермарку або в Бельскім краю с фрейкою підем собі штайера і польки, то, сакрамент инайн, аж абцаси з-під шугів (schuh) відлітают; а тут, що за фрейд танцювати з кмайн менш такой пауер-танц?

– Ох, побила мене лихая доля, побила! Понімечили мою дитиньку, понімечили: і язык перекутили, і в німецьку барву перебрали! ...Пропав мій рідний син на віки вічні, пропав!

Втручається у цей діалог і великий Потебня, роз'яструючи материнську трагедію: „...Пропав твій син на віки вічні. Він уже не твій, не ваш, він не русин! Він уже запізнав західної цивілізації.

Він – цісарська дитина і на команду якогось капрала готовий вас різати, колоти, стріляти. Ви для нього вже не рідня, ви у нього „кмаїне пауер, каналп!“.

Трагічно-оптимістичним є епізод з казахсько-російського „посвоячення“: „Молодий таджик повернувся з війни і забув свою мову. З усіма розмовляв російською. На селі мало людей знають російську. Усі розмовляють таджицькою. „Говори таджицькою“, – сказав йому батько, але молодий таджик удавав, що не розуміє, чого батько хоче. Під будинок цього батька почали сходитися люди, кожен хотів побачити, який на вигляд таджик, що забув свою мову. Спочатку прийшли сусіди, потім усе село. Натовп стояв і розглядав молодого таджика, який повернувся з війни. Хтось засміявся – і всі почали сміятися. Сміялося все село, все село гуділо від сміху, люди трималися за животи, падали на землю. Нарешті молодий таджик не витримав, вийшов з дому і крикнув до людей: „Досить!“. Крикнув таджицькою – і потім сам почав сміятися. У той день молодий таджик згадав свою мову, в селі зарізали барана, і всі святкували весь вечір.

„Добре знати російську, – закінчив учитель, – але таджик має знати також свою мову“. Випили чарку за всі мови світу.

Зараз, без сумніву, актуальне відступництво у бік російської мови, що страшніше своїм спрямуванням у ментально чужу для українця розтерзано-роздвоєну (євро)азійськість чи азіо(європейськість). Себто власне тепер, у третьому тисячолітті, ми пожинаємо найбуйніший урожай послідовно шовіністичної царсько-советської політики убивання й „обрусенія“ українців – бо таки створено людину, викорінену з власної культури. Вона у самій собі – через що невидима і вкрай небезпечна, мов вірус, для національно незміцнілих українців. „...До 1926 року багато української інтелігенції було змосковщено і в переписі називали себе москвинами, значна кількість простолюду теж не називалися українцями, а звикли вважати себе малоросами, отже, записувалася до москвинів. Навіть національно свідомі українці записувалися москвинами, бо не забули 1918-1922 років, коли в Україні розстрілювали людей лише за те, що їхні прізвища кінчалися на „енко“. Нагадаємо, що 10 лютого 1918 року російські війська, зайнявши Київ, розстріляли понад 5,000 українців лише за тиждень – а підставою для цього було українське слово. У такий спосіб „русских человек“ в імперії ставало більше, ніж тубільних росіян. „У СРСР 10

мільйонів немосквинів зазначили в переписі московську мову за свою рідну, отже, визнали себе за москвинів“. Ще одним засобом самовідчуження стали змішані шлюби. Ще 1734 року цариця Анна (1693–1740 роки) наказувала губернаторові України князеві А. Шаховському вживати всіх способів, щоб женити росіян в Україні з українками, а в Росії уряд успішно одружував з росіянками тих українців, що там служили. Плекала цей винахід Анни і Катерина II. Однак, чи не найбільших обертів цей процес набув у часи СРСР.

Від 1959 до 1989 року українці, з огляду на постанову пленуму ЦК КПРС „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти“ (1958 рік), мали право звільняти своїх дітей від вивчення рідної мови. І звільняли: від 1979-го до 1989 року 5 млн. українців відмовилися від вивчення рідної мови. І вже як наслідок: „Мама турок, папа грек – а я рускій человек“.

За переписом 2001 року, попри те, що „докладалися майже судомні зусилля, аби спрямувати його в антиукраїнське річище“, маємо чистих відступників 3, 5 млн.: вони, українці, своєю рідною назвали – російську. Відрадіші інші показники: українців побільшало – з 72, 7 відс. у 1989 році до 77, 8 відс. – у 2001-му (37541,7 тис. осіб), себто на 5, 1 відс.; росіян поменшало: з 22, 1 відс. 1989 року до 17, 3 відс. у 2001 р. Куди ж поділася ця „дорогоцінна“ чверть? Аж ніяк не вимордували її тут добросерді українці: зменшення відбулося головню не за рахунок росіян, а певна частка зросійщених етнічних українців таки згадала своє походження і зробила крок до національного зцілення – себто минулася советська „мода“ записуватися „русскімі“, під яку саме і потрапив Президент нашої держави, який ще до 1990 року в документах секретаріату Верховної Ради був записаний „росіянином“, а вже від 1992 року, ставши з простого депутата прем'єр-міністром, зробився українцем.

Є зрушення і на теренах мови (цікаво, що перепис населення Російської імперії та перепис 1900 року в Австро-Угорщині відбувався саме за ознакою рідної мови, а не за національністю: українську мову вважали рідною 67, 5 відс. населення України, що на 2, 8 відс. більше, ніж за переписом 1989 року. Російську мову вважали рідною 32, 8 відс. у 1989 році і 29 відс. у 2001 році. Це означає, що 85, 2 відс. етнічних українців вважають рідною українську мову, 14, 8 відс. – російську, тоді як серед росіян 95, 9 відс. за рідну мають російську, 3, 9 відс. – українську.

Однак, тих 67, 5 відс. рідномовних українців не можна, на жаль, назвати стійкими українцями, позаяк лише 45-50 відс. виявляють свою стійкість послідовно. Нагадаймо, за Орестом Ткаченком, що мовну стійкість народу живлять чотири головних джерела: національна традиція (себто історична пам'ять); національна свідомість (себто думка) і солідарність (себто дія) як нерозривна єдність; національна культура; національний мир і співробітництво з різними народами-населяниками України. Власне на ретельне перекриття цих основних джерел і була спрямована політика Російської імперії чи то царської, чи СРСР – одне лихо, через що ми й пожинаємо хиткі, хоч і не безнадійні відсотки. Бо такі дивом є незнищенність нашої нації і лише історичним фактом її плянована й послідовна знищуваність.

А як із цією стійкістю у сучасній наддержаві Америці, до якої, мов метелики на вогонь (чи ліпше молі), летять і українці?

Із представників другого покоління 71 відс. опитаних назвали українську мову рідною, італійці – 63 відс., німці – 59 відс., євреї – 26 відс. У третьому поколінні майже ніхто з представників інших груп не назвав рідною мову своїх предків, тоді як серед українців третього покоління цей показник становив 18 відс.. Щодо практичного володіння спадщинною мовою, то українці поступаються не тільки євреям, але й італійцям. Отож, як бачимо, російська отрута таки сильніша за американську. Хоча, мабуть, нема ворога (чи супротивника) гіршого чи ліпшого, натомість є або нема усвідомлення власного кореня, власного роду, що житиме за будь-яких обставин, навіть за таких жажливих, як, наприклад, у поета Степана Руданського: „Заказують мені мою рідну мову, – заказує батько, але в мене був прадід і прапрадід – вони мені не заказують; не слухає батько мої мови – зато мене і по смерті, може, послухають штирнадцять мільйонів моїх їднотумців“. На щастя, мови Степана Руданського послухає не тільки 14 млн., а, як свідчить перепис 2001 року, – аж понад 36 млн. в Україні (усього в Україні 47.950 тис.) та 10 млн. за її межами, а за кількістю мовносіїв українці посідають 15–20-те місце у світі, маючи таких сусідів, як поляки та італійці. А українське студентство III тисячоліття, обираючи у крамниці мов найперше рідну, обґрунтовує свою позицію так: „Нам Бог дав так, що ми живемо в Україні, – тож маємо бути патріотами і говорити українською. Ми не вибираємо. Нас вибирають“. (майбутній архітектор Олег Безпалко). „Я не обираю мови.

Мова обирає мене“ (майбутній архітектор Юрій Глобчак); „Я живу в Україні, тому готова розмовляти українською мовою, навіть коли цілий світ буде проти“ (майбутній філолог-перекладач Олена Онищук); „Маючи рідну мову, всі решта можна отримати задармо“ (майбутній філолог-перекладач Катерина Муринець); „Я б обрала рідну мову, адже вона робить мене не просто істотою, не просто людиною – а громадянином; це те, що не дає мені втратити своє „я“ і загубитись серед інших народів“ (майбутній філолог-перекладач Олеся Тацій). Сила рідності – не просто у мові матері чи батька, а, як зауважував Анатолій Погрібний, у мові роду, принаймні кількох найближчих до нас поколінь, бо ж по-різному і по-страшному могли складатися обставини спілкування батьків... Професор А. Погрібний подав блискучу цитату з „Філософських зошитів“ Петра Чаадаєва, що колись була адресована росіянам, а тепер, на жаль, її легко переадресувати нам: „Ми з'явилися на світ як незаконнонароджені діти, без зв'язку з нашими попередниками на землі, ми не тримаємо в серцях нічого з повчань, залишених до нашої появи... Те, що для інших народів є просто звичкою, інстинктом, – у наші голови доводиться вбивати ударами молота. Наші спогади не сягають далі вчорашнього дня; ми ніби чужі самі для себе“.

Експеримент у „лінгвошопі“ засвідчив ще одну засадничу річ: престижну та популярну (поширену) мову зазвичай обирали філологи, тоді як перевагу виборові рідної мови надали архітектори. Чи не модель це нашого суспільства, де ті, що покликані втілювати національні інтереси, себто влада, не мають їхнього усвідомлення; де ті, що мають досконало знати державну мову – не володіють нею узагалі; де ті, що працюють над унормуванням мови, пропонують її совкову версію через правописний кодекс, що є російським сарафаном на українському тілі?

Про автора:

Ірина Фаріон – відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор Національного університету „Львівська Політехніка“

Вадим РОСТОВ

НЕСЛОВ'ЯНСЬКА РОСІЯ

Починаючи розмову про російську мову, слід перш за все пригадати, що Росія – це неслов'янська країна. До територій, населених стародавніми слов'янськими племенами, можна віднести лише Смоленськ, Курськ, Брянськ – території стародавніх кривичів (слов'янізованих балтів). Решта земель – фінські, де ніякі слов'яни ніколи не жили: чудь, мурома, мордва, пермь, в'ятичі та інші. Найголовніші топоніми історичної Московії – всі фінські: Москва, Муром, Рязань (Ерзя), Вологда, Кострома, Суздаль, Тула і т.д.

Ці території були за декілька століть завойовані слов'янами, але число колоністів (що побудували біля Ладоги Новгород) було в цих краях украй мале. У рідкісних городках-фортецях, заснованих ободрітами – русинами і норманнами (данцями і шведами), жила змєнька колоніальних правителів з дружиною. А 90-95 відс. населення краю було неслов'янськими тубільцями, що підкорялись цим більш цивілізованим окупантам.

Мовою колоній було слов'янське „койне“ – тобто мова для спілкування між народами з різними діалектами і мовами. (Койне – будь-яка загальна народна мова, що виникла на ґрунті панівного діалекту. Новий „Тлумачний словник української мови“). Поступово за багато століть місцеве тубільне населення переймало цей койне; у Новгородській землі, як пише академік Янов, цей процес зайняв мінімум 250 років – судячи з мови берестяних грамот, яка з саамської стає поступово арійською, слов'янською аналітичною мовою (з винесеними за слово флексіями) і тільки згодом нормальною слов'янською синтетичною мовою. До речі, про це і пише Нестор в „Повісті ...“; що саами Ладogi поступово вивчили слов'янську мову Рюріка і стали після цього називатися „словенами“ – тобто, що розуміють слово, в протилежність „німцям“ – тобто такими, що мови, що не розуміють.

Другими після ладозьких саамів стали переймати слов'янське койне північні фінські народи – мурома, весь (вепси), чудь, але у них процес зайняв значно більше часу, а у південніших фінів безпосередньо мордовської Москви і її оточення усвоєння слов'янського койне затягнулося до петровських часів, а подекуди і збереглися свої відвічні тубільні мови – як мова ерзя Рязані або фінський говір в'ятичів.

Характерне „окання“ населення Центральної Росії сьогодні помилково вважається „старослов'янським“, хоча це – суто фінський діалект, який якраз і відображає незавершеність слов'янізації краю.

Під час Золотої Орди Московія на три століття йде до етнічно споріднених народів фінно-угрів, яких збирали під свою владу ординські царі. У цей період на мову регіону робить величезний вплив тюркська мова (як частина взагалі величезного впливу Азії). Показовою є книга Афанасія Нікітіна (кінець XV ст.) про „ходіння за три моря“. Там автор запросто переходить з слов'яно-фінського койне Московії на ординську мову, різниці в них не бачивши, а закінчує свою книжку подячною молитвою: „В ім'я аллаха Милостивого і Милосердного і Ісуса Духа Божія. Аллах великий...“.

У середньовічній Московії існувало одночасно декілька мов. Біляслов'янське койне – як мова княжої знаті. Народні мови тубільців (фінські). Тюркські мови як релігійні в період перебування в Орді. І нарешті, болгарська мова – як мова православних текстів

і релігійних культів. Вся ця суміш у результаті і стала основою для нинішньої російської мови, клокотра в лексиці збігається тільки на 30-40 відс. з іншими слов'янськими мовами, у яких (включаючи білоруську і українську) цей збіг несумірно вище і складає 70-80 відс.

Сьогодні російські лінгвісти в основному зводять джерела сучасної російської мови тільки до двох складових: це народна мова Росії (зовсім не слов'янська, а слов'яно-фінське койне з великим тюркським і монгольським впливом) і болгарська (древньоболгарська), вона ж „церковнослов'янська“. Як третю мову Росії можна назвати сучасну літературну російську мову, яка є абсолютно штучним кабінетним винаходом, таким „есперанто“ на основі двох вказаних вище мов-джерел.

БОЛГАРСЬКА СКЛАДОВА

Чому нинішня російська мова більше подібна до болгарської і сербської мов, ніж до білоруської і української? При цьому в одну мовну групу з російською відносять чомусь саме ці дві мови, а не болгарську і сербську. Це здається дивним, адже територіально Росія не межує з Балканами, а межує з білорусами і українцями, у яких в мовах майже немає ніякого болгарського впливу, а якщо він і знаходиться, то це – привнесені вже через Росію балканські мовні реалії.

У тому й справа, що в Росії своїх корінних слов'ян не було — слов'янське населення Новгород і Псков було повністю винищене Московією в XV – XVI ст. А тому вивчення тубільцями Московії слов'янської мови йшло через релігію, яка спиралася на болгарські тексти. От чому мордва Рязані, Москви, Тули, Костроми, Вятки, Муром та інших фінських земель пізнавала слов'янську мову від болгарської мови – не маючи свого місцевого слов'янського.

А ось у Білорусі та Україні ситуація була іншою: тут місцеве населення все-таки мало народні слов'янські говори, які і не дозволили упроваджуватися болгарській лексиці з православних книг, підміняючи свою відвічну місцеву слов'янську лексику.

ЧИ Є СЛОВ'ЯНСЬКОЮ МОВА РОСІЇ?

Є три моменти, які посилено ховають всі російські лінгвісти (хоча, як в народі кажуть, шила в мішку не втаїш).

1) До XVIII ст. мова Московії ніким у світі не вважалася руською мовою, а називалася конкретно мовою московитів, московською.

2) Руською мовою донині називалась саме і лише українська мова.

3) Мова Московії – москальська мова – до XVIII ст. не визнавалася європейськими лінгвістами (зокрема слов'янських країн) навіть слов'янською мовою, а відносилась до фінських говорів.

Звичайно, сьогодні все не так: заради імперських інтересів завоювання слов'янських країн Росія зробила величезний вплив на свою лінгвістичну науку, ставлячи їй завдання – надати мові Росії „слов'янського статусу“. Причому, якби на захід від Росії жили німецькі народи, то точно так вона б доводила, що російська мова – з сім'ї німецьких мов: бо таке було б замовлення Імперії. І мовні реформи російської мови, початі ще Михайлом Ломоносовим, були якраз спрямовані на акцентування її слабких слов'янських рис. Проте, як писав ще 150 років тому польський славіст Єжі Лещинський про споріднених слов'янам західних балтів, „пруську мову маємо набагато більше підстав вважати слов'янською, ніж великоросійську, у якій з польською мовою і іншими слов'янськими значно менше загального, ніж навіть у західно-балтської пруської мови“.

Нагадаю, що Росія стала називатися „Росією“ вперше офіційно тільки при Петрі I, який вважав колишню назву – Московія – темною і мракобісною. Петро не тільки став насильно голити бороди, заборонив носіння всіма жінками Московії чадри на азійський зразок і заборонив гареми (тереми, де жінок тримали узаперті), але і в поїздках по Європі домагався від картографів, щоб відтепер на картах його країну називали не Московією або Московітією, як раніше, а Росією. І щоб самих московитів стали вперше в історії вважати слов'янами, що було загальною стратегією по „прорубуванню вікна до Європи“ – укупі з проханням Петра перенести східну межу Європи від межі між Московією і Великим князівством литовським (ВКЛ) тепер уже до Уралу, включаючи тим самим вперше в історії географічно Московію до складу Європи.

До цього польські і чеські лінгвісти і творці слов'янських граматик чітко розмежовували руську мову (українську) і московську, а саму цю мову Московії не зараховували до сім'ї слов'янських мов. Бо мова Московії була мізерна на слов'янську лексику.

Як пише російський лінгвіст І.С.Улуханов у праці „Розмовна мова Стародавньої Русі“, коло слов'янізмів, що регулярно повторювались в живій мові народу Московії, розширювалось дуже поволі. Записи живої усної мови, проведені чужеземцями в Московії в XVI-XVII ст., включають тільки деякі слов'янізми на тлі основної маси місцевої фінської і тюркської лексики. У „Паризькому словнику московитів“ (1586) серед ВСЬОГО СЛОВНИКА народу московитів знаходимо, як пише І.С.Улуханов, лише слова „владика“ і „злат“. У щоденнику-словнику англійця Ричарда Джемса (1618-1619) їх вже більше – аж 16 слів (благо, блажить, бранить, воскресенье, воскреснуть, враг, время, ладья, немощь, пещера, помощь, праздникъ, прапоръ, разробление, сладкий, храмъ). У книзі „Граматики мови московитів“ німецького ученого і мандрівника В. Лудольфа (1696) – їх вже 41 (причому, деякі з величезним фінським „оканням“ в приставках типу „розсуждать“). Решта усної лексики московитів в цих розмовниках – фінська і тюркська.

У лінгвістів тієї епохи не було ніяких підстав відносити мову московитів до „слов'янських мов“, так як самих слов'янізмів в усній мові не було (а саме усна мова народу є тут критерієм). А тому і розмовна мова Московії не вважалася ні слов'янською, ні навіть біляслов'янською: селяни Московії говорили на своїх фінських говірках. Характерний приклад: російської мови не знав і мордвин Іван Сусанін Костромського повіту, а його рідня, подаючи чолобитну цариці, платила товмачеві за переклад з фінської костромської на російську „государеву“ мову. Кумедно, що сьогодні абсолютно мордовська Кострома вважається в Росії „еталоном“ „руськості“ і „слов'янства (навіть рок-група є така, що співає мордовські пісні Костроми російською мовою, видаючи їх за нібито „славянськіє“), хоча ще два сторіччя тому ніхто в Костромі по-слов'янськи не розмовляв.

І той факт, що Московська церква говорила болгарською мовою (на якій писалися і державні папери Московії), – нічого не означав, оскільки вся Європа тоді в церквах говорила латиною і вела діловодство латинською мовою, і це ніяк не було пов'язано з тим, що за народи тут проживають. Нагадаю, що після Люблінської унії 1569 року, коли білоруси створили з поляками союзну державу – Республіку (по-польськи – Річ Посполита), Велике Князівство литовське (ВКЛ) зберігало своєю державною мовою русинську, а Польща вве-

ла державною латинську мову. Але це зовсім не говорить про те, що народна мова поляків – це латинська мова, а поляки – це латиняни. Точно так і російська мова не була тоді народною в Московії-Росії – поки російські села її не вивчили.

Ось ще приклад: сьогодні (і здавна) в селах Смоленської, Курської і Брянської областей (що входили колись до складу ВКЛ) розмовляють зовсім не російською, а білоруською мовою. Літературною російською там не говорять, як і ніхто не „окає“ - відображаючи фінський акцент, як в Рязанській або в Московській областях, а говорять абсолютно тією мовою, якою говорять селяни Вітебської або Мінської областей. Будь-який лінгвіст повинен робити один висновок: у цих російських областях живе білоруське населення, бо говорить білоруською мовою. Але це населення відносять етнічно чомусь до „окаючих“ східних сусідів, які за часів Лудольфа там знали тільки 41 слов'янське слово. (Це стосується й українських етнічних територій сучасної Росії).

І.С.Улуханов пише, що кажучи про існування у московитів двох мов – слов'янської (церковної болгарської) і своєї московитської, В. Лудольф повідомляв в „Граматичі мови московитів“: „Чим більш ученим хто-небудь хоче здаватися, тим більше домішує він слов'янських виразів до своєї мови або в своїх писаннях, хоча деякі і сміються над тими, хто зловживає слов'янською мовою в звичайній мові“.

Дивно! Що ж це за така „слов'янська мова“ Москви, над якою сміються за вживання слов'янських слів замість своїх слів фінських і тюркських? Цього „двуязычія“ не існувало ніде у слов'ян, окрім як в одній Московії. До речі, Статути ВКЛ були написані на найчистішій слов'янській мові – державній у Великому Князівстві Литовському і Руському, суто слов'янській державі, де литвинами були слов'яни – нинішні білоруси.

Ця проблема „двомовності“ через відсутність в Росії народної слов'янської основи переслідувала завжди і творців літературної російської мови – як взагалі головна проблема російської мови. Вона пройшла „стадії розвитку терміну“, називаючись спочатку московитською, потім російською при Ломоносові – до 1795 року, потім при окупації Росією в 1794 році (закріпленою формально в 1795) Білорусі та Західної і Центральної України довелося його міняти на „великорусское наречіє русского языка“. Саме так ро-

сійська мова фігурувала в 1840-их роках у назві словника Даля („Толковый словарь великорусского наречия русского языка», де під самою руською мовою узагальнено розумілась білоруська, українська і російська), але сьогодні всі російські лінгвісти ненауково спотворили назву словника Даля до „Толковый словарь живого русского языка“, хоча словника з такою назвою він ніколи не писав).

У 1778 році в Москві була видана брошура письменника і лінгвіста Федора Каріна „Письмо о преобразителях российского языка“. Він писав: „Жахлива різниця між нашою мовою (усюди в тексті праці він називає її „московським наречієм“) і слов'янською часто присікає у нас способи висловлюватися нею з тією вольностією, яка одна оживляє красномовство і яка отримується не іншим чим, як щоденною розмовою. ...Як майстерний садівник молодим прививком оновлює старе дерево, очищаючи засохлі на ній лози і тернії, при корені його, так великі письменники, поступили в перетворенні нашої мови, яка сама по собі була бідна, а підроблена до слов'янської зробилася ще потворнішою“.

„Бідна“ і „потворна“ – це, звичайно, розходиться з майбутньою її оцінкою як „великої і могутньої“. Виправданням тут служить факт, що Олександр Пушкін поки не народився для молоді зеленої мови, щойно тоді створеної експериментами Михайла Ломоносова.

Знову звертаю увагу: цієї проблеми ніколи не було у білорусів, поляків, чехів, болгар, українців, сербів і решти слов'ян – де мова селян органічно стає мовою країни і народу. Це чисто російська унікальна проблема – як поєднувати фінську мову селян із слов'янською мовою держави (наприклад, в Білорусі це безглуздо: сперечатися про можливе „засилля слов'янізмів в письмовій мові“, маючи на увазі, як в Росії, засилля болгарської лексики, коли сама білоруська лексика є такою ж абсолютно слов'янською лексикою і такими ж слов'янізмами – тобто немає самого предмету для такої суперечки, бо слов'янізми болгарської мови ніяк не можуть „зіпсувати“ і без того заснованої тільки на слов'янізмах білоруської мови - маслом масло не зіпсуєш). У результаті російські лінгвісти героїчно поривають „пуповину“ багатовікового зв'язку культури Москви з болгарською мовою, яку дружно знаходять „чужою“, „химерною в умовах Росії“, „гальмуючою становлен-

ня літературної російської мови“. І відкидають болгарську мову, сміливо падаючи в лоно народної мови („московського наречія), яка на 60-70 відс. відсотків складається з неслов'янської лексики. Великими діячами, які здійснюють цю мовну революцію в Росії, Ф.Г.Карін в своїй праці називає Феофана Прокоповича, М.В. Ломоносова і А.П. Сумарокова.

Так в самому кінці XVIII ст. Росія відмовилася від слідування болгарській мові, яка її століттями, як мотузочок, утримувала в слов'янському полі і навертала „в слов'янство“, – і стала лінгвістично себе вважати вільною і суверенною, визнаючи своєю мовою тепер не болгарську, а ту народну мову слов'янізованих фіннів, яка зовсім не мала, як болгарська, явних слов'янських рис. Патріотизм переміг слов'янську єдність.

СПРАВЖНЯ РУСЬКА МОВА

Метелій Смотрицький, руський просвітител, що працював у Вільно і Києві, автор виданої в 1619 році в Евъє „Граматіки словенскія правильное синтагма“, задовго до „революціонера“ з російської лінгвістики Михайла Ломоносова, творця граматики російської мови, створював наукові основи мови русинів. Як і в Граматиці Л. Зизанія, він чітко відрізняв болгарську церковну мову від нашої.

Ясно абсолютно (як і далі по його книзі), що руською мовою автор вважає нинішню українську мову (точніше – ту русинську мову, яка в його час була загальною для білорусів і українців). А зовсім не мову Московії-Росії.

АЛФАВІТ

Загальна помилка: у Росії всі вважають, що пишуть „кирилицею“, хоча нею ніхто в Росії не пише. Там пишуть абсолютно іншим алфавітом, вельми мало пов'язаним з кирилицею – це введений Петром I „цивільний алфавіт“. Він кирилицею не є, оскільки Кирилом і Методієм не створювався.

Це імперський російський алфавіт, який Росія в царський і радянський період прагнула розповсюдити у всіх сусідів, навіть тюрк і фіннів. Старається це робити і сьогодні: не так давно Державна Дума заборонила Карелії і Татарстанові повернутися до латиниці, називаючи це „сепаратистськими підступами“, хоча саме латиниця вдаліше відображає мовні реалії мов фіннів і татар. Вза-

галі ж це виглядає повним абсурдом: виходить, що Кирило і Методій створювали писемність зовсім не болгарам і чехам для можливості їм читати візантійські біблії, а для татар, що сповідають іслам. Але навіть мусульманам православний алфавіт?

Коли хунта більшовиків захопила владу в Росії, то її комісари здійснили реформу мови великороса. По-перше, його перейменували в просто „руській“ – щоб вичленувати „великодержавне імперське“ „велико-“, водночас змінюючи національність великоросів на руских. Що безграмотно, бо немає в російській мові такого, щоб назва національності раптом була прикметником, а не іменником (але що ви хочете від авторів нововведення Троцького і Свердлова, євреїв, що мало розбиралися в нюансах російської мови). І це водночас хибно науково і політично, оскільки раніше єдиний (хай і штучно) в царській Росії руский народ Білорусі, України і Росії тепер зводився тільки до народу одного РРФСР, а Білорусь і Україна тепер уже не вважалися Руссю і рускими, бо рускими тепер стали великороси – тільки частина руского народу, що існував при царизмі.

По-друге, Троцький і Свердлов провели глибоку реформу мови великороса, створивши „новий цивільний алфавіт“.

А по-третє, Троцький наполягав на переході мови великороса на латиницю – „в цілях світової революції“, і якби його точка зору перемогла, то алфавітом РРФСР і потім СРСР стала б латиниця. А в 1991 році Борис Єльцин урочисто повертав би Росію на свою кирилицю. Ідея Троцького була тому не прийнята, що російська література створювалася саме на кирилиці, а Пушкін на латиниці не писав.

Все вище сказане дозволяє зрозуміти, чому в Росії таке значення відводиться культу Кирила і Методія, які, власне кажучи, ніколи до Росії ніякого відношення не мали, бо померли задовго до ухвалення Україною (Києвом) християнства, а ніякої Московії або тим більше Росії в їх часи не існувало на просторах Великої Мордовії Ерзя-Рязані (її столиці) і Великої Пермії - держав, що існували при Кирилові і Методії на місці нинішньої Росії. Бо вони створили в Моравії квазігрецький алфавіт для чехів раніше, ніж взагалі язичницька Русь з'явилася на території країн СНГ – з висадкою в районі саамської Ладogi колоністів-слов'ян ободритів Рюрика.

Ось тому РПЦ Москви і російські історики та ідеологи так активно і роздувають культ Кирила і Методія, щоб цим приховати величезні суперечності в їх уявленнях про себе, як про нібито „слов'ян“ – і приховати „небажані“ факти.

До речі, Кирило і Методій ніякими „братами“ не були, як не були і „греками“, а були сирійцями, багатими православними з Дамаску (Сирія тоді була православною), найняtimi Візантією для місії в Моравії. Найзабавніше в тому, що самі чехи, ради створення алфавіту яких приїхав Кирило, його взагалі ніяк не шанують і взагалі про нього не пам'ятають, хоча його звели в культ у Росії, куди він не приїздив.

Як мовиться, ось уже справді не знаєш – з ким знайдеш, а з ким втрапиш...

Про автора:

Вадим Ростов – російський історик і публіцист, автор декількох праць про минуле України, Білорусії і Росії.

З ДОКУМЕНТІВ НЕДОБРОГО ЧАСУ

Лист Василя Стуса до Андрія Малишка

Дорогий Андріє Самійловичу!

Звертаюсь до Вас за порадою. І прошу — коли Ви в змозі це зробити — зарадьте, будь ласка. Інколи, зосереджуючись на однотонних враженнях від навколишнього, шукаючи кінцевих результатів дуже стрімкого процесу денаціоналізації значної частини українців, відчуваєш, що це — божевілля, що це — трагедія, якої лише інколи не відчуваєш в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної віри в те, що все йде на краще. І тоді згадуєш одного поета, здається, Расула Гамзатова, котрий в рамках ортодоксальних все ж прохопився зі своїм затаєним: коли його мова зникне завтра, він волів би померти сьогодні.

Я колись звертався до Вас за порадою. Але тоді були вірші. Зарадьте, будь ласка, зараз.

Ще студентом Донецького педінституту я пам'ятаю, як був вражений виступом Миколи Тарновського, який щойно був повернувся в Україну, враження од якої були захлинені радістю зустрічі з рідною землею.

Я радів за нього, радів за землю і, грішний, одночасно думав про те, що Донбас — то не така вже і Україна, і Україна — то не така вже й Україна...

Донецьк — місто чисто російське (чи майже чисто російське), я взяв призначення на роботу в глибинну Україну — на Кіровоградщину, хоч і відчував, що це — моя безсильність, що це — утеча. А втеча — не вихід. Це ганьба...

Зараз я читаю рідну мову в Горлівці, в російській, звичайно, школі. В Горлівці є кілька (2-3) українських шкіл, яким животіти зовсім недовго. В Донецьку таких немає, здається. Отож, картина дуже сумна.

У нас немає майбутнього. Коріння нації — тільки в селі, а „хуторянським“ народом ми довго не проживем, пам'ятаючи про вплив міста, про армію, про всі інші канали русифікації.

На Донбасі (та й чи тільки!) читати українську мову в російській школі — одне недоумство. Треба мати якісь моральні травми, щоб це робити.

Одна усна заява батьків — і діти не будуть вивчати мови народу, який виростив цих батьків. Хіба це не гопашний театр — з горілкою і шароварами? Обов'язково — німецьку, французьку, англійську мови, крім рідної.

Коли є цей закон, є право, то чого ждати? Чому немає масовости, чому немає максимального запровадження цього закону в життя, чому ми нечесно граємо — проти самих себе?

Ганьба! Я волів би, щоб цей закон пішов у життя, тоді багато хто зміг би переконатись ще дужче, як розквітла наша культура, соціалістична за змістом, національна за формою.

Іноді видає, що діячі нашої культури роблять даремну справу. Вони співають, коли дерево, на якому вони сидять, ритмічно здригається од сокири... Як можна зрозуміти їх спокій? Як можна зрозуміти слабосилі зітхання, кволі піклування про долю хутора Надії, слабенькі нарікання, коли мусить бути гнів, і гнів, і гнів!?

Ми перед роком, який відомий для України прізвиськом Валуєва. Вловлюється страшна діалектика. І реакція подібна. Тоді

були метелики, каганцювання „основ'ян“ чи „громадян“, а тепер — тільки спів і гробове мовчання. Міцкевич казав, що Україна — край співців. Чи не діждем ми того, що співці стануть Україною?

Коли хвиля русифікації — це об'єктивний процес і потрібний для майбутнього (історично справедливий), то чом нашим діячам культури і не служити прогресові? Чому б тоді не „перекваліфікуватись“, щоб не пхати палиць в колеса того воза, який котиться по трупах таких дон-кіхотів, як козацькі літописці, і Капніст, і братчики, і Тарас, і „громадяни“, і Драгоманов, і Франко і т. ін. і т. п.

Як можна далі ждати? Як можна з усім цим миритись? Зовсім не важко знайти факти найгрубішого шовінізму, найбезсоромнішого національного приниження, проти чого достатньо зброї в ленінському національному арсеналі. Чому ж ми такі байдужі, звідки у нас стільки покори перед долею як фатумом?

Я вважаю, що доля Донбасу — це майбутня доля України, коли будуть одні солов'їні співи.

Як же можна миритись з тим особливим інтернаціоналізмом, який може призвести до згуби цілої духовної одиниці людства? Адже ми не пруси, не полаби, адже нас — за 40 мільйонів.

В факті такої денаціоналізації народу багато вини традиційної, давньої, багато тут завинили минулі покоління, але це лишень пояснення і пояснення часткове. А пояснення — то ж не вихід, воно нічого не змінює. „Від сорому, який нащадків пізніх палитиме, заснути я не можу“, — писав великий наш поет. А ми нині маємо (та й не тільки нині), що українське стає часом синонімом відсталого, неглибокого, примітивного навіть. І тут, я гадаю, є деяка рація. Я чомусь вірю людям, і через це мені важко навіть подумати, що, може, і не всі діячі нашої культури могли б підписатися під словами Расула Гамзатова.

Я не можу повірити, що серед них може існувати думка, що на їх вік стане, а по тому — то хоч потоп.

Я знаю, що заради щастя рідного народу я міг би всім пожертвувати, я знаю, що тут я вихований рідним духовним хлібом — „Жагою“ Рильського, Вашим віршем „Батьківщино моя“, тож скажіть, поете, що робити.

Прошу — зрозумійте мене як слід. Я хочу тільки добра, чесного добра, а асиміляторство — хіба це чесна штука? Зрозумійте

мене в моєму горі, бо я чую прокляття віків, чую, бездіяльний, свій гріх перед землею, перед народом, перед історією. Перед людьми, що своєю кров'ю кропили нашу землю. Довгий мартиролог борців за національну справедливість лишає нам історія, а ми навіть на гнів праведний не можемо здобути.

Скільки їх загинуло в 30-ті роки, а ми, їх нащадки, ллемо пізні сльози співчуття і уже марно обурюємось. І сидимо, склавши руки. Чи не нагадуємо ми, їх нащадки, патріотичного Іваномолодця з сатири В. Самійленка? Я читав вірш Д. Павличка „Ти зрікся мови рідної“. Це ж тужіння Метлинського! Це ж тільки плач і нічого більше.

Даремно сумувати в горі, здаються божевільними радіння, коли над головою навис меч. В історії, кажуть, є сили об'єктивно-суб'єктивного порядку. Краще б ми вірили тільки в суб'єктивні сили, навіть в волюнтаризм. Тоді б хоч робота заглушила наш стид, нашу ганьбу вікову.

Я чув таку думку, що десять-двадцять Довженків могли б багато чого зробити. Але звідки ж бути цим Довженкам зараз, в цьому спокійному болоті, яким видає мені часом духовна Україна? Адже він знявся на повені 20-их років, на масовості соціальних і національних змагань широкого загалу, а тепер повені ж нема... Ріка, сказати б, висихає. Індія звільнилася на гандизмові, який став масовим. Це диво — для нас. А наш Сковорода — теж трохи „гандист“, а наш Сковорода відбив геніяльно душу нації, зрефлексованої мораллю, фанатичною вірою і прагненням абсолютної загальнолюдської справедливості, кришталевої Правди. Я не вірю чомусь, що український варіант гандизму, як духовної сутності, міг би стати серйозним суперником тій національній несправедливості, результати якої стають перед нас смертним вироком.

Я не боюсь, що мене деякі судді можуть звинуватити в націоналізмі — уже хоча б тому, що совість мене може гризти тільки за те, що ніколи, мабуть, по силі не дорівняю шовінізму отих суддів.

Я дуже не хотів би, щоб такі ось адресати могли Вам зашкодити. Я потерпаю за це, але невідомість гнітить мене. Зрозумійте мене, будь ласка. Написав я Вам листа тільки тоді, коли вирішив,

коли зрозумів — не можу не написати — до культурного діяча. Не гнівiться, що Вам адресую свій перший зойк.

Вибачайте, Андрію Самійловичу, що свій біль я вирішив вихлюпнути на папір. Коли є змога — дайте, прошу, хоч яку-небудь відповідь. І знову — Павличко:

*Не бійсь нічого, доки я з тобою,
Іди і правду людям говори!
Не жди ніколи слушної пори
Твоє мовчання може стать ганьбою!*

Це — до пояснення мого листа. Хотів би мати ці рядки своїм credo.

Бажаючи Вам здоров'я і успіхів
з привітом
Василь Стус.
12 грудня 1962 року

P. S . Ви колись дали мені путівку в літературу. Я досі боюсь „підвести“ Вас. Два роки не друкувався ніде. Заперечувала і „Літературна Україна“, і „Дніпро“, і „Жовтень“, і „Прапор“. Сього року проріс колоском серед літературних сходів в альманасі „Донбас“. Дещо друкує обласна газета.

Я дуже не хотів би підвести Вас, дорогий поете.

2. НЕЗАБУТНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Олена ОПАНОВИЧ

ВИДАТНИЙ СПОДВИЖНИК ІВАНА МАЗЕПИ

До 300-річчя Конституції Пилипа Орлика

Ім'я Пилипа Орлика не дуже добре відоме широкій громадськості сучасної України, хоча за кордоном постать українського гетьмана-емігранта була знана не тільки науковцям. Протягом багатьох десятиріч друкувалися праці про нього, його твори публікувалися у Швеції, Польщі, Франції, Німеччині, Канаді, але вони були недоступні читачам України. Ті кілька рядків, які можна було зустріти в деяких радянських енциклопедіях, повідомляли, головним чином, що Орлик — прибічник Мазепи. Факти його біографії подавали перекручено.

У поемі Пушкіна „Полтава“ прибічник Мазепи Орлик, котрий діє так само, як і його патрон, тобто не на користь Москві, — є завжди негативною постаттю, викликає відразу. Поет наділяє його епітетами — „лютий“, „жорстокий“. У „Полтаві“ Орлик веде допит Кочубея, домагаючися вибити у нього відомості про місцезнаходження скарбів. Генеральний писар Кочубей вважався одним

з найбагатших людей в Україні. Не добившись від нього нічого, Орлик кличе ката.

Все тут від першого до останнього слова не відповідає істині. Кочубея та Іскру піддавали тортурам за наказом Петра царські сановники Головкін і Шафіров у Вітебську. Пилип Орлик був сподвижником Мазепи, продовжувачем його справи, патріотом-борцем за велику ідею незалежності України. Видатний державний і політичний діяч, Пилип Орлик, опинившись в еміграції, ревно опікувався долею України й протягом трьох десятиліть тримав в активному й дійовому стані ідею соборної незалежної України, включив останню в загальноєвропейський політичний процес і політичні програми великих держав. Він працював енергійно, наполегливо, невтомно, до самопожертви, й ніхто, навіть вороги не могли взяти під сумнів його щирість, безкорисливість і чистоту намірів, плянів, діяльності. Високоосвічений, з тонким національно-політичним розумом, знавець багатьох мов, літературно обдарований, гуманіст і демократ, схильний до романтичного й ідеального Пилип Орлик вирізнявся шляхетністю, мав тонку душу й чутливе серце, відзначався милосердним ставленням до людей. Дослідники, які присвятили свої праці Пилипові Орликові, характеризують його „як нового Дон-Кіхота в ліпшому, ідеальному значенні, як людину, що не мала в собі ані однієї скази“.

Пилип Орлик походив з чеської знаті. Корені його родоводу сягають далеко в минулі століття. Барони Орлики жили в Чехії, Моравії, на Шльонську. Під час гуситських воєн і пізніше окремі представники цього старого баронського роду вимандрували з Чеського королівства. У Пруссії вони ввійшли до складу німецької аристократії. Інша парость подалася до Польщі, а потім опинилася в Литві. Вона й дала світові гетьмана України, якому судилося гетьманувати за її межами, в еміграції.

Пилип Орлик народився 11 жовтня 1672 р. у селі Косуті Ошлянського повіту на Віленщині (Литва). Батько його — Степан Орлик, католик, брав участь у польсько-турецькій війні й загинув на 51-му році життя під Хотиним у грудні 1673 року, коли його синові ледве минув рік. Мати маленького Пилипа — Ірина з православного роду Малаховських охрестила сина за православним обрядом.

Спочатку хлопець навчався в школі деś поблизу рідного села. У молоді літа перебрався в Україну й навіки пов'язав свою долю

з новою Батьківщиною. Тут вступив до Києво-Могилянської колегії, яка згодом дістала статут академії. На юнака непересічних здібностей і великої жаги до науки звернув увагу славетний професор Стефан Яворський. Він протегував Пилипові, підтримував його, а після закінчення академії допомагав йому влаштуватися на службі. Спудей Орлик, маючи чутливу вдачу, схильну до високих почуттів, усією душею прихилився до улюбленого вчителя й усе життя зберігав до нього великий пієтет.

В академії Пилип Орлик виявляв особливий інтерес до філософсько-богословських проблем і, як переважна більшість спудеїв, добре оволодів латинською мовою, а також бароковим пишним красномовним стилем. Навчився в логічній, ясній, прозорій формі складати листи, меморіали, звернення, маніфести. Був обдарований від Бога письменницьким хистом.

Закінчивши студії в Києво-Могилянській академії, Пилип Орлик у 1692 році, мабуть за протекцією Стефана Яворського, одержав посаду писаря Київської консисторії. За рукою цього ж протектора Орлик опиняється в Генеральній Військовій канцелярії, яка була вищим виконавчим органом управління на Гетьманщині. Тут він робить швидку й видатну кар'єру. Почавши з молодшого писаря, згодом займає поважну посаду старшого військового канцеляриста. Пилип Орлик досягнув службових висот завдяки своїм талантам. Він не мав в Україні родових коренів, що в той час у середовищі старшини вже було неабияким важелем для просування по щаблях службової кар'єри. Щоправда, одруження 23 листопада 1698 р. з донькою полтавського полковника Павла Герцика, Анною, дало йому змогу увійти до кола козацької аристократії Гетьманщини.

Вирішальну роль і в кар'єрі, і в житті Пилипа Орлика відіграв гетьман України Іван Мазепа, котрий для здійснення своєї державної програми шукав здібних співробітників і помічників, яким можна було б довіритися. Він не міг не помітити Пилипа Орлика з його розумною головою, доброю освітою, літературними здібностями, шляхетною душею, ентузіазмом і неймовірною працездатністю.

У 1702 році Пилип Орлик дістає призначення до уряду генерального писаря, який був найвпливовішим у Раді правлячої генеральної старшини, своєрідному кабінеті міністрів при гетьмані.

Уряд генерального писаря за його значенням і функціями можна прирівняти до міністерства внутрішніх справ і зовнішніх зносин. За Богдана Хмельницького уряд генерального писаря обіймав Іван Виговський, який став наступником великого гетьмана. Попередником Пилипа Орлика на посаді генерального писаря за гетьмана Мазепи довгі роки був один з найбагатших і найвпливовіших старшин Василь Кочубей.

Пилип Орлик одержав чималі володіння на ранг генерального писаря в Гадяцькій сотні. Жінка принесла йому в посаг села на Стародубщині, Чернігівщині й Полтавщині. Отже, генеральний писар Пилип Орлик був заможним „державцем“, тобто володів досить значними маєтностями й землями. Але він ніколи не виявляв жадоби до наживи та багатства, не був визискувачем, не утискував і не гнобив своїх селян.

Збереглося документальне свідчення, що коли за наказом Петра І всі маєтності Мазепи та його прибічників-мазепинців були конфісковані, село Домишлине Сосницького повіту, яке належало Орликові, потрапило у володіння шляхтича Полоницького, котрий кривдив селян. І вони не раз з жалем згадували свого колишнього державника Орлика, за якого не несли жодних тягарів і не виконували жодних повинностей, а тільки виплачували чинш і натуральну данину.

Не вагаючися поставив на карту Пилип Орлик набутий ним матеріальний статок (і втратив його) заради втілення в життя великої ідеї Мазепи про незалежну самостійну Українську державу. Більше того, ризикуючи своїм життям, родиною, він залишався вірним цій ідеї й зберігав відданість гетьману під час найтяжчих випробувань і найтрагічніших подій, коли однодумці й прибічники Мазепи кидали його й просили милости та вибачення в царя.

Пилип Орлик до глибини душі пройнявся ідеєю Мазепи. Водночас Орлику імпонувала сама особистість Мазепи, його винятковий розум, ерудиція, інтелігентність, витончена духовність, різноманітний досвід. Для молодого канцеляриста, а потім і генерального писаря гетьман завжди залишався вчителем. Написаний Орликом у 1695 році панегірик на честь Мазепи не був даниною моді часів бароко, коли в панегіриках вихваляли можновладців. Це був щирий вислів відданості й пошани до Івана Мазепи. Ставши гетьманом України в еміграції, й на схилі свого життя Орлик

завжди зберігав пам'ять про Мазепу як про великого українського патріота, людину виняткових здібностей.

Тривалий час гетьман не втаємничував генерального писаря ні у свою ідею, яку він виношував два десятиліття, ні у свій намір її реалізації на початку Північної війни — звільнення України від деспотичного панування московського самодержавства за допомогою союзу зі Швецією. Мазепа, як уже зазначалося, взагалі абсолютно від усіх приховував свої задуми й діяв у глибокій конспірації. Передчасне їх викриття мало б наслідком смертельну загрозу, загибель усієї справи.

Довго придивлявся Мазепа до Орлика, випробував міру його стійкості й відданості. Відкривши йому свої плани 16 жовтня 1708 року, Мазепа пояснив Орликові причину попередньої стриманості. У листі до Стефана Яворського генеральний писар дуже виразно і яскраво описав цю драматичну сцену, навів текст промови Мазепи: „Досі я не посмів передчасно виявляти тобі свого наміру та тайни, яку ти відкрив учора випадково, не тому, щоб я мав який-небудь сумнів щодо твоєї вірності для себе — адже ніколи не зможу про твою чесність і подумати, щоб ти за таку мою ласку для себе, любов і добродійства відплачував мені невдячністю і став зрадником. Проте, зваживши, що хоча ти розумний, з чистою совістю, все ж молодий і у таких обставинах не маєш повного досвіду, боявся я, щоб ти у розмові з різними російськими та нашими старшинами, чи то довірочно, чи з необережності не вимовився перед ким з тим секретом і тим самим мене і себе не погубив. Тому, що тепер не можна було затаїти цієї тайни, то Всевишнього взиваю на свідка і присягаю“. І далі гетьман доводить, що він задумав таку справу не заради користи для себе, почестей або збагачення, а для загального добра своєї Батьківщини – бідної України, щоб козаки з жінками і дітьми від москалів, ані шведів не загинули.

Мазепа сам присягнув на хресті й велів зробити це Орликові. Взаємною присягою вони скріпили вірність ідеї незалежності України й спільність дій на її визволення, об'єднавши українські збройні сили зі шведськими.

Відтоді Орлик, зберігаючи конспірацію, допомагав Мазепі в його листуванні зі шведським королем. За наказом гетьмана генеральний писар складав у жовтні 1708 року інструкцію латинською мовою для Бистрицького, якому доручалося вести переговори зі шведським королем Карлом XII і його канцлером графом Піпером.

Орлик виступив з Батурину в похід разом із козацькими військами на чолі з Мазепою, брав участь у об'єднанні їх зі шведами, яких очолював король Карл XII, і протягом усієї кампанії був поряд з гетьманом. Генеральний писар ретельно й напружено працював у похідній гетьманській канцелярії, складав і оформляв дипломатичні документи, листування гетьмана з Туреччиною, Кримом, польським королем Станіславом Лещинським, а також гетьманські маніфести, з котрими Мазепа звертався до народу України.

Після Полтавської катастрофи Орлик, його дружина й родичі Герцики пішли за гетьманом у вигнання, долаючи далекий, тяжкий і небезпечний шлях до тодішніх володінь Туреччини. В липні 1709 року вигнанці дісталися Бендер. Після смерти великого гетьмана України Івана Мазепи серед української еміграції постало питання про його наступника. Обрання нового гетьмана України було пов'язане з вирішенням іншого питання: хто володітиме спадком Мазепи – золотом, коштовностями, грошима, клейнодами тощо, який включав не тільки приватне майно, а й військовий скарб.

На думку української еміграції та шведського короля, найбільш відповідним претендентом на гетьманство здавався небіж Івана Мазепи – Андрій Войнаровський. Улюблений родич Мазепи і найближча до нього особа, він мав бути й законним спадкоємцем власного майна гетьмана. Андрій Войнаровський виховувався при дворі дядька, навчався на гроші Мазепи в Німеччині, був у складі гетьманського війська, пішов за дядьком у вигнання. Але він був людиною трохи легковажною, захоплювався світським життям.

Отже, Войнаровський категорично відмовився від претензій на гетьманство, яке в умовах емігрантського життя обіцяло бути докучливим, обтяжливим. Водночас він виявив бажання отримати все майно Мазепи, навіть ті 60 тисяч талерів, які Мазепа позичив Кардові XII у Будищах із військового скарбу, що засвідчував вексель. Старшина, козаки й запорожці теж заявили про свої права на спадщину Мазепи. Вважалося, що майно покійного гетьмана, яке складалося не лише з власних, а й із військових коштів, мусить прислужитися на користь державній українській справі. Для правового з'ясування колізії шведський король призначив комісію, до складу якої увійшли: польський генерал Понятовський, канцлер фон Мюллерн, камергер Клінгерштерн, радник канцелярії фон Кохен.

Комісія покладалася передусім на свідчення Бистрицького, колишнього управителя Мазепиних маєтків, а також на близьких

йому осіб і вирішила справу на користь Войнаровського. Карл XII підтвердив її рішення. Значно пізніше, в 1719 році Орлик писав до шведської королеви Ульріки Елеонори: „Войнаровський, наперекір праву і звичаям, мав у своїх руках усі публічні фонди, завдяки ласці й допомозі своїх приятелів, яких він з'єднав собі підкупом. Я мовчав, хоч ціла моя істота вояки протестувала проти цього мовчання“.

Отак козацтво й старшина залишилися на чужині, в Бендерах, без матеріальних засобів. Мабуть, у найскрутніше становище потрапляв майбутній гетьман в екзілі, якого вони ще мусили обрати. Володіння гетьманською булавою в умовах еміграції вимагало значних коштів: і на потреби козацького війська, й репрезентацію, і зносини з чужоземними урядами, й дипломатичну працю серед турків і татар.

Тому не дивно, що Пилип Орлик дуже вагався, коли українські емігранти й шведський король зупинили на ньому свій вибір. До того ж йшлося ще й про прилуцького полковника Дмитра Горленка, але його кандидатура швидко відпала. Безперечно, Пилип Орлик був найвидатнішою особою серед української громади в Бендерах. Він стояв дуже близько за родом своєї праці до особи Мазепи, зазнав його довіри й любови, найкраще знав про думки та наміри покійного гетьмана. Орлик був посвячений у всі справи української дипломатії, найбільше відповідав вимогам української політики того грізного часу.

Войнаровський, щоб відвести від себе нарікання за відмову від гетьманства, поспішив пообіцяти Орликові три тисячі дукатів, якщо той погодиться прийняти запропоноване йому звання гетьмана. Пізніше Орлик писав, що Войнаровський своєю відмовою штовхнув його в безодню, яка означала для нього і його родини матеріальну руїну. У 1719 році він пояснював: „Не маючи публічних фондів для ведення справ, вкладав у те власні гроші“. Справді, погодившись стати гетьманом, Орлик приніс у жертву патріотичній меті своє приватне життя.

Обрання козацькою радою Пилипа Орлика гетьманом України відбулося п'ятого квітня 1710 року під Бендерами „на пристойному тому акту елекційному місці“. Гетьманом України його визнали також шведський король і турецький султан. У день виборів була проголошена угода-договір між новообраним гетьманом, старшиною й козацтвом, закинутими долею на чужину. Державний до-

кумент мав назву: „Пакти і Конституція прав і вольностей Запорозького Війська“. Цей витвір української державної й політичної думки початку XVIII ст. – по суті перша у світі конституція, її автором вочевидь був Пилип Орлик. У всякому разі йому, безсумнівно, належала провідна роля в її складанні.

„Пакти й Конституція прав і вольностей Запорозького Війська“ включали вступ-преамбулу і 16 статей. У преамбулі викладається коротке резюме історії України, її стародавній період висвітлюється міфологічне. Далі пояснюються причини того, чому саме Україна розриває з Московщиною і приймає шведську протекцію. „Бажаючи звільнити козацький народ із тяжкої неволі й повернути до первісної свободи, Бог висунув оборонцем православ'я Богдана Хмельницького, давши йому для підтримки шведського короля й зброю Кримської держави. Хмельницький добровільно прийняв протекторат московських царів, плекаючи надію, що вони дотримують обіцянки берегти право і вольності України, викладені в договорах і статтях“.

Проте після смерті Богдана Хмельницького Московське царство воліло накинати „невольничє ярмо на народ вільний, козацький, собою ніколи не завойований“, перетворити козаків на регулярне військо, відібрати владу, міста й таким чином до решти викоренити Військо Запорозьке, стерти навіть згадку про нього з пам'яті народу. Тоді гетьман Іван Мазепа, бажаючи після смерті своєї „зоставити тую ж Отчизну, милу матку нашу, і Військо Запорозьке, городове й низове, не тільки в ненарушених, lecz і в розширених і в розмножених вольностях, квітнучую і ізобілюющую“, піддався під охорону Карла XII, який мав допомогти йому так, як Карл X допоміг Богдану Хмельницькому. Кончина Мазепа не дала змоги довести справу до кінця. Військо Запорозьке Низове ухвалило надалі боротися з Московщиною, щоб здобути бажану волю для України. Постановили вільними голосами обрати гетьманом Пилипа Орлика.

Щоб запобігти виникненню самодержавної влади над українським народом і гетьманському самовладдю, як інколи це бувало, укладається даний договір, котрого повинні дотримуватися не тільки Орлик, а й усі наступні гетьмани. Цими словами закінчувався вступ-преамбула.

У 16 статтях „Пактів і Конституції прав і вольностей Запорозького Війська“, що визначали державний статус України, її вну-

трішній устрій, міжнародне становище, на перше місце висувалася проблема взаємин між владою (гетьманом) і народом. Гетьманська влада („гетьманське самодержавство“) мала бути обмежена постійною участю в управлінні Генеральної ради, тобто розширеної старшинсько-козацької ради, до якої мусили входити не тільки генеральна старшина, городові полковники, полкова та сотенна старшина, а й по одному депутату з кожного полку з числа заслужених козаків, „розумних радників“, а також депутатів від запорозького козацтва.

Для вирішення „всяких важливих справ“ встановлювалися періодичні зібрання в гетьманській резиденції старшинсько-козацької ради — тричі на рік (на Різдво, Великдень, Покрову). Без дозволу цієї ради гетьман не мав права нічого „приватною своєю владою ні зачинати, ні установляти і в skutok не приводити“. Всі поточні пильні справи, яких не можна відкладати, вирішує гетьман, однак спільно з радою генеральної старшини, тобто зі своїм кабінетом міністрів. Гетьман зобов'язується радитися з генеральною старшиною „о всяких справах публічних“. Обмеження гетьманської влади стосувалося адміністрації, суду, виборів старшини, фінансів.

Отже, досить чітко формулювалися начала представницького парламентського ладу, заснованого на демократичних засадах. Встановлювався розподіл між державним скарбом і тими коштами, які могли бути в особистому розпорядженні гетьмана, тобто державний скарб відокремлювався від гетьманського й передавався в розпорядження генерального підскарбія. На утримання гетьмана („на ранг гетьмана“, „на булаву і особу його гетьманську“) призначалися рангові маєтності, земельні володіння. Важливі скарбові справи вирішуються виключно на зборах широкої старшинсько-козацької ради, тобто парламенту. Генеральний підскарбій, як і полкові підскарбії (по два в кожному полку), обирається. Полкові підскарбії повинні обиратися ще й за „посполитою ухвалою“.

Уряди полковників і сотників, які були не тільки військовими керівниками, а й управляли всім населенням відповідно полку і сотні — мали адміністративно-політичну й соціально-економічну владу на території цих полку і сотні, були теж виборними. Полковників і сотників обирали „вільними голосами“. Гетьман лише їх затверджував.

Справи про кривду гетьманові та провини старшини розглядає не гетьман, а генеральний суд. Коли б в управі гетьмана або в його справах помітне було щось шкідливе для народного добра, тоді старшини й козаки-радники мають право „виговорити“ те гетьманові, а він не мав права на них гніватися або їх за це карати.

Ніяких секретних зносин і кореспонденцій гетьман не мав права вести. Листи із сторонніх держав гетьман має зачитувати старшині, так само як і відповіді, а вона, якщо буде потреба, триматиме відомості в таємниці. (Цим пунктом Орлик прагнув застерегти від прорахунків, що їх припустилися Мазепа та його попередники).

Отже, Конституція визнавала непорушність трьох складових чинників правового суспільства, а саме — єдність і взаємодію законодавчої (широкої генеральної ради), виконавчої (гетьманської, обмеженої законом у своїх діях) і судової влади, підзвітної й контрольованої, однак незалежної від гетьмана.

У статтях Конституції Орлика визначався національно-державний суверенітет України. Договір починався з урочистої декларації того, що Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування. Головним постулатом була повна незалежність України від Москви. Обумовлювалося, що по закінченні війни з Москвою всі невільники-українці, які перебувають там, повернуться додому. Дніпро й землі Війська Запорозького необхідно очистити від містечок і фортець царських. Вони будуть знесені.

Визначалися також кордони з Польщею по річці Случ, як колись, за Богдана Хмельницького. Українські землі, які були передані за різними угодами Польщі, мають відійти до гетьмана. Значна увага в Конституції приділялася соціальним Низам – рядовим козакам і посполитим. Для захисту їх від визиску та гніту, надмірних данин і робіт, великих тягот і здирств гетьман мав узяти їх під свою опіку. Він також мав забезпечити утримання козацьких вдів і сиріт.

Вказувалося на необхідність припинення утисків і гноблення козаків та іншого населення України саме старшиною. Заборонялося старшині та „всяким військовим і посполитим урядникам“ використовувати козаків і посполитих селян на своїх господарських роботах — косовиці, жнивах, загачуванні гребель тощо; віднімати у них ґрунти або силою змушувати до продажу, забирати за

які-небудь провини людське майно або обертати людей за це собі на роботу. Попереджалося, що переїжджі гетьманські слуги, особи військові не мають права вимагати у міщан і селян підводи, корми, напої та провідників, хіба хто їхатиме в публічних справах і то за гетьманською подорожньою. По звільненні України від підданства московського спеціальна комісія має провести ревізію всіх маєтностей і земель, якими користується або захопила старшина, а також ревізію повинностей підданих селян і підсусідків.

Окремо плянувалося з'ясувати справу зі звільненням від публічних повинностей купців, оскільки тягар податків слід розподіляти на маєтних купців. Мав бути врегульованими тягловий обов'язок, деякі ярмаркові сплати тощо. Таким чином у Конституції розглядалися проблеми торгівлі. Гетьманові ставилося в обов'язок дбати, щоб від купців, крім узаконених податків, нічого зайвого не вимагалось.

Скасовувалися ненависні народові державні монополії, оренди та відкупи, інші обтяжливі для селян і міщан стації — розквартирування в їхніх домах компанійців та сердюків. Генеральна рада мала знайти інші кошти на утримання найманого війська.

Така увага й піклування про інтереси та соціальний захист низів українського народу були суттєвим історичним кроком уперед порівняно з іншими державними договорами гетьманів, починаючи з Березневих статей 1654 року Богдана Хмельницького, в яких зовсім ігнорувалися інтереси посполитого селянства й низів козацтва.

Конституція мала статті на користь запорозьких козаків, зберігався їхній особливий статус, забезпечувались їхні права. Запорозькому Низовому Війську мали повернути давні оселі — місто Трахтемирів зі шпиталем, із перевозом на Дніпрі, а також Кодак, Келеберду, місто Переволочну, землі і млин над Ворсклою. Дніпро з усіма своїми рибними промислами від Переволочни до Очакова має бути у відомстві виключно Запорожжя. Форти, побудовані Москвою на запорозьких землях, мають бути знесені.

Затверджувалися права православної церкви під зверхністю царгородського патріарха з митрополичим престолом у Києві. Орлик зобов'язувався, якщо він здобуде владу в Україні, виборювати політичне й церковне відокремлення України від Москви.

Отже, ця перша в світі конституція була прийнята дуже демократичним духом і визначала прогресивний історичний напрям розвитку державних реформ. Хоч і не була вона втілена в життя, однак залишилась однією з найвидатніших історичних державно-політичних пам'яток. „Пакти й Конституція прав і вольностей Запорозького Війська“ мусять зайняти належне їм місце в європейській історіографії і, здається, зберігають певну актуальність для депутатського корпусу сучасного парламенту незалежної самостійної України.

Творці Конституції, розробляючи її в чужій країні, усвідомлювали, що її практичне застосування буде неймовірно важким, адже спочатку треба було звільнити Україну від московського панування. Оскільки їхні власні сили були дуже невеликими – кілька тисяч козаків і старшини, вони сподівалися це зробити за допомогою Швеції, Туреччини та інших країн.

Зі шведським королем Карлом XII була укладена спеціальна угода. Як протектор України він санкціонував козацьку конституцію, підтвердивши таким чином права та вольності Війська Запорозького. Водночас він виступив гарантом незалежності України та недоторканості її кордонів, які за конституцією обіймали Лівобережжя та Правобережжя. Шведський король зобов'язувався не складати зброї доти, доки Україна не буде звільнена від московського панування, й не укладати миру з царем, не здобувши попереднього відновлення незалежності України.

Проте зірка Карла XII на військово-політичному небосхилі Європи почала меркнути...

Про автора:

Олена Опанович – відомий український історик, авторка багатьох праць з минулого України. Поданий вище текст – це уривок з книжки О. Опанович „Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі“.

Анатолій ЯРТИСЬ

ОСНОВОПОЛОЖНИК ДЕМОКРАТИЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

До 110-річчя заснування Революційної української партії

Автор політичної програми Революційної української партії Микола Міхновський започаткував нову добу в історії модерного українства – добу національно-визвольних змагань за незалежну Українську державу.

Постать М. Міхновського в радянській історіографії тривалий час замовчувалась, а якщо про нього дослідники й згадували, то оцінювали його суспільно-політичну діяльність негативно.

У радянський період окремі публікації про світогляд М. Міхновського та його суспільно-політичну діяльність на шляху українського державотворення з'являлися лише в українській діаспорі. Зокрема в 1960 році Петро Мірчук видав у Філадельфії цікаву працю „Микола Міхновський – апостол української державності”, у якій найбільш повно висвітлено його світогляд і державотворчу діяльність на шляху становлення соборної Української держави.

З проголошенням державного суверенітету України наші вітчизняні дослідники (історики, філософи, політологи) усе частіше звертаються до оцінки науково-теоретичної спадщини Миколи Міхновського, його державотворчої концепції на шляху утвердження незалежної Української держави.

М. Міхновський перший голосно заявив про колоніальний статус своєї батьківщини в складі російської імперії. Він започаткував політичну традицію в історії українського національно-визвольного руху, яка ніколи не переривалася – традицію новітнього українського самостійництва, і робив відчайдушні спроби наблизити перспективу державної самостійності України конкретними справами. Він прагнув до справедливого соціально-економічного ладу, побудованого на різних формах власності, всебічного розвитку культури й духовного життя, національного відродження. Усі його прагнення та наміри відповідали щонайглибшим тенденціям історичного розвитку.

М. Міхновський народився в 1873 року в селі Турівці Прилуцького повіту на Полтавщині, в родині православного священика. У 1891 році вступив на перший курс юридичного факультету Київського університету. Тут брав активну участь у формуванні київського осередку „Братства тарасівців”, до складу якого увійшли його однодумці – Володимир Шемет, Іван Липа, Микола Байдуренко, Михайло Балькевич, Віталій Боровик, Мусій Кононенко, Микола Вороний, Володимир Самійленко, Олександр Черняхів та інші молоді українські патріоти.

Програмні засади „Братства тарасівців“ були викладені в промові М. Міхновського, виголошеній під час Шевченкових роковин (березень 1893 року) у Харкові. Ця промова була надрукована на сторінках львівської газети „Правда”. Головними складовими кредо молодого правника стали тези щодо необхідності відновлення національно-державної самостійності України, встановлення в ній справедливого соціального ладу, переорієнтація класової боротьби на боротьбу за права націй.

Члени „Братства тарасівців“ зобов’язувалися всюди маніфестувати своє українство, розмовляти в публічних місцях українською мовою і між собою, і з чужими, щоб тим привчати широку публіку до того переконання, що мова українська є не тільки мужицька мова, як звичайно тоді писалося і говорилося.

Царська жандармерія незабаром натрапила на слід братства. Деякі його члени були заарештовані або зазнали переслідувань. Тому воно перестало існувати як організаційна цілість.

1897 року на основі „Братства тарасівців“ у Харкові виникла „Українська студентська громада“, яка перебувала під впливом М. Міхновського. Програма та ідеологія нової організації були близькі до „Братства тарасівців“. Пізніше ця студентська організація, на чолі якої стояв Дмитро Антонович, переросла в Революційну українську партію (РУП) – першу політичну організацію Наддніпрянщини. Рішення про її створення було прийняте на так званій раді чотирьох 29 січня 1900 року. До складу ради входили Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич і М. Русов. На цьому ж засіданні було вирішено звернутися до М. Міхновського з проханням написати програму новоствореної партії. Написану Міхновським програму „Самостійна Україна“ було виголошено під час святкування роковин Т. Г. Шевченка в Полтаві, а згодом – у Харкові (відповідно 19 і 26 лютого 1900 року).

Незабаром „Самостійна Україна“ вийшла друком у Львові як перша брошура РУП. У ній обґрунтовується необхідність вільного національного розвитку України як суверенної держави. Спираючись на міжнародні аргументи, а також на політичні й культурні обставини, М. Міхновський сформулював вимогу повної незалежності України як соборної держави. Виклад матеріалу в брошурі вражає великою силою аргументації, чіткою послідовністю та логічною довершеністю думок.

На початку роботи М. Міхновський подає короткий історико-правовий аналіз грубих порушень Переяславської угоди з боку Росії і доводить відсутність юридичних підстав для України дотримуватися й надалі цієї угоди. Переконливими є жахливі свідчення культурного й політичного занепаду в Україні внаслідок визиску та гноблення тридцятимільйонного українського народу впродовж 250 років. М. Міхновський зауважує, що „російське правительство поводить з нами на нашій власній території, наче із своїми рабами“ [3, с. 18], доходить висновку про облудність Переяславської угоди.

Микола Міхновський закликає усіх патріотів України до боротьби за національне визволення та проголошення незалежної Української держави. На прапорі цієї боротьби мають бути ви-

карбувані такі слова: „Одна, єдина, нероздільна, вільна самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ... Україна для українців”.

М. Міхновський чітко і ясно формулює завдання розбудови незалежної національної держави як гаранта збереження та розвитку нації, а водночас і гаранта дотримання прав людини. Він переконаний, що „тільки держава одноплеменного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежену змогу всестороннього розвитку духовного і досягнення найліпшого матеріального гаразду”.

Згодом у Революційній українській партії під впливом соціалістів, драгоманівців-федералістів та українофілів-культурників відбулося розшарування, внаслідок якого більшість зорганізувалась в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП, 1905 рік), яка стала на соціалістичні позиції. Ліберально-демократична частина, що вийшла з РУП, створила Українську демократично-радикальну партію, яка в 1907 року стала основою непартійного Товариства українських поступовців. Воно проіснувало до революції 1917 року, коли керівні кадри цього товариства утворили Центральну раду. Обидві вищеназвані партії „відхилили гасло М. Міхновського про самостійність України”.

У 1902 року невелика група прихильників М. Міхновського, що відкололася від РУП, організувала Українську народну партію (УНП) – цілком націоналістичного спрямування. М. Міхновський об’єднав тепер тільки виразно націоналістичні елементи, які стояли на позиції революційної боротьби за здобуття Української держави. Політичними гаслами партії стали:

„Хай живе самостійна Українська Республіка працюючого люду! Хай живе визволення поневолених націй!

Хай живе визволення праці від влади капіталу!“ .

Згодом Микола Міхновський розробив „Десять заповідей УНП”, які були опубліковані у Львові (1903 року). У них чітко й виразно прозвучала ідея щодо проголошення самостійної, вільної Української Демократичної Республіки: „Одна, єдина, неподільна від Карпат аж до Кавказу, самостійна, вільна Українська Демократична Республіка – це національний всеукраїнський ідеал”.

М. Міхновський розробив плани щодо включення української інтелігенції у процес національного визволення. Цій темі присвячена брошура „Справа української інтелігенції у програмі

УНП”, яка побачила світ наприкінці 1904 р. у Львові. Український мислитель закликав інтелігенцію „зійти з москвофільських позицій, підхопити ідею створення незалежної України і сприяти її поширенню в масах”. „Рабство політичне і рабство економічне українців, – писав він, – виховувало і виховує в них психологію рабства духовного. Той, хто не може уявити собі існування української нації в стані незалежної держави, ... той шукатиме ліпшої долі не в антагонізмі, а в згоді з панами становища”.

В історію української суспільно-політичної думки Микола Міхновський увійшов як основоположник демократичного націоналізму. Поняття „націоналізм” в українській політичній літературі вперше було вжито в науковій спадщині М. Міхновського. „Головна причина нещастя нашої нації, – писав він, – брак націоналізму серед широкого загалу її”.

У певній згоді з сучасними дослідниками М. Міхновський визначив історичне значення націоналізму як суспільної течії і політичного руху. На його думку, „націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює фанатизмом націю в боротьбі за самостійність”. Українська нація повинна піти шляхом націоналізму, „вона перейде його і повалить все, що стоятиме перепорою на цій дорозі”.

У 1905 році, коли розпочалася в Росії перша революція, Микола Міхновський разом з С. Шеметом видали журнал „Самостійна Україна”, на сторінках якого був опублікований проект Конституції України – „Основний Закон Самостійної України Спільки народу українського” (основні розділи були написані Міхновським).

У документі висувалися досить прогресивні ідеї щодо суспільного устрою в Україні – створення президентської республіки (з двохпалатним парламентом), побудованої за федеративно-земельним принципом. Кожна земля мала складатися з „вільних і самоуправних громад” [2, с. 131].

У першому числі часопису „Самостійна Україна” була вміщена заява УНП, за редакцією М. Міхновського, в якій вона звертається до українського народу із закликом увійти в цю революцію та організувати повстання під прапором боротьби за самостійну Українську державу.

У листопаді 1905 року вийшло єдине число „Самостійної України”, повністю підготовлене М. Міхновським. У перших статтях цього видання читаємо: „На поле боротьби виходимо під прапором Самостійної України. Ми виходимо під цим прапором на те, щоб здійснити право нашого народу на його свободне національне існування... ми виходимо на боротьбу за інтереси всього народу українського, ...щоб сам народ своїми власними силами виробив собі Самостійну Україну ...Хай всім борцям за визволення свого народу світить сонце Самостійної України”.

У період національно-визвольних змагань за незалежність України М. Міхновський зарекомендував себе як видатний організатор військових формувань. З перших днів лютневої революції 1917 року він глибоко усвідомлював необхідність створення боєздатної української армії як основи для здобуття повної української незалежності.

З початком національно-демократичної революції в Україні Міхновський М. (разом зі своїми однодумцями) розпочав організацію Військового віча, створив Український військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка й уклав його статут, зформував Перший український козацький ім. Б. Хмельницького полк, а також полк ім. Павла Полуботка.

Заходами ради Клубу П. Полуботка було поширено тисячі примірників відозв до українських солдатів, у яких звучав клич об'єднатися для боротьби за повну незалежність України. Одна із таких відозв проголошувала: „Пам'ятаймо, що на нашій землі стоїть упертий ворог і напружує останні сили, щоб прибрати до своїх цупких рук всю Україну... Товариші українці! Єднайтеся у свої українські гуртки! Єднайтеся з думкою про волю України, про її козацьку силу!”.

У травні 1917 року в Києві був скликаний Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому М. Міхновський був обраний членом Українського Генерального Військового Комітету.

Уже в квітні 1917 року М. Міхновський поставив перед Українською Центральною Радою програму її політичної дії: „не відкладаючи, проголосити повну державну самостійність України, заключити сепаратний мирний договір Української Держави з Центральними Державами, відкликати все українське вояцтво з російських фронтів в Україну і тут зформувати з нього міцну, дис-

ципліновану українську національну армію, що стане зі зброєю в руках на кордонах України на сторожі її суверенности, перебрати в оперті на українські збройні сили повноту державної влади в Україні Центральною Радою та приступити до розбудови силами всіх українських патріотів усіх ділянок державно-національного життя“ [8, с. 46].

Однак, тодішнє політичне керівництво України, перебуваючи під гіпнозом своїх соціалістичних переконань, на відміну від М. Міхновського, не лише знехтувало проблемою організації українських військових сил, але й протидіяло цим намаганням. Позицію українського уряду відверто висловив Голова Секретаріату Володимир Винниченко: „Не своєї армії нам соціал-демократам і всім щирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій... Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі”.

З іменем М. Міхновського пов'язана спроба силового тиску на Центральну Раду. В липні 1917 року він запланував використати Полуботківський та Богданівський полки, щоб змусити Центральну Раду проголосити незалежність України. Однак соціалістам вдалося протипоставити Полуботківський та Богданівський полки один одному, внаслідок чого виступ зазнав невдачі. В. Винниченко, за погодженням з Тимчасовим урядом, відслав М. Міхновського під вартою на румунський фронт, усунувши його від активної політичної діяльності.

Після падіння Центральної Ради та проголошення Гетьманату М. Міхновський потрапив у складне політичне становище. Він розірвав зв'язки з Українською народною партією, яка перетворилася на партію „самостійників-соціалістів“ і стала загравати з соціалістичними ідеями. Відкинувши соціалістичну демагогію, М. Міхновський зблизився з Українською хліборобсько-демократичною партією, організованою В'ячеславом Липинським та братами Шеметами.

Після остаточного захоплення України більшовиками М. Міхновський працював учителем на Кубані. У 1924 році він повернувся до Києва й опинився безпосередньо перед загрозою арешту. За однією із версій М. Міхновський покінчив життя самогубством, а за другою – був заарештований більшовиками, звільнений, але невдовзі його знайшли повішеним (пішов із життя 3 квітня 1924 року).

М. Міхновський залишив глибокий слід у духовній культурі та національно-визвольній боротьбі українського народу за державність і незалежність України.

У статті, присвяченій пам'яті М. Міхновського, С. Шемет, один з його соратників, писав: „Це було велике серце. У ньому палав такий вогонь любови до України, що в другій країні він запалив би мільйони сердець бажанням патріотичного подвигу, а в безкислородній атмосфері нашої інтелігенції запалилися цим вогнем тільки одиниці... Найбільшою його заслугою було надання великого творчого розмаху українським національним почуванням... Оце захоплення національних почувань великим, достойним великої нації, ідеалом – забезпечило Миколі Міхновському почесне місце в історії України навіки”.

Про автора:

Анатолій Яртись – доктор філософських наук, професор Львівського Національного університету ім. Івана Франка, автор багатьох праць з історії української культури.

Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ

СУД НАД СПІЛКОЮ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ – ПОЧАТОК ВИНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ І КУЛЬТУРИ

(До 80-річчя процесу над СВУ)

9 березня 1930 року в Оперному театрі Харкова почався показовий судовий процес над 45 керівниками і головними діячами Спілки Визволення України (СВУ). Суд тривав 42 дні – до 19 квітня і широко висвітлювався в українській і російській пресі. Справа СВУ започаткувала розгром українського культурного процесу, що інтенсивно розпочався в Україні після визвольних змагань.

На лаві підсудних були 45 осіб, зокрема академіки Сергій Єфремов (Охріменко) і Михайло Слабченко, діяч Української Автокефальної Православної Церкви Володимир Чехівський, відомий педагог Володимир Дурдуківський, професор Київського інституту народної освіти Йосип Гермайзе, літературний критик і письменник Андрій Ніковський, письменниця Людмила Старицька-Черняхівська і її чоловік – професор Київського медичного інституту Олександр Черняхівський, філолог Всеволод Ганцов, мовознавець Григорій Голоскевич, студент Микола Пав-

лушков та ряд інших. Багатьох підсудних єднала політична діяльність під час визвольних змагань. Два підсудних мали єврейське походження: Йосип Гермайзе і правник Зіновій Моргуліс.

Головою Найвищого суду УРСР, який слухав справу СБУ, був Антін Приходько, головним прокурором – генеральний прокурор республіки Павло Михайлик, громадські обвинувачі – Панас Любченко, академік Олексій Соколовський, письменник Олекса Слісаренко. Оборонці: Семен Ратнер, Віленський, Пухтинський.

Не дивлячись на численні публікації в пресі під час процесу, справа СБУ в СРСР пізніше замовчувалася, і одним з перших відтворив судовий процес в книзі „Набої для розстрілу“ Гелій Снегирьов, який перечитав у газетному архіві газетні публікації, розшукав ще живих на той час свідків, але за цю свою діяльність заплатив життям у катівні КДБ. Зацікавлення справою СБУ з'явилося у Г. Снегирьова після того, як він почув від дядька – письменника Вадима Собка, що це його мама Наталя Собко-Снегирьова повідомила владу про таємну українську організацію. Г. Снегирьову не вдалося підтвердити або спростувати це звинувачення, але вдалося перечитати те, що на той час було можна – газетні звіти про суд.

Процес СБУ не був випадковістю. Його плянували і готували у Москві, щоб цією справою випробувати згуртованість і здатність до оборони усього українства, а також дискредитувати перед громадою найбільш відомих і шанованих українських діячів. До цього Москва йшла вже понад 10 років. Спершу це були роки кривавого терору. Провідник більшовиків Володимир Ленін з маніякальною впертістю вимагав „розстрілювати усіх змовників і тих, хто сумнівається, нікого не запитуючи і не допускаючи ідіотської тяганини“ (Ленін В., Повне зібрання творів, т. 50. Москва, 1965).

До створеної з ініціативи В. Леніна Надзвичайної комісії до боротьби з контрреволюцією і саботажем (ЧК) відразу увійшло багато садистів, єдиною ідеєю яких були тортури і вбивства. В Одесі катування і розстріли стали манією 16-річних Ольги Гершкович і Лідії Пархомової, 20-річної садистки Віри Гребенюкової. У Києві комендант ЧК Фаєрман-Михайлов виводив групи голих в'язнів до саду і полював за ними з наганом в руці, вбиваючи по черзі. Кати здирали з живих жертв шкіру, відрубували частини

тіла, забивали цвяхи меж ребра і до рук, закопували в землю живими. Дуже багато діячів української культури стали жертвами „червоного терору“. Але минали роки, і більшовики усвідомили, що їм треба змінити тактику. Їм був потрібний масовий, відкритий процес, який мав би вплив на свідомість широких мас. І таким процесом став харківський суд над СБУ.

Ще у 1923 році Москва приступила до „українізації“ України, тобто послабила шовіністичний тиск і заходила розвивати національну мову, українські наукові та культурні інституції. З одного боку, це був вимушений для неї крок, оскільки під час національно-визвольних змагань значно зросло національне усвідомлення народу і більшовики були змушені з цим рахуватися. З другого боку, широкі маси, особливо селянство, не знали російської мови, а можновладці не знали української, тож треба було якось уладнати цю справу, применшити розрив, щоб посилити вплив більшовицької пропаганди на маси. Але Москві здалося, що семи років „українізації“ більше, ніж досить, і настав час повернутися до імперських обмежень і принагідно знищити той прошарок української інтелігенції, який відчутно активізувався, повіривши у зміну настроїв Москви. Також більшовики прагнули підірвати повагу народу до недавньої боротьби, її провідників, показати цю боротьбу у сатиричному освітленні, висміяти недавніх отаманів як недолугих бандитів.

Перед більшовиками постало нелегке завдання, тому що насправді чітко зформованої підпільної організації не було, ніякої підривної діяльності підсудні не провадили. Але багато українців вважали ідеї більшовиків страшним маренням, самих носіїв нової влади люди зневажали як невігласів. Отже, були невдоволені розмови, котрими можна було скористатися.

І в каральних органах сталися якісні зміни. Хоча слідчі й надалі залишалися тими ж малоосвіченими виконавцями, але надбали досвіду, освоїли методи і тому стали страшнішими від тих, перших, які тільки здирали шкіру і ламали кості. Тепер навіть тортури були іншими... До майбутніх підсудних у справі СБУ засоби фізичного впливу не надавалися. Цих людей треба було зламати психічно. Один метод – погроза знищення найближчих їм осіб, якщо заарештовані не сприятимуть слідству, не визнають запропоновані їм провини. Другий метод – оббріхування і заплу-

тування піддослідних нібито щирими визнаннями інших арештантів. Допитували інтелігентних людей, які жили уявленнями про справедливі суди, де можна довести свою невинність. Вони також мали схильність до самоаналізи. Якщо такий людині нагадати її власні приватні негативні висловлювання на адресу влади, а потім запропонувати самій оцінити своє ставлення до режиму, то чесний чоловік визнає, що слідчий має рацію: ставлення було таки ворожим. А власного визнання вини в більшовицькому суді було достатньо для покарання.

А де ж узяти такі справжні, хоча приватні, але не вигадані висловлювання? Завбачливі організатори процесу й про це подбали: студент М. Павлушков був заарештований першим і саме він, ключова особа в цій справі, виказав схованку зі щоденником С. Єфремова (єдиним доказом „контрреволюційности“ академіка), подав багато свідчень проти нього і його оточення. „Ніколи не прощу Миколі, Микола для мене вмер. Я йому довіряв більше навіть, ніж Дурдуківському. Він один, Микола, знав той потайник, де я ховаю свої щоденники“, – говорив С. Єфремов В. Ганцову. М. Павлушков був ув'язнений в Соловецькому таборі особливо-го призначення і розстріляний в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 року. Бо вже не був потрібний в брудній грі... Звісно, М. Павлушкова теж важко назвати зрадником, тому що далеко не кожний може витримати психологічний тиск допиту. Пізніше не витримали його майже усі підсудні. Їм сказали, що своїми визнаннями вони можуть врятувати тисячі інших від репресій. Треба узяти на себе провини, продиктовані слідчими, вдати на сцені своє каяття, а вислід буде задовільним – жодних розстрілів, м'які покарання. А в разі незгоди чи непокори – страта без розголосу і лихо для рідних. Досвід життя при більшовицькій владі не залишав сумнівів, що так і станеться...

Підсудні були визначені шляхом ретельного добору. На лаві мали сидіти представники різних галузей науки і професійної діяльності, Церкви, різних регіонів. Так мало бути, щоб створити уявлення про „шкідницьку“ діяльність в усіх площинах життя, по всій Україні. Більшовикам у цьому випадку не йшлося про покарання своїх ворогів – різстріли підсудних мали статися пізніше, а тепер Москва прагнула привселюдно засудити увесь період

національно-визвольної боротьби українського народу. Підсудні символізували той час, його фолософію і світогляд.

Громадський звинувач СБУ Панас Любченко у передмові до видання стенограми процесу писав: „Стенограма процесу над СБУ повинна стати в руках трудящих могутньою зброєю для викриття тієї каїнової змовницької роботи, що її провадили і провадять українські націоналісти проти Країни Рад. Стенограма процесу СБУ вустами самих підсудних – вчорашніх провідних діячів петлюрівщини, УНР – розкаже кожному, на кого і для чого працює українська буржуазія, українські націоналісти, за яку „самостійну“, за яку „незалежну“ Україну вони борються“. Отже, йшлося не про покарання когось за конкретну діяльність, а про пропагандистську кампанію за участі самих підсудних.

З думкою про молодь на процесі була утворена з шести колишніх учнів В. Дурдуківського Спілка Української Молоді (СУМ), яка нібито мала узяти на себе фізичне знищення більшовицьких провідників. Насправді у 1925 році зустрілися Нечитайло, Бобир, Кокот, Матушевський, Бовкун і Бобир – колишні випускники Першої зразкової школи ім. Тараса Шевченка, і пошкодували, що розпалося ТЕЗ – Товариство єднання і згоди, проголошене випускниками після закінчення школи. Був у них сум з цього приводу, пише Г. Снегірьов, тому й вирішили нове товариство назвати СУМ. Але зустрічей майже не було, а у 1929 році М. Павлушков був заарештований. Привід для арешту дала прихована діяльність таємних інформаторів, які мали завдання увійти в контакт з київською молоддю і виявити націоналістично настроєних людей. У дні суду харківська газета „Вісті“ писала, що СУМ – це „суворо законспірована, бойова, фашистського типу оранізація, що брала участь у підготуванні під керівництвом СБУ збройного повстання проти радянської влади і готувалася чинити терористичні акти“. На суд були приведені тільки двоє – М. Павлушков та Борис Матушевський. Цього було достатньо, щоб афішувати небезпечний СУМ.

Усе ж в процесі виявилось багато розбіжностей з сценарієм. Провідники української еміграції рішуче заперечували твердження слідства, ніби закордон давав якісь вказівки діячам СБУ. Окремі підсудні намагалися відмовитися від своїх свідчень на слідстві. Але марно... При кожному відхиленні від сценарію оголошувалася

перерва і після неї винуватець вже свідчив проти себе та інших так, як йому було наказано. На суді не було наведено жодного випадку дії – тільки наміри, думки, припущення. Сприймалися як докази свідчення людей, які перебували під слідством, зокрема М. Павлушкова. Слідчі сиділи у залі поряд з суддями.

Вирок і справді був досить поміркований. З 45 підсудних чотирьох засуджено на 10 років ув'язнення, з суворою ізоляцією, інші дістали менші строки, деякі були негайно звільнені. Пізніше більшість учасників процесу СБУ була знищена. Одночасно з відкритим судом тривали репресії без розголосу, жертвами яких стали понад 700 осіб. Москва відвела особливу ролю пресі, яка мала якнайширше висвітлити контрреволюційну діяльність СБУ і забезпечити громадський осуд. Для цього було покликано досвідених журналістів – Давида Заславського в московській газеті „Правда“ і М. Берліна в українських „Вістях“. Московський публіцист Давид Заславський народився і зріс на Україні, закінчив юридичний факультет Київського університету, але у 1919 році втік до Москви, де став вихвалити більшовиків і лаяти українців.

Ледве розпочався процес, як обидві газети почали зображувати підсудних у найчорніших фарбах, хоча жоден злочин ще не був доведений. Щоправда, не було таких доведень до кінця суду. Процес СБУ започаткував хвилю жорстоких розправ над українською інтелігенцією. Одночасно тривало винищення Голодомом українського селянства. Голод і кулі мали перетворити волелюбну республіку на слухняну овечу отару.

Але настав час і катів міняти. Після нової хвилі репресій 1937 року сталася заміна карателів. Попередні були розстріляні, на зміну прийшли нові на чолі з Лаврентієм Берією. У Києві були страчені керівники НКВД УРСР Всеволод Балицький, Станіслав Реденс (своєк Й. Сталіна), Зіновій Кацнельсон, Арон Хатеневер, Віктор Блюмін, Наум Рубінштейн, Карл Карлсон, Олександр Успенський, Василь Манцев, Ізраїль Леплевський, Олександр Левін, Василь Іванов. Нова команда розгорнула репресії з новою силою. Багатьом з катів пощастило пережити свого надхненника Л. Берію. Їх не судили за криваві злочини, тому що не була осуджена уся каральна структура комуністичного режиму. Пережили Й. Сталіна організатори репресій в Миколаєві і Запоріжжі Роман Сараєв, в Донецьку – Віктор Дроздов, в Луганську і Харкові – Ісаак

Шапіро, в Житомирі, Києві і Харкові – Лаврентій Якушев-Бабкин, в Кам'янці-Подільському – Хаїм Нутеліс, ряд інших. У Києві кара обійшла виконавців смертних вироків Миколу Воробйова і Олександра Шашкова.

Були репресовані також організатори і виконавці судового процесу над СБУ. З громадських звинувачів О. Слісаренко розстріляний у 1937 році, другий – О. Соколовський опинився у таборах, П. Любченко перед арештом застрелив дружину й застрелився сам. Голова суду А. Приходько, суддя Гаврило Одинець, прокурор Биструков – страчені.

Як і на суді, так і поза ним для деякого причетність до СБУ стала небезпечним відкриттям.

Відомий український історик д-р Юрій Шаповал – керівник Центру історичної політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень Національної Академії Наук України, який теж докладно дослідив процес СБУ, писав: „Незважаючи на те, що в обвинувальному висновку і вироку відзначено наявність програми і статуту Спілки Визволення України, що про них нібито були поінформовані члени організації (щоправда, в усній формі), 14 звинувачуваних на попередньому слідстві визнали, що нічого про них не знають, 21 особа взагалі не допитувалася з цих питань. Із матеріалів справи взагалі не вбачається конкретного організаційного зв'язку СБУ з закордонними емігрантськими формуваннями, як це вказано в обвинувальному висновку і вирокі“.

В. Ганцов, який понад 22 роки страждав в ув'язненні, у березні 1957 року писав: „До СБУ я не належав і про існування такої організації не знав. Але в своїх свідченнях під час слідства я виходив з передбачення, що організація СБУ існувала і тільки я про це не знав. Лише після суду з розмов з іншими моїми співпроцесниками я дізнався, що організації СБУ взагалі ніколи не існувало, що вона була фіктивною“.

Водночас д-р Ю. Шаповал запитує: „А чи існував реальний, не мітичний опір більшовицькій владі та чи не можна відтак говорити про реальність існування „Спілки Визволення України“ і „СУМ“? Серед тих, кого зробили „акторами“ в політичній п'єсі у стінах Харківської опери, було чимало яскравих особистостей, справжніх патріотів, людей з переконаннями, які не бажали пристосовуватися до нової політичної кон'юнктури. Чому ж вони, в

більшості своїй вже немолоді, авторитетні й інтелегентні особи, погодилися грати свої ролі? Очевидно, що багато з них не сприймали нову владу, але це ще не підстава підтверджувати найабсурдніші схеми, що їх підказували організатори процесу. Для початку слід наголосити: не підлягає сумніву, що спротив режимові мав місце. Об'єктивно боротьбу вели й академіки С. Єфремов і М. Грушевський, однак, у царині науки, а не готували повалення режиму за допомогою збройного повстання, вбивства та отруєння комуністичних вождів, організації „імперіялістичної інтервенції“.

Згадка про академіків на лаві підсудних заохочує до аналізу освітнього рівня тих, хто готував процес. Таку аналізу провів історик Сергій Білокінь на прикладі керівного складу 4-го (секретно-політичного відділу) НКВД України станом на 1937 рік. Майже всі ці особи були розстріляні того року під час зміни каральної команди, тому зрозуміло, що саме за їхнього володарювання готувався процес СВУ. Отож рівень освіти керівників відділу: Пейсах Рахліс – самоук, Ашер Абугов – реальне училище, Матвій Герзон – двокласне училище, їхні помічники Соломон Брук – освіта нижча, Давид Перцов – трирічна конторська школа, завідувачі підрозділів Борис Коган – чотири класи гімназії, Ісаак Шейніс – початкова освіта. І так далі... На лаві підсудних були академіки, професори, відомі вчені і спеціалісти, письменники, педагоги... Чи не символічно, що у Харкові проти української наукової і культурної еліти виступала темна сила недовчених невігласів? Відомий російський письменник Максим Горький писав 16 березня 1918 року в статті „Несвоечасні думки“: „Наша революція дала повний простір усім гидким і звірячим інстинктам, що накопичилися під свинцевим дахом монархії і, в той самий час, вона відкинула від себе всі інтелегентні сили демократії, всю моральну силу країни“ (переклад Г. Снегірьова). Ці інстинкти стали зброєю більшовиків, спрямованою проти України.

Рафаель ЛЕМКІН

УКРАЇНЕЦЬ НЕ Є І НІКОЛИ НЕ БУВ РОСІЯНИНОМ

Цей невеличкий текст, який досі залишався невідомим на пострадянському просторі, є справжньою інтелектуальною та правничою сенсацією. У ньому факт скоєння геноциду щодо українців з боку більшовицької влади описує й аргументує сам Рафаель Лемкін – автор концепції геноциду, яка лягла в основу всіх сучасних міжнародних і національних правничих актів.

Те, про що я хочу говорити, – це, мабуть, класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації, а саме – винищення української нації. Як я сказав раніше, це тільки логічний наступник таких царських злочинів, як потоплення 10 тисяч кримських татар на наказ Катерини Другої, масові вбивства Івана Грозного за допомогою „відділів СС“ – Опричнини, винищення царем Миколою І польських національних провідників та українських католиків і низка єврейських погромів, які періодично плямували російську історію. Усе це мало свої відповідники в межах Радянського Союзу...

Україна становить частину південно-східнього СРСР, яка до-рівнює просторам Франції й Італії та має населення приблизно 30 (омилка в тексті: правильно – 40) мільйонів. Будучи російською житницею, через своє географічне розташування вона стала стратегічним ключем до нафти Кавказу й Ірану та до всього арабсько-го світу. Доки Україна зберігає свою національну єдність, доки її народ продовжує думати про себе як про українців і домагається незалежності, доти вона становить серйозну загрозу для само-го серця радянської ідеї. Нічого дивного, що комуністичні вожді надавали якнайбільшого значення русифікації цього самостійно мислячого члена їхнього „союзу республік“ і вирішили перероби-ти його та пристосувати до свого зразка єдиної російської нації. Бо українець не є і ніколи не був росіянином. Його культура, його темперамент, його мова, його релігія – все інакше...

Українське населення дуже вразливе до расового вбивства його вибраних частин, тому комуністична тактика не наслідувала взі-рця німецьких нападів проти євреїв. Українська нація надто ба-гатолюдна, щоб можна було цілковито знищити її ефективним способом. Однак, її релігійне, інтелектуальне та політичне керів-ництво, її вибрані й вирішальні частини доволі малі, тому їх легко ліквідувати.

Перший удар спрямовано на інтелігенцію – мозок нації, щоб паралізувати решту організму. У 1920-му, 1926-му та в 1930-1933-их роках учителів, письменників, митців, мислителів і політич-них провідників було ліквідовано, ув'язнено або депортовано. Як подає журнал „Ukrainian Quarterly“ („Український кварталник“) за осінь 1948 року, лише 1931-го заслали в Сибір 51,713 інтелек-туалів. Така сама доля зустріла принаймні 114 визначних поетів, письменників і митців – найвидатніших культурних провідників нації. За приблизними підрахунками, росіяни брутально винищи-ли щонайменше 75 відс. українських інтелектуалів і професіона-лів у Західній Україні, на Закарпатті та на Буковині. („Ukrainian Quarterly“, літо 1949).

Поряд з атакою на інтелігенцію тривав наступ на Церкву, свя-щеників і церковну ієрархію – „душу“ України. Між 1926 і 1932 роками було ліквідовано Українську Автокефальну Православну Церкву, її Митрополита (Липківського) та 10, 000 священників. 1945 року, коли в Західній Україні було встановлено радянську владу,

подібна доля спіткала Українську Католицьку Церкву. Факт, що перед ліквідацією цієї Церкви їй запропонували приєднатися до Російського патріархату в Москві – політичного знаряддя Кремля, – вказує, що єдиною ціллю тієї акції була русифікація.

За два тижні перед конференцією в Сан-Франциско 11 квітня 1945 року загін військ НКВС оточив катедральний собор св. Юра у Львові й арештував Митрополита Йосифа Сліпого, двох єпископів, двох прелатів і кількох священників. Усіх студентів міської богословської семінарії вигнали зі школи, а професорам подали до відома, що Українська Греко-Католицька Церква перестала існувати, її митрополита заарештовано, а його місце посяде єпископ, призначений радянською владою. Такі акції повторили всюди в Західній Україні та за лінією Керзона в Польщі. Принаймні сімох єпископів заарештували або вони зникли безвісти. На цій території не залишилося на волі жодного єпископа Української Католицької Церкви. 500 священників, які зібралися, щоб протестувати проти радянської акції, розстріляли або заарештували. По всьому краю було вбито сотні священників і мирян, а тисячі заслано до таборів примусової праці. Цілі села були знелюднені. Під час депортації родини навмисне розділяли: батьків – у Сибір, матерів – до цегельних заводів у Туркестан, а дітей – до комуністичних домів на „виховання”...

Третє вістря радянської атаки було спрямовано проти фермерів – великої маси незалежних селян, зберігачів традицій, фольклору та музики, національної мови та літератури, національного духу України. Зброя, яку вживали проти них, є, мабуть, найстрашнішою з усіх – виморювання голодом. Упродовж 1932 і 1933 років п'ять млн. українців померли від голоду, жорстокости, яку 28 травня 1934 року 73-й Конгрес (США) засудив як нелюдську. Була спроба схарактеризувати цю кульмінацію радянської жорстокости як економічну політику, пов'язану з колективізацією пшеничних ланів, а отже, з потребою в ліквідації куркулів – незалежних фермерів. Але насправді великомаштабних фермерів в Україні було дуже мало. Радянський письменник (насправді йшлося про секретаря ЦК КП(б)У, який водночас був партійним публіцистом, речником) Влас Косіор заявляв у газеті „Ізвестія“ від 2 грудня 1933 року: „Український націоналізм – це для нас головна небезпека”. І щоб викоринити цей націоналізм і встановити жахливу однама-

нітність радянської держави, принесли в жертву українське селянство. Метод, застосовуваний у цій частині плану, не обмежувався окремою групою. Потерпали всі – чоловіки, жінки, діти. Врожай того року був достатній, щоб нагодувати людей і худобу в Україні, хоча дещо менший, аніж попереднього року. Правдоподібно, великою мірою це було спричинено боротьбою довкола колективізації. Однак, голод був потрібний радянській владі, отже, вона створила його „на замовлення”, накладаючи надзвичайно високу зернову квоту як державний податок. Понад те, на тисячах акрів пшеницю не зібрали – врожай залишили гнити на полях. Решту збіжжя звезли до державних зерносховищ для зберігання доти, поки влада не вирішить, як розподілити зерно. Велику частину цього врожаю, такого життєво важливого для українців, експортували за кордон, щоб отримати кредити.

Зіштовхнувшись з голодом на селах, тисячі людей покинули сільські околиці та подалися до міст жебрати їжу. Коли їх вилучували та висилали назад у села, вони залишали своїх дітей у містах у надії, що хоч ті зможуть вижити. Так лише в Харкові залишено 18 тис. дітей. У селах з тисячним населенням виживала сотня; в інших – половина людей зникала, ... щодня гинуло 20-30 людей. Людоїдство стало звичайним явищем.

Московський кореспондент газети „Christian Science Monitor“ В. Генрі Чемберлін писав 1933 року: „У цій апатії і зневірі комуністи вбачали саботаж і контрреволюцію та з безжальністю, притаманною самовдоволенням ідеалістам, вирішили не припиняти голоду, щоб таким чином провчити селян. Допомогу колгоспам надали, але в недостатній мірі й запізно, адже вже загинуло багато людей. Селян-одноосібників залишили напризволяще; а значно вищий рівень смертності серед селян-одноосібників виявився найсильнішим аргументом за вступ до колгоспів”.

Четвертим кроком у тому процесі стала фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і водночас розпорошення українців по всій Східній Європі. У такий спосіб було б знищено етнічну єдність і перемішано нації. Між 1926 і 1939 роками частка українців у населенні України знизилася з 80 до 73 відсотків. Унаслідок голоду та депортації українське населення зменшилося в абсолютних числах із 23,2 млн. до 19,6 млн., а неукраїнське населення зросло на 5,6 млн. осіб. Якщо взяти до уваги, що колись Україна мала найбільший рівень приросту населення в

Європі (приблизно 800 тисяч річно), то можна легко побачити, що російська політика досягла свого.

Такими були головні кроки систематичного нищення української нації, її поступового поглинання новою радянською нацією. Привертає увагу факт, що не було спроб цілковитого знищення, подібного до німецького методу атаки на євреїв. Усе-таки, якби радянська програма була цілком успішна, якби інтелігенцію, священиків і селян викоренили, Україна загинула б так само, як коли б убили кожного українця, бо вона втратила б ту частину народу, яка зберігала та розвивала її культуру, вірування, спільні ідеї, які керували нею та дали їй душу, що, коротко кажучи, зробило її нацією, а не масою людей.

Те, що ми тут бачили, не стосується винятково України. Плян, що його радянська влада там використовувала, повторювався й далі повторюється. Це суттєва частина радянської програми експансії, бо вона пропонує швидкий шлях для уніфікації різноманітних культур і націй, які становлять радянську імперію. Те, що цей метод несе із собою невимовні страждання мільйонам людей, не звернуло радянську владу з її шляху. Навіть якби не було іншої причини, тільки ці людські страждання, ми мусили б засудити той шлях як злочинний. Але це ще не все. Це не просто справа масового вбивства. Це справа геноциду, знищення не лише окремих осіб, а й культури та нації. Навіть якби було можливо досягти (знищення культур і націй) без страждань, ми все-таки мусили б це засудити, бо все те, що формує націю, – споріднення умів, єдність ідей, мови та звичаїв – становить один з найважливіших наших засобів цивілізації і прогресу. То правда, що нації зливаються й утворюють нові (маємо приклад цього процесу в нашій власній країні (США), але це злиття полягає у привнесенні найвищих цінностей, які має кожна культура, до спільного фонду благ. Саме в такий спосіб світ посувається вперед. Отже, що ми вважаємо неправильним у радянських плянах, окрім дуже важливих проблем людських страждань і людських прав, – це злочинне марнування цивілізації та культури. Бо радянська національна єдність твориться не об'єднанням ідей і культур, але цілковитим знищенням усіх культур і всіх ідей, за винятком однієї – радянської.

Переклад з англійської (друкується зі скороченнями).

Джерело: www.radiosvoboda.org

ЯК БОРОЛИСЯ З УКРАЇНЦЯМИ (ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ)

...або чому на Україні так мало розмовляють українською?

1482 рік. Щоб послабити Велике Князівство Литовське, до складу якого у той час входила Русь-Україна, і полегшити загарбання руських земель, Московський хан-князь Іван III відсилає цінні подарунки та значну суму грошей Кримському ханові Менглі-Гіреєві і намовляє його напасти на руські землі. Татари напали, захопили і сильно пограбували Київ, взяли багато полонених, а награбованими церковними скарбами поділилися з московитами.

1626 рік. Київський Митрополит Іосиф Краковський склав акафіст до св. Варвари. Москва дозволила, але з умовою його перекладу на російську мову. Синод наказав Митрополитові України позбирати з усіх церков України книги старого українського друку, а замість них завести московські видання.

1626 рік. Цензурування творів Лаврентія Зизанія в Москві.

1627 рік. Указом царя московського Олексія Михайловича та його батька патріарха Філарета звелено було книги українського

друку зібрати і на пожежах спалити із суворою заборонаю будь-коли в майбутньому купувати українські книги. Так у Москві спалено „Учительське євангеліє“ Транквіліона-Ставровецького разом з іншими авторами та „Катехизис“ Лаврентія Зизанія Тустановського.

1654 рік. Наказ царя Олексія Михайловича українцям: „разделение с поляками сотвориш, как верою, так и чином, хохлы, которые у вас на головах пострегите“.

1654 рік. Переяславська угода з Московією. Прийняття „протекції“ московського царя. Русь-Україна та Московія зобов'язувалися підтримувати одна одну в боротьбі проти спільного ворога – Польщі.

1654-1708 роки. Постійне порушення Московією Переяславських угод з метою ліквідації автономії Гетьманщини. Підкуп і нацькування одних старшин проти інших, а козаків – проти старшин.

1656 рік. Зрада Москви. Коли Польща, здавалось, була остаточно розгромлена, московити, боячись підсилення Руси-України, підписують з поляками сепаратний Віденський мирний договір. Б.Хмельницькому цар передає через бояр суворе попередження, що буде „оружієм захищать Польщу как би і собственное отечество“ і вимагає припинити військові дії.

1659 рік. Після смерті Богдана Хмельницького Москва вирішує знищити Русь. Хан-цар посилає в Україну 100-тисячне військо. Значно меншими силами гетьман І.Виговський спільно з татарами вщент розбиває москалів. Але внаслідок внутрішніх чвар українці не закріпили перемогу. В міжусобній боротьбі І.Виговський зазнає невдач, чим негайно скористались москалі. Під проводом воеводи Баратинського вони влаштовують лови на прихильників гетьмана. „Князь Баратинський, вирізавши в Україні коло п'ятнадцяти тисяч українського населення, запитував Московського царя дозволити йому „высечь и выжечь“ всіх українців на 150 верст коло Києва“. (Є.Гуцало, „Літ. Україна“, 12 квітня 1990 року). Упродовж кількох наступних років москалі винищують майже всіх соратників Б.Хмельницького.

1667 рік. Розчленування Руси внаслідок підступної зради Москви: зайнявши за допомогою українських військ майже всю Білорусію та Литву, москалі припинили подальші військові дії, що

мали б завершити повне вигнання ляхів з Руси-України, заключили сепаратну Андрусівську угоду з Польщею й поділили Русь по Дніпру: Київ, Землі Війська Запорізького та Лівобережна Русь переходили до Московії, а Правобережна-до Польщі. Укладаючи договори з поляками, московський хан-цар Олексій звелів спалити всі україномовні книжки і заборонив їх друкувати – під страхом смертної кари.

1677 рік. Наказ Патріярха Іоакима видерти з українських книжок аркуші „не сходние с книгами московскіми”.

1685 рік. Скасування автономної Української Церкви і встановлення контролю московського Патріярха не тільки над релігією, але й освітою та культурою України.

1686 рік. Незаконне й насильницьке приєднання Київської митрополії до Московського патріярхату і встановлення Московським Патріярхом контролю в Україні над Церквою, освітою і культурою.

1687 рік. Коломацькі статті, за якими Москва зобов'язувала гетьмана дбати про збільшення шлюбів між росіянами та українцями.

1689 рік. Заборона Києво-Печерській лаврі друкувати будь-які книжки без дозволу Московського Патріярха.

1690 рік. Московський собор Православної Церкви засудив „Кієвські новия книгі“ С.Полоцького, П.Могили, К.Ставровецького, І.Галятовського, Я.Барановича, А.Радивилівського, І.Славинецького, наклавши на них „проклятство та анатему”.

1693 рік. Заборона Патріярха Андріана привозити українські книжки до Москви.

1693 рік. Лист Московського патріярха до Києво-Печерської лаври про заборону будь-яких книг українською мовою.

1703-1720 роки. Десятки тисяч українських селян та козаків були насильно зігнані на будівництво Петербургу, 25 тис. загинули від хвороб в тамтешніх болотах.

1704 рік. Придушення посланими Московією військами антипольського повстання Семена Палія на правобережній Руси-Україні, яка перебувала під окупацією Польщі.

1708 рік. Масове нищення українських сіл та міст московитами ще до переходу гетьмана І.Мазепи на бік шведського короля Карла XII.

1708 рік. Захоплення через зраду виро́дка Носа і зруйнування столиці Гетьманщини М.Батурина московськими військами, які вирізали усіх мешканців столиці та біженців (15 тис.), переважно жінок та дітей, церкви та місто пограбували, а потім спалили. „Україна залита кров'ю, зруйнована грабунками й виявляє скрізь страшну картину варварства переможців", - доповідав французький посол у Париж (В.Сергійчук, „Кого зрадив гетьман Мазепа“, К., 1991.С.59).

1709 рік. Петро Кривавий примусив скоротити число студентів Києво-Могилянської академії з 2000 до 161, а кращі науково-просвітницькі сили перебралися з Києва до Москви. Серед них були Інокентій Гізель, Іоанникій Галятовський, Лазар Баранович, Дмитро Ростовський (Туптало), Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Симеон Полоцький та багато інших. Вони відіграли головну роль у розвитку культурного життя тодішньої Московії. „Українці принесли з собою всю свою велику культуру, її вплив одбився на Москві на всьому житті: будівлі, малюванні, одежі, співах, музиці, звичаях, на праві, літературі і навіть на самій московській мові. Все життя складалося тоді так, що ставало не можливим прожити без українця. Всяких ремісників доставали з України“ (І.Огієнко, „Українська культура“). „...Стара московська культура в часи царювання Петра вмерла; та культура, яка відтоді живе й розвивається в Московії, є органічним продовженням не московської, а київської, української культури", - визнав пізніше російський князь М.Трубецької.

1709 рік. Хан-цар Петро Кривавий видав наказ страчувати кожного запорожця. Початок руйнування Січі. Після захоплення Січі москалі „...товариству нашому голови обдирали, шиї на плахах рубали, вішали й інші тиранські смерті завдавали, яких і в поганстві за стародавніх мучителів не водилося - не тільки тих, хто з товариства, а й з домовин мертвих ченців відкопували, голови їм відтинали, шкіру здирали й вішали", - писав самовидець, кошовий Стефаненко.

1709 рік. Указ про обов'язковість цензурування до друку українських книжок у Москві.

1709 рік. Указ Петра I про заборону друку книг українською мовою, а книги, друковані церковнослов'янською мовою, звіряти з російським виданням, щоб у них ніякої різниці не було.

1713 рік. Московія наказом Петра Кривавого привласнює собі нашу назву Русь-Русія-Росія. У такий спосіб завжди ворожі до Руси-України московити, основу яких складали угро-фінські та тюрські племена, підміною понять, тобто шахрайством, привласнюють собі нашу тисячолітню історичну та духовну спадщину (Грецька назва Руси звучить як „Росія”).

1718 рік. Московити спалили архіви та книгозбірню Києво-Печерського монастиря (збиралися понад 700 років).

1720 рік. Петро I видав указ київському губернаторові князеві Голіцинові відібрати від монастиртів усі старі книжки.

1722-1727 роки. Перше скасування гетьманства і утворення Малоросійської колегії під керівництвом московського генерала.

1724 рік. Московська цензура наклала тисячу рублів кари на архимандрита Печорської Лаври за те, що там була надрукована церковна книга „Триодь“ „не совсем с великоросійським сходная“, а чернігівську друкарню, окрім такої самої кари, Синод наказав перевести в Москву, тобто просто загарбав.

1729 рік. Указ царя Петра II переписати з української мови на російську всі державні постанови й розпорядження.

1734-1740 роки. Друге скасування гетьманства й утворення Гетьманського Уряду під керівництвом московського намісника.

1735 рік. Придушення московськими військами антипольського повстання Верлана на окупованій Польщею Правобережній Руси-Україні.

1735-1739 роки. Блуизько 100 тис. українських козаків та селян мобілізовані на московсько-турецьку війну. Загинуло 35 тис. українців. Україна власним коштом утримувала від 50 до 75 москальських полків, що коштувало Гетьманщині 1,5 млн.рублів - в 10 разів більше від її річного бюджету.

1737 рік. Московський намісник у Києві князь Баратинський арештував київський магістрат, забрав і відіслав до Петербургу грамоти з київськими привілеями сподіваючись, що українці забудуть свої права, бо „ссилаться ім в вольностях будет не на что“.

1740 рік. Російська імператриця Анна Іоанівна створила правління гетьманського уряду під керівництвом московського князя Олексія Шаховського та запровадила російську мову в діловодстві на території України. Переписи 1740-1748 років свідчать, що в семи полках Гетьманщини на 1094 села припадало 866 шкіл з

викладанням українською мовою. У 1804 році було видано царський указ, який забороняв навчання українською мовою. Результати національного гніту одразу позначилися на стані освіти в Україні. Уже перепис 1897 року показав, що на 100 осіб було тільки 13 письмених.

1748 рік. Наказ Синоду Київському митрополитові Самуїлу Милославському запровадити в Києво-Могилянській академії та в усіх школах України російську мову викладання, в результаті чого на Лівобережжі зникло 866 українських шкіл.

1750 рік. Придушення московськими військами антипольського повстання гайдамаків на окупованій Польщею Правобережній Русі-Україні.

1750 рік. Після скасування Канцелярії міністерського правління малоросійських справ у Глухові з неї вилучені та перевезені до Росії справи таємного діловодства. Документи архіву Запорозької Січі, знайдені під час „розорення Січі генерал-поручиком Текелією у скрині під престолом січової церкви", опинились у Московському відділенні загального архіву Головного штабу.

1752 рік. На землі запорізьких козаків між річками Дніпром та Синюхою Московія указом від 18 жовтня створює Новосербію і забороняє там селитися українцям. Українські селяни мусили покинути свої угіддя.

1755, 1766, 1775, 1786 роки. Заборона Петербурзького Синоду друкувати українські книжки. Протягом другої половини XVIII ст. та першої половини XIX ст. видавнича справа в Україні була спаралізована. Як наслідок, у 1847 р. в Україні була надрукована лише одна книжка, у 1848-му - 3, 1849-му - 2, 1850-му - 1, 1851-му - 2, 1856-му - 5.

1759 рік. Синод видав розпорядження про вилучення зі шкіл українських букварів

1762-1763 роки. Московська цариця Катерина II, видала два маніфести про чужоземну колонізацію Русі-України: вербувалися серби, болгари, молдавани, німці з Пруссії, Австрії та інших країн. Їм надавали по 65 десятин землі на душу, звільняли від податків.

1763 рік. Указ Катерини II про заборону викладання українською мовою у Києво-Могилянській академії.

1764 рік. Інструкція Катерини II князеві О. В'яземському про посилення русифікації України, Смоленщини, Прибалтики та Фінляндії - „Коли ж у Малоросії не буде гетьмана, то треба намагатися, щоб час і назва гетьманів зникли...”.

1764 рік. Скасування Катериною II українського гетьманства, а з ним - ліквідація українських навчально-культурних закладів та усунення від влади українськомовних чиновників.

1765 рік. Ліквідація Катериною II козацького устрою на Слобожанщині та козацьких шкіл.

1768 рік. Придушення московськими військами антипольського повстання на правобережній Руси-Україні під проводом Гонта і Залізняка, відомого під назвою „Коліївщина”, після підступного і зрадницького захоплення москалями, які воювали з поляками, його керівників: москаль полковник Гур'єв, виконуючи завдання старшого москаля Кречетнікова, з'явився до повстанців з полком донських козаків як спільник у боротьбі з ляхами, увійшов у дружбу з ватажками повстання, запевняв у єдності дій, влаштував веселу пиятику, а темної ночі з 6 на 7 липня підступно зв'язав у своєму наметі старшину і захопив 900 повстанців. Москалі та ляхи киями били українців до оголення кісток, з живих здирали шкіру, палили, саджали на палі, четвертували. Ліквідація української Гетьманської держави на Правобережжі.

1769 рік. Наказ Синоду, за яким українські книжки по церквах були замінені московськими.

1769 рік. Синод Російської Православної Церкви заборонив Києво-Печерській лаврі друкувати букварі українською мовою і наказав відібрати у людей ті букварі, які були вже на руках.

1775 рік. Підступний напад московських військ на Запорізьку Січ і зруйнування її після вирішальної допомоги запорожців москалям у московсько-турецькій війні 1768-74 років. Пограбування козаків, захоплення їх майна та висилка багатьох з них у Сибір. Закриття українських шкіл при полкових канцеляріях. Двадцятип'ятирічне ув'язнення на Соловках кошового гетьмана Петра Калнишевського.

1777 рік. План виселення кримських татар з Криму, українців - з України, а на обжиті ними місця переселення московитів з Московії. На здійснення цього плану А.Суворов за лічені дні виселив з півдня України 32 тис. душ чоловічої статі.

1777 рік. Після смерти 13 березня від переслідувань та злигоднів геніального українського композитора, академіка Болонської музичної академії Максима Березовського (нар. 1745 р. у Слухові) московинська влада забороняє виконувати його твори й знищує багато його рукописів.

1780-1783 роки. Перше закріпачення українських селян на окупованих Московією землях Руси-України.

1780 рік. Спалення книгозбірні Києво-Могилянської академії, що збиралася понад 150 років і була однією з найбагатших бібліотек Руси-України.

1781 рік. Знищення решток козацького самоврядування на Лівобережжі.

1782 рік. Катерина II створила комісію для заведення в Росії народних училищ, завданням якої було запровадження єдиної форми навчання та викладання російської мови в усіх школах імперії.

1783 рік. Закріпачення селян Лівобережної України.

1784 рік. Синод наказує митрополитові Київському і Галицькому Самуїлові карати студентів і звільняти з роботи учителів Києво-Могилянської академії за відхід від російської мови.

1785 р. Наказ Катерини II по всіх церквах імперії правити службу Божу російською мовою. Російська мова введена по всіх школах України.

1786 рік. Заборона церковних відправ українською мовою, запровадження російської вимови церковнослов'янських текстів.

1789 рік. У Петербурзі з ініціативи Катерини II видано „Порівняльний словник усіх мов“, у якому українська мова значиться як „російська, спотворена польською“.

1793 рік. Москалі придушили повстання в селі Турбаї і жорстоко розправилися з селянами: понад два десятка селян померли, не витримавши катувань, або були розстріляні, решту після покарання батогами вислали до Сибіру, або в інші губернії.

1797 рік. В Україні запроваджено призов до царської армії. 25 років українські рекрути змушені були воювати на імперіалістичних війнах за своїх ворогів-москалів.

1797 рік. Від хвороб, голоду та на полі бою загинуло кілька тисяч кубанських козаків, проливаючи „кров добру нечорну, не за Україну, а за її ката“, яких москалі погнали на завоювання Персії.

1800 рік. Наказ Павла I про запровадження в Україні будівництва церков у московському синодальному стилі й заборона церковного будівництва в стилі козацького бароко.

1811 рік. Закриття Києво-Могилянської академії.

1812 рік. Пообіцявши козакам повернути самоврядування, московити закликали їх виступити проти Наполеона. Українці сформували 15 кінних полків, які поповнювали і забезпечували своїм коштом два роки. Але після перемоги над французами московити не виконали своїх обіцянок і повернули козаків у підневільний стан.

1819-1829 роки. На закріпачення українські селяни відповідають повстаннями, які жорстоко придушуються москалями. Після придушення Чугуївського повстання (1819) до суду було віддано 363 осіб, з яких 273 засуджено до смертної кари, решту відіслано до Сибіру. Після придушення Уманського повстання (1826) до суду віддано й жорстоко покарано 150 чоловік. Центр Шебелинського повстання (Слобожанщина, 1829) москалі оточують дивізією військ, проти беззбройних селян застосовують артилерію. 109 селян вбито, 143 віддано до суду, багатьох страчено або відіслано до Сибіру.

1830 рік. Під час польського повстання москалі звернулися до козаків, знову даючи їм надію на повернення автономії. Українці зформували 8 кінних полків. Польське повстання придушили, а козаків знову обдурили. Два полки після придушення польського повстання відправили на Кавказ, але розселили не на Кубані серед українців, а серед московитів.

1830-1835 рік. Жорстоке придушення москалями руху українців Поділля, Київщини та Бессарабії на чолі з Устимом Кармалюком проти московської кріпацької системи. Підступне вбивство українського народного героя.

1831 рік. Скасування царським урядом Магдебурзького права (це поклало край неросійському судочинству, виборам урядовців та місцевій автономії в Україні).

1834 рік. Відкриття Київського імператорського університету з метою русифікації Південно-Західного краю.

1830-1835 рік. Жорстоке придушення москалями руху українців Поділля, Київщини та Бессарабії на чолі з Устимом Карма-

люком проти московської кріпацької системи. Підступне вбивство українського народного героя.

1833 рік. Московські солдати за наказом з Петербургу в один і той же день в усіх мечетях Криму конфіскували всі письмові документи, книги, історичні манускрипти татарською, турецькою та арабською мовами, серед яких було багато матеріалів, що стосувалися Руси-України та її взаємин з південними народами.

1830-1835 рік. Жорстоке придушення москалями руху українців Поділля, Київщини та Бессарабії на чолі з Устимом Кармалюком проти московської кріпацької системи. Підступне вбивство українського народного героя.

1839 рік. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви на окупованих Московією Правобережній Україні. Сотні християн і багато священників було вбито, а 593 з них заслано до Сибіру. Замість них було прислано московських „батьшок", чиновників-наглядачів в рясах.

1847 рік. Розгром Кирило-Мефодіївського товариства і наказ цензорам суворо слідкувати за українськими письменниками.

1847 рік, 5 квітня. Арешт і заслання Тараса Шевченка рядовим солдатом в окремий Оренбурзький корпус, за резолюцією Миколи I під найсуворіший нагляд, з заборonoю писати й малювати

1853 рік. Спотворено видання „Літопису“ Граб'янки.

1862 рік. Закриття українських безоплатних недільних шкіл для навчання дорослих, організованих українською інтелігенцією. За „українофільську діяльність“ на сім років москалі виселяють з Руси-України до Архангельська і Павла Чубинського. Припинилося видання українського літературного та науково-популярного журналу „Основа“.

1863 рік. Циркуляр міністра внутрішніх справ П.Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою.

1863 рік. Заборонено ввіз і поширення в імперії львівської газети „Мета“.

1864 рік. Тисячі пудів архівних матеріалів вивезли до Москви після судової реформи 1864 року. Згідно з обіжником Міністерства юстиції від 3 грудня 1866 року, туди потрапила велика кількість документів ліквідованих установ з Волинської, Київської,

Катеринославської, Подільської, Херсонської та Чернігівської губерній.

1869, 1886 роки. Укази про доплату російським чиновникам за русифікацію України.

1870 рік. Вказівка міністра освіти Московії Д.Толстого про те, що „кінцевою метою освіти всіх іногородців, що проживають в межах нашої вітчизни, має бути змосковщення”.

1876 рік. Таємний (Емський) указ Олександра II про заборону ввезення до імперії будь-яких книжок і брошур „малоросійським наріччям”. Заборонялися також сценічні вистави, спів, читання та друкування текстів до неї українською мовою.

1876 рік. Указ про зобов’язання „прийняти як загальне правило”, щоб в Руси-Україні призначати вчителів-москвитів, а українців посилати до Петербурзької, Казанської і Оренбурзької округ. Це „загальне правило” діяло і за правління комуністів до проголошення Україною незалежності в 1991 р. Як наслідок, за 100 років з Руси-України у такий спосіб було виселено кілька мільйонів української інтелігенції, а в Україну прислано стільки ж москвинів.

1876-1880 роки. Українських учених та педагогів М. Драгоманова, П.Житецького та багатьох інших звільнили з праці за наукові праці з українознавства, а П. Лободоцького – лише за переклад одного речення з Євангелія українською мовою.

1881 рік. Заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.

1883 рік. Заборона Київським генерал-губернатором Дрентельном театральних вистав українською мовою на підпорядкованих йому територіях (Київщина, Полтавщина, Чернігівщина, Волинь і Поділля). Ця заборона діяла протягом 10 років (до 1893 року).

1888 рік. Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і заборону хрещення дітей українськими іменами.

1889 рік. У Києві, на археологічному з’їзді, дозволено читати реферати всіма мовами, крім української.

1892 рік. Російський уряд наказує цензорам суворо стежити за тим, щоб не допустити українських літературних перекладів з російської мови.

1895 рік. Заборона видавати українські книги для дітей.

1900-ий і наступні роки. Цензурою вилучаються такі слова як „козак“, „москаль“, „Україна“, „український“, „Січ“, „Запоріжжя“ та інші, які мають український національно-символічний зміст.

1905 рік. Кабінет міністрів Росії відкинув прохання Київсько-го та Харківського університетів про скасування заборони української мови.

1905-1912 роки. Міністерство освіти Московії закрило в Україні 12 приватних гімназій, звільнило 32 директорів та 972 учителів за намагання вводити у викладання українознавчу тематику.

1907 рік. Закриття царським урядом української періодичної преси, конфіскація виданої в роки революції 1905-1907 років української літератури, репресії проти діячів української культури.

1908 рік. Указ сенату Російської імперії про „шкідливість“ української національної культурної та освітньої діяльності в Україні.

1910 рік. Уряд П. Столипіна спеціальним циркуляром заарештував українців до „іноверцев“ і заборонив будь-які українські організації.

1910, 1911, 1914 роки. Закриття колоніальною владою „Просвіти“ у Києві, Чернігові, Катеринославі (нині Дніпропетровськ).

1914 рік, березень. Царський уряд заборонив святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка.

1914 рік. Захопивши Галичину, московинська військова адміністрація, негайно спалила бібліотеку Наукового товариства ім.Т.Шевченка, заборонила в Галичині й на Буковині всю українську пресу, навчальні заклади, громадські організації

1915 рік. Відступаючи під натиском австрійсько-німецьких військ, московські окупанти вивозили з України мистецькі та культурні цінності, виганяли українців з осель, палили комори, оселі, збіжжя, знищували посіви, забирали худобу - перетворювали Україну на випалену землю.

1916 рік. Закриття колоніальною владою „Просвіти“ в Кам'янець-Подільському.

1917 рік, 7 листопада. Внаслідок контрреволюційного перевороту до влади в Московській імперії прийшли більшовики. Початок геноциду (фізичного винищення) українців. За час ко-

муністичної москвинської окупації загинуло понад 30 мільйонів наших людей. Ще 10 млн. були виселені або змушені були покинути рідну землю. Русь-Україн заселялася московитами. За 70 років більшовизму кількість українців в Русі-Україні не збільшилась, а число москвинів зросло у п'ять разів.

1918 рік. Звіряча розправа московсько-більшовицьких військ з київськими гімназистами та студентами, що під Кругами стали на захист своєї Вітчизни Русі-України. Майже всі юнаки полягли геройською смертю на полі бою, або були захоплені в полон і розстріляні. Перед розстрілом гімназист Григорій Пипський почав співати „Ще не вмерла України...“, а за ним – усі приречені на смерть.

1918 рік, 26 січня. Захопивши Київ, московсько-більшовицькі інтервенти за кілька днів знищили 5,000 осіб, які розмовляли українською мовою, носили український національний одяг або у кого в хаті висів портрет Т.Шевченка...

1918-1921 роки. За час перебування в Києві (з 7 лютого по 31 серпня 1919 року) більшовики не тільки зруйнували багато будинків, але також знищили безцінні культурні, мистецькі, архітектурні та інші надбання, та, окрім того, вимордували тисячі ні в чому не винних людей. Серед них, в першу чергу, інтелігентів, священників, науковців, монахів і монахинь, власників будинків, крамниць, промисловців, купців тощо.

1919 рік. Після завоювання України більшовиками почалося знищення національно свідомої частини населення та заборона всіх українських літературних, драматичних та усних творів, серед яких лише українських народних пісень – 300 тис.

1919 рік. Окупанти видають постанову про організування маршрутних поїздів для вивезення хліба, цукру, солі та вугілля з України.

1919 рік, 13 червня. Денікінці вбивають голову Кубанської Військової Ради Миколу Рябовола, а 7 листопада – священника І.Калабухова. Обидва були українськими патріотами й домагалися створення фронту спільної боротьби козаків Дону, Терека, Кубані та матірньої України проти більшовиків. Але ненависть Денікіна та москалів з Добровольчої армії була до українців більшою, ніж до більшовиків

1920-1922 роки. Звіряче придушення комуністами селянських повстань у Східній та Південній Україні.

1921 рік. Під містом Базаром (на Житомирщині) за наказом Котовського та Фріновського комуністи розстріляли 359 полонених українських вояків.

1921-1922 роки. Перший (ленінський) за всю історію Руси-України голод як наслідок пограбування селянства московськими окупантами. Хлібозаготівельні плани визначалися за принципом найбільшого вилучення хліба з українських селян з метою забезпечення зерном неврожайних москвинських губерній. Загинуло два мільйони українців.

1921-1922 роки. За вказівкою з Москви в Русі-Україні винищено біля 150 тис. українців – учасників національно-визвольної боротьби.

1921-1930 роки. Московські окупанти та промосковські шовіністичні сили в Україні чинять шалений опір відродженню української мови та українських культурних традицій, яке пустило глибокі коріння в 1917-1919 роках.

1922 рік. Ліквідація „Просвіт“ на Кубані, в Зеленому Кліні та в інших місцях компактного проживання українців.

1922 рік. Ф. Дзержинський дає наказ виловити українських дітей-сиріт і знищити. Баржі з сиротами були затоплені у Чорному морі.

1922 рік. В.Ленін підписує декрет про вібрання від Церкви усіх цінностей. Лише з Києво-Печерської лаври забрано срібні золочені царські врата з двох церков; 54 Євангелії у срібному та золотому оздоблені, осипані коштовностями; 20 напрестольних хрестів (один з них золотий-дарунок гетьмана І.Мазепи, вагою 7,5 кг); 18 ручних хрестів, деякі з чистого золота вагою по 2 фунта, прикрашені діамантами та іншими коштовними каміннями; понад 50-ти срібних та позолочених святих чаш (дари царів та гетьманів); 8 срібних та позолочених дарохранительниць високої художньої роботи та вартости (одна з них вагою 13 кг., оздоблена діамантами, друга вагою 45 кг., визолочена); 10 митр, одна з них належала Петру Могилі, з чистого золота, вагою близько 2,5 кг., оздоблена діамантами, перлинами, смарагдами, сапфірами; риза ікони Успіння, шедевр ювелірного мистецтва, у якій було 2 кг золота та безліч коштовного каміння...

Перед руйнуванням Михайлівського Золотоверхого монастиря були зняті мозаїки 12 ст. і вивезені в Московію.

1922-1934 роки. Хвиля насильства проти неповторного і яскравого явища української та світової культури-кобзарства. Українські національні музичні інструменти - кобзу, бандуру та ліру оголошують націоналістичними і знищують.

1927 рік. Судовий процес над 10 студентами - членами Української національно-козацької партії.

1927-1931 роки. Фізична ліквідація Української автокефальної церкви та її ієрархів, зокрема, митрополитів В.Липківського та М.Борецького. Майже всі з 10,657 священників та 35 єпископів УАПЦ були арештовані, тортуровані, розстріляні або заслані.

1929 рік, вересень. Арешт визначних діячів української науки, культури, й УАПЦ – за „належність“ до вигаданих Спілки визволення України (СВУ) та Спілки Української молоді (СУМ).

1930 рік. „Розкуркулення“ в Україні. Виселення сотень тисяч українських заможних селян до Сибіру та на Далекий Схід.

1932-1933 роки. Організування більшовицьким режимом штучного голодомору в Україні, унаслідок якого загинуло 8 млн. українських селян. Масове переселення росіян у вимерлі українські села.

1933 рік. Погром українців на Кубані.

1934-1941 роки. Знищення архітектурно-культурних пам'яток у різних містах України, арешт і винищення 80 відс. української інтелігенції.

1937 рік, листопад. Масовий розстріл ув'язнених на Соловках українських письменників та інших діячів української культури.

1938 рік. Сталінська постанова „Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР“.

1938 рік, 24 квітня. Впровадження російської мови як обов'язкової в усіх школах України.

1939-1941 роки. Репресії органів проти українців західних областей. Масові депортації українського населення у віддалені райони СРСР.

1941 рік, січень. Процес проти 59 членів ОУН у Львові.

1946 рік. Ліквідація Греко-Католицької Церкви і підпорядкування її Російській Православній Церкві.

1946 рік, березень. Закритий судовий процес у Києві над греко-католицькою церковною ієрархією на чолі з митрополитом Й.Сліпим. Його засуджено до каторжних робіт в Сибіру, де він провів 18 років, відморозив ноги та став інвалідом. Його було звільнено лише завдяки особистому втручання Папи Римського Івана XXIII та Президента Кенеді).

1946 рік, 24 серпня. Постанова пленуму ЦК КП (б) У „Про перекирчування і помилки у висвітленні історії української літератури у „Нарисі історії української літератури“, різка критика на адресу київських часописів „Вітчизна“ і „Перець“.

1947 рік. Призначення Л.Кагановича першим секретарем ЦК КП (б) У і нова „чистка“ серед українських культурних кадрів, звинувачених в „українському буржуазному націоналізмі“.

1949 рік, 28 серпня – Скасування Греко-Католицької Церкви на Закарпатті.

1951 рік, 2 липня – Погромні статті в московській газеті „Правда“ проти „націоналістичних ухилів в українській літературі“ (різка критика вірша В.Сосюри „Любіть Україну“ та лібрето опери „Богдан Хмельницький“ О.Корнійчука і В.Василевської).

1954 рік, 23-24 березня. 18-ий з'їзд КПУ схвалив набір юнаків і дівчат з України на Сибір і до Казахстану для освоєння цілинних і перелогових земель (протягом 1952-1956 років туди виїхало приблизно 100 тис.осіб).

1959 року, 15 жовтня – Убивство С. Бандери московським агентом Б. Сташинським.

1961 рік, січень – Закритий суд у Львові над членами Української Робітничо-Селянської Спілки (Л.Лук'яненко, І.Кандиба, С.Вірун та ін.), які обстоювали право виходу УРСР зі складу СРСР. Засудження Л.Лук'яненка до смертної кари.

1961 рік, жовтень. Прийняття нової програми КПРС її 22-им з'їздом, яка проголошувала політику „злиття націй“ і подальшу русифікацію союзних республік.

1963 рік. Підпорядкування національних Академій наук союзних республік московській Академії наук СРСР.

1964 рік, 24 травня. Умисний підпал Державної Публічної Бібліотеки АН УРСР у Києві; протест громадськості (самвидавний матеріал „З приводу процесу над Погружальським“).

1965 рік, серпень-вересень. Перша велика хвиля арештів українських діячів в Україні (Богдан і Михайло Горині, П.Заливаха, С.Караванський, В.Мороз, М.Осадчий, А.Шевчук та ін.).

1969 рік, червень. Лист українських політичних в'язнів (М.Гориня, І.Кандиби, Л.Лук'яненка) до Комісії охорони прав людини в ООН про отруювання політв'язнів.

1970 рік, 28 листопада – Трагічна смерть (вбивство) української художниці Алли Горської у Василькові на Київщині.

1972 рік, січень-травень. Друга велика хвиля арештів інтелігенції в Україні.

1972 рік, травень. Усунення з посади першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста за український націоналізм; чистка керівних кадрів КПУ.

1977 рік, 5 лютого. Арешт членів Української Гельсінської групи (УГГ) М.Руденка й О.Тихого; суд над ними 23 червня – 1 липня і вирок М.Руденкові 7 років ув'язнення та 5 років заслання й О.Тихому відповідно 10 та 5 років.

1977 рік, 4 квітня – Арешт членів УГГ М.Матусевича і М.Мариновича (засуджені 23-30 березня 1978 р. на 7 років ув'язнення в таборах суворого режиму і 5 років заслання).

1979 рік, березень-жовтень. Нові арешти українських діячів в Україні: О.Бердника (6 березня), Ю.Бадзя (23 квітня), Ю.Литвина (6 серпня), М.Горбала (23 жовтня) та ін. (усі вони були засуджені до максимальних термінів ув'язнення в таборах суворого режиму й заслання у віддалені райони Росії).

1979 рік, 18 травня. Вбивство композитора В.Івасюка біля Львова.

1980-1981 роки. Арешт українських політичних діячів С.Набоки, Л.Мілявського, Л.Лохвицької.

1983 р. – Постанова ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови в школах і виплату 16 відс. надбавки до платні вчителям російської мови та літератури, спрямована на посилення русифікації.

1984 рік. Померли в таборах О.Тихий, Ю.Литвин, В.Марченко.

1985 рік, 4 вересня. У концтаборі помер поет В.Стус.

1986 рік, 26 квітня – Катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції (побудованій за рішенням Москви всупереч про-

тестам українських учених і широкої громадськості), яка призвела до тяжких наслідків, рівнозначних геноцидові.

1989 рік. Постанова Пленуму ЦК КПРС про єдину офіційну загальнодержавну мову (російську) в СРСР.

1990 рік, квітень. Постанова Верховної Ради СРСР про надання російській мові статусу офіційної мови в СРСР.

3. ПОЛІТИКА: ВІД ФАКТІВ ДО ВИСНОВКІВ

Петро ЧАСТО

РОСІЙСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: КЛЮЧІ ДО РОЗГАДКИ

Оскільки Росія – далеко, то почнімо зблизька. Хоч тепер, у нашому глобалізованому світі, тяжко відрізнити близьке від далекого...

Коли до Білого Дому прийшов Барак Обама, демократичні голуби, відтіснивши республіканських яструбів на другі ролі, негайно взялися скеровувати нового президента на потепління американсько-російських взаємин. І чому ні? Тепла в сучасному людстві не забагато. Війна в Іраку витворила гнітюче тло, на якому мирна лексика сприймається як щось похвальне, як ознака катарсису. Знов і знов забувається незручна історична істина, що формальна відсутність війни – це ще не найвище досягнення, за миролюбною лексикою вже не раз і не два ховалася цілком протилежна сутність, про що яскраво свідчить історія, зокрема і особливо – історія Російської імперії.

Хоч у Росії, як і в кожній іншій країні світу, діють різні сили, різні політичні й інтелектуальні течії, світлі й темні, помірковані і войовничі, але там вони перебувають, можна сказати, у неповторних, чисто російських пропорціях. Карл Каутський колись жартував, що в Росії все велике, починаючи з глупоти державних чиновників. Все велике, бо незмірний географічний простір вимагає відповідного наповнення.

Завойовницька імперія спочатку примусом, насильством створює доцентровий рух, згодом, з новими поколіннями, цей рух набуває певної інерції, в нього абсорбуються творчі сили підкорених народів, виникає, якщо вжити термін російського містика Данила Андреева, „наднарод“ – багатонаціональна культура, яку умовно, в певному розумінні, справді можна називати, як це робили колись слов'янофіли і роблять тепер „євразійці“, цивілізацією.

Це вже хрестоматійна істина – що фундаментальний вклад у російський „наднарод“ і його культуру – в найширшому розумінні цього слова – здійснили українці після сумнозвісного Переяславу. Осілий, закорінений у природу етнос-інтроверт, схильний і здатний до самозаглиблення, до спокійного споглядання довколишньої дійсності, українці величезною мірою духовно впокоїрили, впорядкували москвинсько-номадську розхристаність, відчутно вплинувши на всі життєтворчі ділянки – на освіту і науку, мистецтво, на релігійно-церковне життя.

Михайло Грушевський потім узагальнював: „Український народ, якщо порівняти його до московського, приміром, – був тоді далеко розумніший, проворніший. З України потім (тобто після Переяславу – П. Ч.) ціле століття надходили на Московщину люди, що там заводили школи, бібліотеки, вчили писати, друкувати. Довгий час усі вищі духовні еліти в Московщині були з українців, бо своїх учених там не було. Довгі часи Московщина жила українською наукою, поки своєї нарешті не розвела, працею та заходами тих же українських вчених...“.

Так виникла велика російська культура – література, поезія, образотворче мистецтво, самобутня філософська думка – велика передусім тому, що поставала з великих проблем цього суспільства – саме з їхньої нерозв'язаності і, в дуже важливих аспектах, нерозв'язності.

Російські тоталітарні імперії, царська і комуністична, виявили цілковиту нездатність до реформування, що й було причиною їхнього розпаду. Йдеться про саму неспроможність російського світогляду усвідомити потребу такого реформування – того світогляду, носії якого, на жаль, становлять критичну масу. Згадаймо хоч би образливий для всіх неросійських народів імперії вислів президента Володимира Путіна: „Розпад СРСР є найбільшою геополітичною трагедією XX сторіччя“.

Може, цей брутальний афоризм викликав в Росії масові протести? Ні, осудливі голоси можна було полічити на пальцях однієї руки. То де ж у той час перебувала „велика культура“? Де перебувало і чому мовчало сумління Росії – її інтелігенція?

Своєрідність російської імперії величезною мірою полягає якраз у тому, що в Росії є багато інтелігенції і порівняно мало інтелігентів.

Як складалося це явище і ця невідповідність? Відповідь на це запитання й буде першим ключиком до розгадки походження російської інтелігентної верстви.

В самодержавній Росії прошарок освічених людей завжди залишався поза системою влади, не був нею запотребований. Тим часом, природна річ, інтелект не міг не шукати можливості виявити себе, способу впливати на життя, панувати, провадити – якщо не з урядових крісел, якщо не над суспільним буттям, то принаймні над людськими душами, будити їх, зрушувати до дій, в тому числі і переважно – нераціональних, неконструктивних, нігілістичних.

Ось так феодальна відсталість і світоглядна непроникність, самодостатність монархічної влади в Росії витворили тло, на якому інтелігенція поставала як „совість народу“.

І в певному розумінні – була нею. Зокрема це стосується російської літератури, що дала світові клясичні шедеври, взірці гуманістичних ідей та образів. За багатьма з цих взірців стоїть не тільки художній геній, але й особистості великого морального формату, як от, скажімо, Лев Толстой чи Михайло Салтиков-Шчедрін, про якого наш Іван Франко писав: „Велечезний талант, великий письменник і великий чоловік, котрий під скаженем гнітом деспотизму умів стільки літ зберегти живу душу і гаряче, жодною доктриною не скаламучене почуття.. Ім'я його залишиться на-

завжди одною з найблискупіших оздоб літератури російської...". Проте за багатьма – і це теж є особливістю російської інтелігенції – такий моральний формат не стоїть. Згадаймо поета Федора Тютчева, який, проїжджаючи в кареті мимо Московського університету, кожного разу плював убік цього осередку „вільнодумства“. Це саме він пишався, що „умом Росію не понять, аршином общим не измерить, у ней – особенная статъ: в Россию можно только верить“, і вважав Російську імперію „всеслов'янською“. Ще такі характерні його рядки:

*Семь внутренних морей и семь великих рек –
От Нила до Невы, от Ельбы до Китая,
От Волги по Евфрат, от Ганга до Дуная –
Вот царство Русское, и не преидет вовек
Как то провидел Дух и Даниил предрек...*

„Від Ельби до Китаю..“ – така поезія лягала на душу самодержцям, ще Золотою Ордою запрограмованим на „„собіраніє земель“. Завойовувати чужі землі і народи, втримувати завойоване – хтозна чи на це вистачило б військової сили, якби не було придворних поетів, придворних істориків, придворних філософів, які постачали царську владу виправдувальними і заохочувальними візіями. Так постала сакральна ідея „Москви – Третього Риму“, „Святої Русі“, (хоч неможливо збагнути, звідки на грішній землі, у світі, який, за словами Апостола Івана, „у злі лежить“, могла взятися свята країна), так постали слов'янофільство, євразійство. Постала „История государства российского“, яку Карамзін писав на замовлення і за гроші царя. Так постала концепція Погодіна про давньоруську мову, від нього ж пішла фальшива назва „Київська Русь“, давши апологетам імперії підстави сказати – якщо була Київська, то логічно звучатиме й „Русь Московська“, „Русь Новгородська“, „Русь Рязанська“ і т. д.

А тим часом більша частина російської інтелігенції, інтелектуальний потенціал якої не мав застосування в самодержавній Росії, підсвідомо, інстинктивно прагнучи влади, запліднювала суспільство ідеями революційного оновлення світу, на поверхню життя все завзятіше вибивалися біси, про які писав Достоевський, нечаєвщина, з надр якої згодом виплотився кривавий більшовизм.

Але при цьому навіть ушлавлені в російській літературі декабристи, як і їхні ідейні надхненники – Товариство Об'єднаних Слов'ян, як і переддекабристський „Орден русскіх рицарей“, виступаючи проти самодержавства, за конституційний устрій, залишалися оборонцями імперії, великодержавними шовіністами.

Але як же справа з „совістю суспільства“? Коли і як вона виявила себе в Росії, в російській суспільній думці? А так, що вона завжди присутня і мовби завжди відсутня – бо абсолютно не має впливу на незмінний характер російської держави.

Ось Петро Чаадаєв: „Говорячи про Росію, постійно уявляють, ніби говорять про таку ж державу, як інші, насправді це не зовсім так... Всупереч усім законам людського співгиття, Росія крокує тільки в напрямку свого власного поневолення і поневолення всіх сусідніх народів“. Чаадаєва придворна рать назвала божевільним.

Ось Володимир Соловйов: „Сила, навіть переможна, ні на що не потрібна, якщо нею не керує чиста совість“ І далі: „Не можна безкарно написати на своєму прапорі свободу сербів, відбираючи в той же час національну свободу в поляків, релігійну свободу в уніятів і російських розкольників, громадянські права в євреїв“. Черз царську цензуру знаменитий змусила філософ був змушений писати французькою і видавати свої критичні праці в Парижі.

Олександрові Герценові, який назвав Росію „тюрмою нароїв“, цар не дозволив повернутися з еміграції.

Навіть Лев Толстой стояв над казенним патріотизмом, у повісті „Хаджи-Мурат“ порівнявши росіян, котрі зруйнували чеченський аул, зі „скаженими псами“.

У XIX сторіччі зійшлися в гострій ідейній битві слов'янофіли, або „почвеннікі“, і „западнікі“. Вже ранні слов'янофіли – Хом'яков, батько і син Аксакови, брати Киреевські, Самарін ідеалізували все російське, протиставляли Росію Європі, православ'я – католицизмові, російські звичаї – звичаям усіх інших європейських народів. Слов'янофільство другої половини XIX сторіччя – то вже був відвертий московський панславізм, чисто імперська претензія на те, що Росії повинна об'єднати всі слов'янські народи і керувати ними і скерувати цей оплот проти Європи.

Зацитую пупулярного в ті час Ніколая Данилевського, автора книжки „Росія й Европа“: „...Європа – це щось не тільки нам чуже, але й вороже, її інтереси не тільки не можуть бути нашими

інтересами, але в більшості випадків прямо протилежні їм... Рівновага політичних сил Європи шкідлива і навіть згубна для Росії, а порушення її з будь-чийого боку для нас вигідне і добре". Тобто тут висловлене те, що є стереотипом і сьогоdnішнього російського світогляду. Відповідаючи Н. Данилевському і його однодумцям, Вол. Соловйов писав у праці „Національне питання в Росії: „Данилевський стоїть цілком і остаточно на ґрунті національного розбрату, засудженого, але ще не знищеного євангельською проповіддю. Думка російського письменника не має крил, щоб піднятися бодай в теорії над цією темною дійсністю. Завдання його полягає в тому, щоб звести розбрат в людстві в закінчену систему... Утверджуючись у своєму національному еґоїзмі, відсоболюючись від решти християнського світу, Росія завжди виявлялася бесилою створити що-небудь велике або хоч значне. Лише у найтіснішому зовнішньому і внутрішньому спілкуванні з Європою російське життя створювало великі явища... Найглибшим підґрунтям слов'янофільства була не християнська ідея, а тільки зоологічний патріотизм, котрий звільняв націю від служіння вищому ідеалові і котрий зробив з самої нації предмет ідолослужіння...“.

Вічне роходження між проголошеними ідеалами і практикою має однією з підставових причин те, що можна вважати ще одним ключиком у з'ясуванні родимих плямок російської інтелігенції. Маю на увазі не святу роль Російської Церкви в російському суспільстві, яка протягом усієї історії цієї держави порушувала принцип „Кесареві – кесарево, а Богові – Богове“. У дослідженні Ричарда Пайпса „Росія за старого режиму“ є розділ „Церква як служанка держави“. Пайпс пише, що жодна гілка християнства не ставилася з такою байдужістю до соціальної і політичної несправедливості, як Російська Православна Церква. Пайпс подає слова Солженіцина про те, що російська історія була б незрівняно людянішою, якби російська Церква не поступилася своєю незалежністю. Іншими словами, Церква не мала здорового, отямлюючого впливу на засліплені імперською величчю російські уми і душі.

Не хочеться робити неприємні узагальнення, але виглядає, що сьогоdnішня Росія успадкувала найбільші ідейні і політичні вади минулого, зокрема ідолопоклоніння державному абсолютизмові, і водночас – крайнє антизахідництво. Його тепер розвивають так звані „євразійці“ на чолі з московським академіком Олександром

Дугінім, автором багатьох пропагандистських книжок і підручників, у яких він прищеплює російській молоді ідею „Великої Росії“, зоологічний антиамериканізм, а про незалежну Українську говорить, що вона не має жодної перспективи і повинна бути поглинута Росією як одна з губерній.

Про що насправді свідчить „євразійський“ рух? Відповідь дасть нам ще один ключик щодо особливостей російської інтелектуальної верстви, щодо світоглядних і політичних особливостей суспільства, яке та верства будувала і продовжує будувати.

Отже, Росія як національна держава не здійснилася. В країнах, котрі вийшли з СРСР, було проголошено принцип титульної нації, почалися спроби збудування на цьому принципі націй політичних, громадянських. СРСР як держава не мав титульного народу, а окремі радянські республіки – мали. Своєрідним „титульним народом“ СРСР були члени Комуністичної партії. Після розпаду СРСР Росія, успадкувавши радянську систему міжнаціонального життя, залишилася Радянським Союзом в мініатюрі. Російська Федерація повисла в повітрі між двома варіантами – створювати громадянську націю на базі росіян, відсоток яких вищий, ніж він був в СРСР, або вигадувати якийсь новий Союз, назавжди відмовляючись від права російського народу на титульність, оскільки Російська Федерація багатонаціональна. Просто не знати, що думати: є на світі росіяни чи їх нема? За радянською ідеологічною інерцією, вони шукають нових міждержавних об'єднань, – наприклад, хоч би з Білорусією, хоч білоруси, створивши національну державу, вже ледве чи відмовляться від неї.

Але й наднаціональну державу росіяни не спроможні створити, бо „багатонаціональність“ – це не те саме, що наднаціональність.

У цьому сенсі Росія перебуває в глухому куті. Перманентно намагаючись заснувати новий союз то з державою українців, то з державою казахів, росіяни дивуються, дістаючи у відповідь звинувачення в імперіялізмі. Ніхто не хоче розчинитися в російській амебоподібній „багатонаціональності“. Звідси - й традиційна русофобія сусідніх країн. Парадоксально, але вони ставилися б до неї з більшою довірою і зрозумінням, якби вона була національною державою, з чітко визначеними кордонами і претензіями.

І даремно сьогоднішня московська „суверенна демократія“ запевняє, що вона узгоджується з російським традиціями, але коли

ці традиції не російські, а росіянські, тоді татари, інгуші, чеченці, якути, буряти також мають право будувати свої демократії згідно з власними національними традиціями, а не згідно з химерами про „Третій Рим“ чи „особливу духовність“ росіян.

Наприклад, мусульманська Інгушетія, одна з російських автономій, вже робила спроби узаконити багатоженство. А президент Чечні Рамзан Кадіров, при всій його промосковській політиці, запропонував легалізувати багатоженство в Чечні.

Тим часом Моква продовжує вести Росію у великодержавному напрямі – всупереч величезним демографічним, екологічним, соціально-психологічним проблемам. Така ось статистика: від 2002-го до 2009 року населення Росії зменшилося на 4 мільйони осіб. Смертність російських чоловіків у працездатному віці в 10 разів перевищує ці ж показники в розвинутих країнах і в п'ять разів – показники країн, що розвиваються. Головна причина – алкоголізм і наркоманія. Робляться спроби врятуватися, але ж які? Декілька років тому заснована „Організація російських мусульман“ поставила перед собою мету перетворити Росію на ісламську країну. В декларації установчого з'їзду стверджується: російська нація деградує „стахановськими темпами“, тому єдине спасіння – повернутися до Аллаха.

Звідси також, з цієї безвиході – така крайня екзальтованість російських націоналістів – того ж академіка Дугіна, письменників Проханова і Лімонова, політиків Павловського, Маркова, Белковського, діячів російської культури Міхалкова і Глазунова та багатьох інших російських інтелектуалів, вже не кажучи про таких одіозних україножерів, як Затулін і Жириновський, яких ледве чи й можна зараховувати до інтелігентів. Та саме ця якість утворює в Росію критичну масу, визначаючи напрям розвитку держави. Тобто проблема не в конкретних особистостях, а панівних тенденціях. За Дугіним, за Затуліним, за Павловським, за Марковим цілі інститути, дослідні центри, російські товариства у колишніх радянських республіках. Діяльність цих товариств координується російськими службами безпеки. Колишній російський шпигун в Англії Олександр Литвиненко, який зрікся цього ремесла і був за це убитий Москвою, незадовго до смерті писав, що в Україні активно діють щонайменше 800 московських таємних агентів.

Сучасний московський історик Юрій Афанасьєв, один з багатьох чесних росіян, пише у праці з промовистою назвою – „Історичний біг на місці: „особливий шлях Росії“: „Від того часу, як у XV сторіччі Москва вибрала для себе дорогу побудови православної імперії, пріоритетом країни на п'ять століть вперед стала зовнішня територіяльна експансія, але не облаштування внутрішнього простору. Оскільки ж творення імперії завжди відбувалося на убогій економічній основі, вектор загального руху визначився в напрямку від свободи до рабства, з населення треба було витискувати насильством всі соки. Цей вектор не змінився досі, і така його тривала незмінність, котра перетворилася у свого роду гнітюче національне завдання, визначила всі головні риси російської своєрідности, в тому числі й пріоритет держави і придушення особистости“.

Хронічним російським парадоксом було і залишається, що „придушення особистости“ росіян не вельми турбує. Згідно з опитуваннями, 70 їх відс. не надають нікого значення спробам кагебізованої влади Путіна-Медведева обмежити громадянські права і свободи. В чому тут річ? Хто зміг піднести так високо больовий поріг росіян? І тут знову треба повернутися до специфічної ролі російської інтелігенції – й то найбільш творчої її частини, найбільш духовної, тісно пов'язаною з релігією, з християнством – саме з візантійським його варіантом, для якого головним було небо, а грішна земля не вартувала уваги і зусиль. В лоні великої російської літератури витворився культ страждання. Досить згадати Достоевського з його розумінням християнства як страждання і співстраждання – недаремно Ніцше саме на романах Достоевського і Толстого найповніше виказав свою ненависть до Христа.

Самозрозуміло, російське самодержавство з його завойовницьким духом і зневагою до простої людини було дуже придатним ґрунтом для культу страждання.

І ще одна цитата з Юрія Афанасьєва, з дуже цікавим останнім реченням:

„Колесо російської історії. Російська система. Ось уже шість сторіч після Івана III воно обертається, а вона відтворюється. Й кожен їхній наступний оберт захоплює і втягає в себе все нових і нових мешканців землі нашої, росіян і неросіян, а деяким з них – і

не найдурнішим – затьмарював і далі затьмарює розум свою впертою повторюваністю і таємничим закляттям“.

Є певні підстави не вважати це визначення – „таємниче закляття“ – літературним образом, метафорою. Згаданий на початку цієї статті містик-духовидець Данило Андреев, якого називають російським Сведенборгом, у своїй пророчій книзі „Троянда світу“ розкриває структуру так званих тонких, іншоматеріальних світів і стверджує факт існування в тих світах уїцраорів – демонів великодержавности, з відповідними інвольтаціями, котрі проникають на наш матеріальний рівень. Для кого містика і релігія зовсім чужі, може далі не читати, але тут уже, перепрошую, годі обійтися без цитування.

Отже, цитую, „уїцраор випромінює у гігантських кількостях своєрідну психічну енергію... Сприйнята сферою несвідомого в людській психіці, вона виявляє себе серед людських спільнот у вигляді комплексу національно-державних почуттів. Упадання перед своєю державою – не перед народом чи країною, а саме перед державою з її могутністю – переживання себе як учасника у грандіозній діяльності великодержавности, культ кесарів чи вождів, жагуча ненависть до їхніх ворогів, гордість з приводу матеріальних досягнень і зовнішніх перемог своєї держави, національне самовдоволення, войовничість, жадоба крові, завойовницький ентузіазм – всі ці почуття, що виказують себе вже в межах людської свідомості, можуть рости, розбухати, гіпертрофуватися тільки завдячуючи цій уїцраорській енергії...“.

Досить, бо самому страшно.

Тому від містики повернімося до історії – вона є самовистачальною навчательною людства. Хочу закінчити думкою американського історика, який став українським патріотом, – думкою покійного Джеймса Мейса:

„Все йде віками заведеним порядком: один каже, інший його просто не чує. Але якщо визнати, що Київ – українське місто, то виходить, що історія Росії не має свого початку. Отже, так звана „російська ідея“ неминуче мусить зазнати значної модифікації й трансформації. На думку, яка поширена серед російських інтелектуалів, це стане інтелектуальною й політичною катастрофою, що матиме далекосяжні наслідки. Але я особисто переконаний, що ніколи не припиняться тертя між Україною та Росією, якщо

Москва продовжуватиме виводити джерела своєї історії від матері міст руських Києва, а не займється впритул проблемою ідентифікації власного народу та ролі власної держави, сприйнявши й опрацювавши матеріал, нагромаджений не тільки українськими істориками, але й російськими. І доки в тих або інших формах буде реанімуватися російська ідея – чи у формі православ'я, чи великоруськості, чи комуністичної ідеології, в якій російська ідея грала ролю цементуючого клею у створенні нової історичної спільності – радянського народу на ґрунті русоцентризму, неросійським народам нелегко буде придушити в собі почуття історичної образи. І вони завжди прагнути будуть захистити себе різноманітними бльоками, союзами, а то й війнами, як це трапилося у Чечні, проти загрози, що її постійні генерує Росія щодо новостворених держав, проти її територіяльних та інших претензій.

Колись російський філософ С. Булгаков насміхався над українцями як народом, який сам себе вигадав. Парадоксально, але він мав рацію. Кожен народ сам себе вигадує – своєю історією, мітами, піснями, культурою, діяльністю своїх еліт. Українці „вигадали“ себе як окрему націю давно. До незалежності її змусила історія, коли розпадалася остання імперія. Для України незалежність означає незалежність від Росії. І доки Росія позирає на Україну, як на щось втрачене, українська незалежність через почуття самозбереження буде спрямована проти Росії. Тільки тоді, коли Росія „вигадає“ й „перевигадає“ себе як окрему від українців націю, можливою буде міцна дружба і навіть братерство східнослов'янських народів“.

Джерзі-Ситі, Нью-Джерзі

Олег БАГАН

ПРОБЛЕМА РОСІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ: ПОГЛЯД ІВАНА ФРАНКА

Тема Росії, російської державної ідеології (слов'янофільства), російської культури і політики стояла перед І. Франком майже протягом усього свідомого життя. Ще у старших класах гімназії він познайомився з окремими художніми творами російської літератури та ідеями слов'янофілів (О. Хом'яков, І. Аксаков та ін.) через москвофільські галицькі видання. Тоді ця тема була малозрозумілою Франкові, бо, за власним його зізнанням, він ще мало знався на тонкощах політичних, ідеологічних складнощів і хитрощів. Наступним етапом вивчення російської проблематики і російських впливів у Галичині став період соціалістичних захоплень Франка, відколи він ознайомився з ідеями Михайла Драгоманова (кінець 1876 року), який був головним провідником російських ліберальних та соціалістичних впливів у краї. До молодого письменника прийшло щире захоплення російською літературою – правдолюбною, народолобною, критичною щодо соціальних

несправедливостей і болів. М. Гоголь, О. Писемський, Г. Успенський, М. Салтиков-Шедрін, І. Тургенєв назавжди захоплюють його мистецьку уяву, підказують цілу програму для творчості, вчать аналізувати, оголювати суспільні рани, малювати реалістичні характери і картини. Потім додалися ще Ф. Достоевський і Л. Толстой зі своїм витонченим психологізмом, концептуальним моралізаторством, зі своїми тремтливими переливами почуттів. Паралельно І. Франко збагнув, що таке ідейна літературна критика (В. Белінський, М. Добролюбов, М. Чернишевський, Д. Писарєв), критика, яка бере на себе обов'язок за умов політичної цензури боротися з державним обскурантизмом і соціальною несправедливістю, формує ідейно-ціннісну парадигму суспільства і його нову мораль, розгортає цілий фронт для наступу на твердині старого ладу. Саме такі конотації й інотації вчуваються й у Франкових ранніх літературно-критичних статтях, у подібних до російських формах він моделює й галицько-українське протистояння ворожій державно-політичній та ідеологічній системі Австро-Угорщини.

Спочатку І. Франко приймає схему М. Драгоманова щодо розуміння й сприйняття Росії: російська монархічна влада й репресивна імперська система – це погано, але російська ліберальна інтелігенція і культура – це добре. Орієнтація на сутнісну Росію (потенційно демократичну і прогресивну, але зараз тимчасово тиранічну й ретроградну) є порятунком для України й українського національного руху, який у такий спосіб може прилучитися до загальносвітового прогресивно-демократичного руху і програм соціалістичного переустрою – це кредо М. Драгоманова він переймає як заповіт і дороговказ з усією щирістю новонаверненого нової релігії соціалізму. Відповідно, у ранній творчості І. Франка (приблизно до 1882 року) ми не знайдемо адекватних оцінок російського імперіялізму в Україні, але дуже часто повторюватиметься наведена формула М. Драгоманова: режим – поганий, бідний народ та ліберальна інтелігенція – добрі. Десь в кінці 1881 – на початку 1882 року в І. Франка починається нова ідейна еволюція, поступово відбувається перший кардинальний світоглядний злам у напрямі переосмислення своїх соціалістичних захоплень. З'ясування причин і умов цього потребує спеціального екскурсу, тому ми обмежимося констатацією факту: саме у 1882

році І. Франко пише свій знаменитий вірш, якому судилося стати одним з національних гімнів українства і який починався чіткими словами-тезами: „Не пора, не пора, не пора Москалеві й ляхові служити...“. Це була виразна візія національної ідеї як протиборчої щодо історичних ворогів, як еруптивної вітальної сили, що визначально формує національне буття. Саме на той час припадає поступове зближення І. Франка з табором народовців, тобто галицькою національно зорієнтованою суспільно-громадянською течією, яку він перед тим, під впливом поглядів М. Драгоманова, нещадно критикував за нерозуміння передових ідей, світоглядну вузькість, провінційність і т. ін.

Отже, на початок 1880-их років припадає новий етап націософського й суспільницького мислення І. Франка, яке визначило вже не однолінійними доктринами соціалізму й матеріалізму (1876–1881 роки) з їхнім принциповим космополітизмом-інтернаціоналізмом і відмовою дивитися на історію як на грандіозний театр гри національних емоцій, змагань, просторових інтенцій, імперських і націоналістичних закономірностей. Під впливом різних ідей (І. Франко завжди відзначався багатогранністю інтелектуальних зацікавлень) молодий галицький публіцист і громадський діяч щораз більше занурюється у логіку законів історії, у сферу людського підсвідомого, у світ національних мітів, культур, духовних традицій. Хоча ще принаймні до середини 1890-их років він залишався на позиції світоглядного позитивізму-раціоналізму (віри в силу науки і прогресу), однак, крок за кроком, імпульс за імпульсом в його творчій та інтелектуальній лабораторіях все більшеає неоромантичних візій („Захар Беркут“), психоаналітичних зацікавлень („На дні“), націоналістичних переконань (незакінчений роман „Не спитавши бороду“), а в науці і публіцистиці появляються теми церковної історії, релігійних світоуявлень, національних змагань, проблеми національної консолідації, національного характеру, волі і боротьби.

Відповідно до світоглядної еволюції у І. Франка змінюється і ставлення до Росії й російської культури. Якщо раніше російський патосний і крикливий лібералізм та соціалізм викликали захоплення, були спонукою до наслідування, то тепер прийшло усвідомлення їхньої вузької спрямованості та безґрунтового екстремізму; якщо російська література недавно ще так приваблювала своїм соціологізмом і скерованістю до болів „маленької людини“, то тепер вона вже видавалася занадто сухою, односпря-

мованою й позбавленою все-таки важливого для нього героїзму та індивідуалізму, особливо на різнобарвному тлі європейських літератур. У ширших вимірах І. Франко завжди залишався в українській культурі вітальним оксиденталістом, дух, ментальність, мистецтво західних народів були йому надзвичайно близькі. Ситуацію в Східній Європі він оцінював за невидимою аксіологічною парадигмою західної мудрости й історичного досвіду. Ідеалами й принципами для нього беззастережно були дух свободи, особистої гідності і відповідальності, громадської згуртованості, інтелектуального і творчого неспокою, устремління до демократичних норм. Усе це він найбільше цінував у західній культурі та історії, усього цього він найменше бачив у російській історії.

Зрозуміло, що в надзвичайно багатій, різноаспектній Франковій публіцистиці, меншою мірою в науковій спадщині, тема Росії приявна широко і поліваріантно, адже у складі Російської імперії тоді перебувала більша частина українських етнічних земель, і провідний ідеолог українського національного руху не міг бути байдужим до цієї проблеми. Тож ми зупинимось лише на кількох епізодах, які дозволять увиразнити Франкове бачення проблеми Росії лише в політичному аспекті, обминаючи велику тему сприйняття ним і тлумачень російської культури загалом.

Особливо інтенсивною й регулярною стала Франкова публіцистика на російську тематику в період співпраці з польськомовною львівською газетою „Kurjer Lwowski“ (1887–1897 роки). Це пояснювалося тим, що цей ліберально-соціалістичний часопис прагнув охоплювати якомога ширшу проблематику суспільно-політичного змісту і був типово європейським виданням за динамікою висвітлення подій та оперативністю аналітики. Послідовно відстоюючи демократичні цінності, описуючи події в Європі під кутом зору прогресизму та протистояння реакції, часопис об'єктивно змушений був концептуально аналізувати таке колосальне явище, як Російська імперія, зовнішньополітичні інтенції цього „жандарма Європи“, його внутрішні процеси, змагання головних ідейних таборів. Закономірно, що І. Франко як єдиний українець серед членів редколегії часопису зробив російську тематику одним з центральних напрямів своєї журналістської праці. Він регулярно подавав короткі повідомлення і відгуки на події в Росії, особливо прагнучи висвітлювати саме український рух і

розвиток української культури в імперії. Водночас І. Франко використовував і жанр розлогої аналітичної статті з метою осмислити ширші тенденції в російському суспільстві. Російська імперія оточувала кордони Австро-Угорщини з кількох боків – півночі, сходу і південного сходу, її зовнішня пропаганда і геополітичні стратегії постійно змагали до дискредитації міжнародної політики Відня, ізоляції Дунайської імперії, навіть до її можливої ліквідації як перешкоди для повного домінування Росії у просторі Середньосхідної Європи. І. Франко, який знав російську мову, писав нею і друкувався в російській пресі, розумівся на складнощах і тонкощах російського суспільного життя. Тож він і став провідним аналітиком російської проблематики у „Kurjerze Lwowskim“.

Головною засадою для І. Франка було чітке розрізнення Росії імперсько-шовіністичної, реакційної, ретроградної і Росії демократичної, інтелектуальної, поступової. Тому, вловлюючи всі цікаві, культурно значущі, ідейно живі явища, він не втомлювався викривати Росію як безмежне середовище деспотизму і бюрократизму, фарисейства та облуди, тупого гегемонізму і дрімучої нетерпимості до свободи людини і народів. Для кожної публікації І. Франка характерні виваженість і проникливий аналітизм, фундаментальність у підході до теми і щире зацікавлення нею, майстерність публіцистичної оцінки і глибина роздумів справжнього лідера національного руху.

Однією з важливих тем для І. Франка була оцінка тенденції офіційної російської публіцистики, насправді проїнятої реакційними слов'янофільсько-монархістськими ідеями, але зовні прикритої ліберальною риторикою. Зокрема, це висвітлено у двох статтях про відомого російського публіциста Михайла Каткова „Катков і українофільство“ (1887 рік) і „До відома панів чехів“ (1887 рік). У них він дотепно, саркастично висміяв фальшиву позицію М. Каткова, який прагнув подати себе перед слов'янським світом як поборника прогресу, дружби народів. І. Франко нагадав, що саме М. Катков виявив себе як крайній шовініст під час польських повстань, виправдовував терор відомого російського генерала Муравйова у Литві і Польщі, оці „згвалтовані і задушені жінки, діти вбиті в лоні матерів, пожарища і поліція в кожному куточку Польщі“. Тож коли М. Катков виступав зі своїми численними статтями на слов'янські теми як нібито брат і захисник усіх

пригноблених слов'ян, то це було вершиною фарисейства і цинічної облуди – висновок І. Франка. Український публіцист закликав чехів не купуватись на такі фальшиві прокламації російських імперіалістів, дивитися реально на стан речей в Росії.

На середину 1880-их років І. Франко вже мав зформований і категоричний погляд на такі значущі міжнародні питання, як ідеологія панславізму і його політичні інспірації. Відомо, що від 1840-их років панславізм (слов'янофільські теорії) широко розходився по слов'янських країнах, які були на той час переважно підневільними (окрім Чорногорії, Сербії, Росії), і служив культурницькою та політичною концепцією солідарності та визволення цих народів. Російські ідеологи панславізму і сама російська держава відразу додали в цих теоріях зручну для себе систему засобів та ідеологем, за допомогою яких можна було змагатися за розширення Російської імперії і посилювати її впливи в слов'янських країнах. Таким чином, в суті своїй визвольна національна концепція стала поступово плном імперіялістичного ґатунку, тобто була підмінена сама її центральна ідея. Лише протягом 1888 року І.Франко друкує в „Kurjerze Lwowski” три статті, в яких доглибинно, саркастично й аргументовано висміює і розвінчує фальшиву тактику саме російського панславізму, який прагнув цинічно використати визвольні рухи слов'ян для російської імперської експансії, – „Поступ панславізму” (ч. 66), „Панславист про чехів” (ч. 119) й „Успіхи панславізму” (ч. 129).

До найвдаліших публіцистичних виступів на тему Росії належить Франкова польськокомовна стаття „Університети в Росії” („Kurjer Lwowski”, 1887 рік). У ній, спираючись на ґрунтовну студію німецького дослідника Е.Любека в журналі „Die neue Zeit” (Штутгарт), він подав детальний огляд історії заснування університетів в Росії і проаналізував їхню роль в розгортанні демократичних процесів в цій країні, у витворенні живого ідейного й інтелектуального життя, розвитку науки та культури. Паралельно І. Франко описав усі форми тиску та обмежень, до яких вдавалася імперська влада щодо університетів як середовищ вільного духу. Загальний висновок публікації підводив до думки, що Росія в усіх вимірах цивілізованого, демократичного, освітнього поступу ще дуже поступається нормам Європи, попри всі активні й героїчні зусилля її інтелігенції.

Вельми цікавим є в нашому контексті відгук І. Франка на публікації соціалістичного російського еміграційного журналу „Свободная Россия“ („Kurjer Lwowski“, 1889 рік). Зокрема, він уже тоді вловив послідовний шовінізм і геґемонізм в російському русі: „Ні поляків, ні русинів вона (програма „Свободной России“ – О.Б.) не розглядає як сили, окремі від Росії, навпаки, уявляє собі, що вони і дрібніші народи згідно житимуть в рамках сьогоднішньої Росії, користуючись усіма правами, потрібними для національного і економічного розвитку, і в той же час в поєднанні з великим організмом вільної Росії матимуть належну опору проти будь-якого тиску ззовні“. Також не залишилися поза увагою „централізм і революційне якобінство“ російських революціонерів, тобто ті риси, які в майбутньому так маркантно будуть характеризувати російських большевиків. Тут ми виразно бачимо, що, при всій повазі до російського революційного і демократичного рухів за їхню героїчність і особливу наполегливість, І. Франко завжди залишався критичним до принципових, на його думку, вад і негативів у їхній природі.

Безумовно, вершинною публікацією на російську тематику в І. Франка можна вважати статтю „Подуви весни в Росії“ (Літературно-науковий вісник“, 1904, кн.12). Вона вражає глибиною розуміння цивілізаційних, ментальних, історичних та культурних основ Росії. Це спроба з'ясувати причини фатальної імперії-тюрми, яка тяжіє над різними народами і громадською гідністю мільйонів, яка вже ось 200 років тягнеться до Європи й її високих гуманістичних та демократичних ідеалів, але ніяк не може подолати в собі азійського деспотизму і рабства. І. Франко робить таке проникливе спостереження: „Читайте найчільніших представників російської думки миколаївського часу – Пушкіна і Лермонтова, читайте те, що вони говорять про Кавказ – ані сліду думки, що ті кавказькі гірняки мають якесь право до самостійного життя в своїх горах і що війна проти них – се властиво наїзд і душення, затоплювання в кривавих потоках свободних етнічних одиниць, а не ніяка цивілізація“. У цій тезі можна розгледіти не тільки скептичну оцінку російської культурної еліти як органічно імперського явища, а й культурологічне узагальнення про „освоєння“ через літературу чужих етнічно і далеких цивілізаційно земель. Ця остання тема стане предметом наукових досліджень

лише наприкінці ХХ ст. у працях Е.Томпсон і М. Шкандрія, які детально опишуть форми „привласнення“ через літературу іншонаціональних територій в російській традиції. І. Франко ж чи не першим звернув увагу на те, з якою великодержавницькою впертістю і байдужістю здійснювалася російська імперська експансія, що замінила для росіян інші види, форми й цілі власного національного самоствердження.

Другою фундаментальною тезою І.Франка щодо морально-суспільної специфіки Росії було ствердження неорганічності теорій соціалізму і лібералізму в імперії. Ці західноєвропейські суспільні практики й ідеології в Росії сприймалися як напіврелігійні вчення, як якісь заморські дива, страшенно перекручувалися і профанувалися. І. Франко писав: „Відси (від незнання інтелігенцією реального життя Росії – О. Б.) пливли неминуче дві хиби їх лібералізму: або він переходив у незлічиме теоретизування, в доктринерство, яке щодалі все більше відбігало від дійсних обставин російського життя і, з невимовною, здавалось би, консеквенцією критикуючи теорії найчільніших діячів Західної Європи, в ту саму пору преспокійно мирилося з нечувано дикими та жорстокими фактами оточуючої їх дійсності; або у інших брала гору потреба практичної діяльності, і в такому разі вони преспокійно покидали свої теорії, запрягалися в ярмо тої російської дійсності і з товаришів Герцена робилися Катковими“. Ця російська парадоксальність підтвердилася і в наш час, коли Росія на хвилині прискороного лібералізму 1990-их раптово перетворилася на авторитарну, мілітаристську імперію на чолі з фанатично обожнюваними керівниками спецслужб.

Центральною думкою І. Франка щодо оцінки суспільно-політичної ситуації в Росії після царювання Миколи I було правдиве спостереження, що країною оволоділа знаменита і специфічно російська бюрократія, чиновництво, які в кожній імперії відіграють особливу роль, позаяк кожна гігантська система управління потребує маси тупих і цинічних виконавців. І. Франко зазначав: „Ціле правління Олександра III – се була тиха абдикація збитого з пантелику чоловіка, який у глухій злості проти суспільства, замикаючи очі і вуха на всі його стогнання і болісті, віддавав його в руки чиновництву – се була найстрашніша пімста за вбивство Олександра II...“. І далі: „Будь Олександр III одиниця

інтелігентна, талановита й енергійна, він міг би був іще боротися з тим станом речей, міг би був робити деякі проби вкоротити рамена поліпа, що висисає Росію. Але Олександрові III доля не дала нічого того, що було потрібне для такої боротьби, і він з інерцією дубового поліна пустився плисти в напрямі найменшого опору, в напрямі, куди несла його переможна хвиля чиновницького самовладства“.

Актуалізувавши цю думку І. Франка, подивімося на сьогоднішню Росію: хіба створення всемогутньої і всеохопної пропутінської чиновницької партії „Єдина Росія“ не нагадує нам про віковічну проблему імперії?

І. Франко передчував катастрофічні тенденції в Росії, що рухалася до сліпої, неависницької революції. Ось як він характеризував ментальність і мораль провладних кіл: „Остатні десятиліття російської імперії – се образ подібного божевілля, але не одиночного, а масового. Всевладний російський чиновник дуріє... Не почувуючи ніякої одвічальності за свої вчинки, він стратив почуття різниці між дозволеним і недозволеним. А властиво він станув на тім, що все вільно, йому вільно. Розуміється, під одною умовою – благонадьожности. Се щось аналогічне з тою мітлою та собачою мордою, яку носила кровава оприччина Івана Грізного. Благонадьожність сучасного російського чиновника, як ті емблеми шайки Малюти Скуратова... се тільки емблеми, зверхній знак охоти піддержувати фірму, параван, за яким витворюється генеральне обдирання і висисання землі руської. А сей параван, ся фірма, се три сакраментальні слова: самодержавіє, православіє і народність. І не думайте, щоб ті слова значили дійсно якісь принципи, яких би справді держалися ті, що нишпорять за параваном. Борони Боже! Се лише мальовані чучела, страховинні фігури на полотні. Всевладна бюрократія потребує мати мальоване, полотно самодержавіє, щоб *de facto* сама могла держати державу в своїх руках і пастися її соками. Вона потребує лише фіктивного, мальованого, фарисейського православ'я, зведеного до абсурду і втопаного в болото, zdeградованого до ролі слуги, поліцейського та шпіона душ, бо тільки таке православіє може давати санкцію всім її огидним заходам. А щодо народности, то й тут бюрократія, чіпляючися за доктрину про одну однуку державну народність, заходжується всіми силами коло того, щоб душити та гнобити

недержавні народності, що, одначе, не перепинає їй обдирати та отемнювати й ту саму державну народність“. Чим не картина сучасної Росії з її відновленим „святим“ Миколою II і прмонархістськими пропагандистськими фільмами Нікіти Міхалкова, з її офіційною, кадебістською православною церквою і стабільною ненавистю до усяких там „кавказців“ і „чурок“?

I. Франко точно вловив головну проблему російського буття – його цивілізаційну, ментальну, духовну невиразність і розщепленість між Азією й Європою. Створені на ґрунті азійського деспотизму і внутрішнього рабства, російська держава і суспільство пройнялися поривами за будь-яку ціну „наздогнати Європу“ (своєрідний психологічний комплекс цілого соціуму, нав’язаний несамовитою волею Петра I). Це самонасилювання і невміння органічно розбудувати громадське й господарське життя величезної, неосвоєної до кінця країни спричинили фатальну неорганічність і моральну розірваність Росії. I. Франко писав: „Великий ти, генію російського народу, і нема тобі рівного серед освічених народів усього світу! Не в розумній самоуправі, не в мужній постанові, не в енергійній та витривалій діяльності, не в завзятій ревності при обстоюванні своїх людських та горожанських прав, не в далекозорій та горожанським духом подиктованій солідарності – ох, ні! Великий ти в терпінні, в уяглості, в безоглядному і безтямному самовідреченні, в безмежній незлопам’ятності. Недаром твій чільний письменник (Л. Толстой – О. Б.) і мислитель вискіпав і поклав „во главу угла“ всього свого світогляду найабсурднішу, найменше відповідну для європейської вдачі євангельську доктрину „несупротивлення злу“. Чи неймовірна покірність російського народу перед владою тоді і тепер не говорить про непорушність у його психології цієї визначальної риси?

Стаття „Подуви весни в Росії“ підбиває своєрідні підсумки у поглядах I. Франка на Росію: тут уже нема особливих ілюзій щодо можливості ліберального руху в імперії, цілком нема уповань на позитивні можливі успіхи її соціалістичного руху, є лише надії на глибоку, комплексну трансформацію цієї гігантської країни, яка буде залежати від поступових, копітких, уважних змін у всіх сферах. Крізь всю статтю проходять скепсис та іронія автора щодо сізифових історичних зусиль імперії вийти на цивілізова-

ний шлях розвитку з мороку свого деспотизму, безмежної забюрократизованості і ментального рабства.

Майже впродовж усього свого творчого життя І.Франко був послідовним борцем з москвофільством в усіх його формах на галицькому ґрунті. У 1909 році, коли вже, здавалося, москвофільський рух в Галичині був дискредитований, він пише ще одну концептуальну статтю проти нього „Ідеї й ідеали галицької москвофільської молодезі“ („Літературно-науковий вісник“, 1905, кн. 5). Ця стаття цікава не лише саркастичним висміюванням галицького примітивного і по-фарисейськи нікчемного москвофільства, а й тим, що виявляє набагато тверезіше ставлення І. Франка до російської культури. Зокрема, визнаючи багатство її, він чітко називає Ф. Достоевського „реакціонером“ і „шовіністом“, а про Л. Толстого пише так: „Толстой брався колись реформувати людську школу з такою програмою, щоб усунути з неї всі елементи нової освіти, а обмежився на самім читанні, писанні, чотирьох арифметичних діленнях і церковщині... Той московський Месія зі своєю проповіддю „непротівлення злу“ являється могутнім союзником російського деспотизму, хоч і як остро іноді критикує його поодинокі діяння... Той „експонент самобитної рускої ідеї“ в очах освічених репрезентантів західноєвропейської культури часто виявляється тупим ігнорантом, що береться філософувати, не засвоївши собі ніяких основ філософічного мислення, і що його „антитеза до західноєвропейського матеріалізму“ являється нічим іншим, як кепсько перевареним первісним християнством, змішеним із темним аскетизмом часів упадку старинного світу, отже, культурним пережитком“.

І. Франко вловив головну прикмету всіх провідників російського імперіалізму: зливати різні течії й особливості російської культури в одну суміш і штучно роздмухувати навколо цього „ідеологію“ винятковості всього російського. У галицьких москвофілів це виглядало так: „... Отсе все – і романтичний республіканізм Рилєєва, і безпомічний гуманізм Пушкіна і Лермонтова, і трохи містичне народництво Герцена, і соціалістичний радикалізм Чернишевського, і реакційний аскетизм Достоевського та Толстого – ... зливає в один ківш і видає за „ідею руського народа“.

У багатьох статтях 1890–1900-их років І. Франко описує ситуацію в Російській імперії як нещадний натиск на все українське, як

тупий державницький деспотизм, що знищує й ущемлює елементарні форми громадянського життя. Важливим висновком для нього стає усвідомлення того, що українській ідеї й українському національному рухові протистоїть не лише бюрократична машина централізованої імперії, а й по-великодержавницьки вихована, шовінізмом пройнята велика частина російської народної маси й інтелігенції. Тому в статті „Одвертий лист до галицької української молодезі“ („Літературно-науковий вісник“, 1905, кн. 4) він говорить про боротьбу з будь-якими формами москвофільства як про стратегічне завдання число 1 для національного руху: „... Наша галицька та буковинська боротьба з москвофільством відтепер мусить виглядати зовсім інакше, бо й її терен розширюється безмірно (у зв'язку з певною демократизацією Росії у 1905 року і відкриттям кордонів після революції там – О.Б.), а її зміст поглибитися відповідно до того, як вона розростеться до розмірів боротьби всеукраїнського національного почуття з винародовлюючими претензіями „державної“ великоруської нації“.

Про автора:

Олег Баган – керівник Науково-ідеологічного центру ім. Дмитра Донцова, м. Дрогобич.

Оксана ПАХЛЬОВСЬКА

МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Ведемо нині розмову так, наче ми перебуваємо в замкненій культурі, цілковито відірваній від світу. Здається, що існує лише російський горизонт. Це велика стратегічна помилка, адже Україна волею долі, волею геополітичних обставин та історичної еволюції опинилася справді на цивілізаційному розломі в момент остаточного оформлення нових реальностей сучасного світу – з одного боку, західна євро-атлантична цивілізація з її демократичною моделлю, а з іншого – східні цивілізаційні конфігурації, більшою чи меншою мірою автократичні.

Іншими словами, ми завжди маємо враховувати, що Україна нині (по майже 20 роках незалежності!) в черговий раз прагне вибороти демократичний шлях розвитку у вкрай несприятливих умовах. І ці несприятливі умови існують як з боку Росії, так і з боку Європи, так і всередині самої України.

ПИТАННЯ РОСІЇ

Перебування на цьому цивілізаційному розломі, який передбачив ще Семюел Гантінгтон у своїй книжці „Сутичка цивілізацій“, – це справді виклик: виклик шляхетний, але водночас і драматичний. Так, Росія справді оголосила Україні війну. Але Росія оголосила війну Україні не лише як Україні: Росія оголосила війну Україні як останньому пляцдармові демократичного руху на пострадянській території, за винятком Балтійських країн. На території України Росія веде війну проти європейської моделі розвитку і загалом проти демократичного світу.

Ця поки що холодна війна матиме різні форми – і форми потворні. Адже ведеться ця війна в умовах реальних політичних та економічних загроз як демократичному світові, так і самій Росії, – загроз, які Росія разом з демократичним світом могла б успішно маргіналізувати. Але боротьба Росії проти західної моделі цивілізації в цих умовах ослабить і Захід (який частково опиниться в енергетичній пастці), і саму Росію, яка замість модернізації опинилася сьогодні в зашморгу застарілих імперських схем, непродуктивних моделей їхньої консервації. І тут розуміння політичної проблематики має бути невіддільне від розуміння проблематики культурної.

В стосунках Росії з Європою, попри позірні діалоги та угоди, зокрема й газові, настав новий період. З Росією сталося неможливе. Росія не лише втратила весь Схід Європи. Росія втратила Балкани. Для російської ментальності це крах всієї мітологічної схеми „братерства православних народів“, які чомусь конче мають протистояти світові західного християнства. В цьому суть проблеми. Світ західного християнства переміг у цьому протистоянні, оскільки реалізував проект інтеграції. Росія ж втратила не лише православну Болгарію – вона втрачає Сербію, яка донедавна поводитися на Балканах як така собі „міні-Росія“, з відповідними геноцидами і депортаціями. Але тепер Сербія прямує не лише до Європейського союзу, а й до НАТО. Тож Росія, велика не за потенціалом, а за обсягами країна, яка не дає ради своїм територіям, країна, перенасичена нині агресивними і часто взаємовиключними ідеологіями (спроба інтеграції в умовах культивування ксенофобії!), буквально божеволіє від фантомних болей втрачених просторів.

РОСІЯ НЕ КОМУНІКУЄ З МОДЕРНИМ СВІТОМ

Якщо на вступ до Європи вишикувалася черга, то від Росії втікають усі. Навіть колишні центральноазійські республіки (крім найслабших, що теж показово) в той чи інший спосіб намагаються вирятуватися від цього сумнівного „братерства“. Тобто Росія не може чекати на добровільні альянси – її останнім аргументом залишається „принужденіє к дружбе“. І чим більше фантомних „республік“, породжених фантомними болями, тим нестабільніша внутрішньо Росія і політично і культурно. Адже нинішня Росія зліплена з різних цивілізаційних фрагментів, які фактично не комунікують між собою, які розривають Росію зсередини, які не дозволяють їй здобутися на модерний варіант культурної ідентичности.

Сьогоднішня Росія живе в ХІХ ст., каже американський політолог Роберт Каган. А це унеможлиблює повноцінну комунікацію Росії з модерним світом. Раніше чи пізніше такий стан речей може і взагалі призвести до катастрофічних наслідків, – і не лише Росію, але й сусідні з нею країни. Тому екс-радник президнта Володимира Путіна з економічних питань, звільнений за „вільнодумство“, Андрій Іларіонов називає такий стан речей „третім розпадом Росії“. Така Росія, перетворена, за словами Іларіонова, на „ханство“, може втримати свою окремішню цивілізаційну модель лише шляхом придушення будь-яких виявів демократії всередині країни та ідеологічної і мілітарної агресії за межами країни. Це, власне, і є те явище, яке російський письменник Віктор Пелевін називає ДПП (НН): „Діалектика Перехідного Періоду (з Нізвідки в Нікуди)“.

До речі, окремим відгалуженням цієї розмови мав би бути і той цікавий аспект, що саме Росія зараз призводить до смерті російське православ'я. В 2004 році Росія розв'язала багатополюсну агресію проти України, у 2008 році пішла війною на Грузію, у 2009 році розпочала виразний тиск на Білорусь. З історично політизованого російського православ'я, яке Петро І остаточно перетворив з Вівтаря на продуцента ідеологем для Трону, нині цілковито вивітрюються залишки моральної автономії. Підполковницький тон Патріярха Кирила з його філіппіками проти Заходу та проповідями неіснуючого „братерства“ – це останні гвіздки в труну цього „братерства“. Ще кілька років – і стане очевидною інтелек-

туальна поразка східного християнства супроти християнства західного. Адже західному християнству з його багатовіковою філософією, доктринальною і моральною традиціями, протиставляється кегебістська лексика „зверху“ та істерика напівписьмених вчорашніх комуністів „знизу“. В цьому сенсі офіційна Росія руйнує саму ідею православ'я, яке зможе врятуватися як віра, а не як державна ідеологія, лише в національних церквах. В одному має рацію Патріарх Кирило: те, що він називає „Кієвской Руссю“, – це справді „унікальний цивілізаційний проєкт“. Унікальний за методами свого самознищення.

ЕВРОПА ШУКАЄ СВОЄЇ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, А УКРАЇНА – СВОЄЇ

Проблемна ситуація і боку Європи. Україна після Помаранчевої революції розпочала реально процес євро-атлантичної інтеграції в момент, коли, по-перше, був втрачений дорогоцінний час (майже 15 років!), а по-друге, в момент, коли сама Європа, розширюючись на схід, переживає активний, але не безболісний процес свого власного перестворення. Адже Європа – це цивілізаційний проєкт, значно складніший від цивілізаційного проєкту Америки, що вже, по-суті, відбувся, тож може тільки розвиватися і вдосконалюватися. Європа перебуває в процесі пошуку своєї нової ідентичності, яка весь час трансформується з входом нових країн в цю динамічну реальність.

Найпростіше сказати: Європа провадить проросійську політику. А що зроблено з боку України для створення інституційних і культурних механізмів розуміння української ситуації? За всі роки незалежності в українські амбасади надсилали послами відповідальних, компетентних людей лише в країни, які вважалися особливо важливими, – скажімо, США чи Ізраїль. Країни Європи – за рідкісними винятками! – вочевидь важливими не вважалися, оскільки в цих країнах нерідко український дипломатичний корпус складався (і часто сьогодні складається) з випадкових, а відтак і бездіяльних людей, для яких дипломатична місія становить свого роду вакації тривалістю в кілька років.

Такий „український“ дипломатичний простір в культурному розумінні є філіялом російського дипломатичного простору – з неминучими негативними наслідками. Звідси – брак культурної

стратегії, брак промоційних ініціатив, брак реакцій на публікації, на наукові події тощо, а головне – брак розуміння необхідності такої діяльності. І мені як людині, хвалити Бога, непричетній до жодних політичних структур, по-людськи і професійно незрозуміло, чому – навіть при міністрах проєвропейського спрямування – у цій сфері не було проведено радикальних системних змін. Адже це ключовий пункт для створення в Європі проукраїнського „лобі“ в позитивному сенсі цього слова, – так, як це робить Росія, так, як це робить Польща і, зрештою, всі без винятку країни, які за кордоном будують позитивну систему розуміння, знання і сприйняття відповідних реальностей.

Ось тому, на мою думку, щоб зрозуміти, що маємо робити в самій Україні, необхідно послідовно вибудовувати європейську перспективу погляду на Україну. І не можемо також собі дозволити критикувати лише російську позицію. Ця позиція відповідає інтересам Росії – так, як їх розуміє нинішнє керівництво цієї країни. Ми ж маємо насамперед звернути погляд на себе.

УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКА ЧИ ПОСТРАДЯНСЬКО-ЄВРАЗІЙСЬКА?

Отже, про яку Україну йдеться? Звично говоримо про мільйони негараздів. Не забуваймо, однак, що Україна парадоксально перебуває в кращій ситуації порівняно з Росією. Адже Україна не розділена на різні не комунікабельні між собою компоненти, як Росія. Наше суспільство розділене всього лише на дві некомунікабельні (!) реальності: потенційно європейська Україна та Україна пострадянська, або ж євразійська. Ця остання частина суспільства, звичайно, є вкрай агресивною і небезпечною для європейських перспектив України, але вона відмиратиме в силу своєї цілковитої неспроможності відповідати на виклики сучасного світу.

Інша справа – Україна потенційно європейська. Вона ще дуже незріла і часто непослідовна, однак, це, власне, є цивілізаційний проєкт, що має кардинальну геополітичну вагу. Але тут особливо треба звернути увагу на інтелігенцію цієї потенційно європейської України. Власне кажучи, саме тут треба шукати основну проблему. Маємо констатувати, що ця інтелігенція великою мірою нестійка в своїх європейських орієнтаціях, непослідовна, а часто і просто корумпована. І це є ще один трагічний наслідок

тоталітарної системи, яка саме в українському контексті винищила майже всіх інтелектуалів, здатних на опозицію до влади. Вчорашній колябораціонізм і сьогоднішня схильність до корумпованих стосунків з владою української інтелектуальної еліти вкрай ускладнює Україні шлях до громадянського суспільства.

Подивіться на Польщу. Польща впродовж двох століть поспідовно обстоювала європейську природу своєї культури через боротьбу за незалежність. Від самого початку розпаду комуністичної системи польська інтелектуальна еліта пішла в структури влади, протестна еліта комуністичних часів тримала руку на пульсі всіх політичних трансформацій країни. І сьогодні ми кажемо: як потрібен Єжи Гедройц, як шкода, що немає Яцека Куроня... Але є Адам Міхнік, але Марек Сівец став одним з провідних європейських політиків, а Польща в найближчі роки буде надзвичайно важливим гравцем на політичному полі західної цивілізації. Основна причина – в послідовності польської інтелігенції в захисті європейських устремлінь польського народу – і європейських цінностей загалом.

В української інтелігенції цієї послідовності немає. Ця інтелігенція фактично розділена на три групи. Одна частина захищає ідею Європи, але в чисто риторичних термінах. Інша частина вважає, що взагалі майбутнє України – не з Європою і не з Росією, а „у себе“, в якійсь туманній цивілізаційній ніші, – це проєкт, неможливий для реалізації, але який чудово працює на іншу „роззброюючу“ ідеологію – ідеологію „багатовекторності“. І лише невелика частина інтелігенції має достатній культурний і навіть інституційний досвід для розбудови „європейського шляху“ України. Але праця цієї інтелігенції ускладнена розмитістю ідентитарних параметрів суспільства, з одного боку, а з другого – бездіяльністю державних органів щодо практичної імплементації теоретичних постулатів євро-атлантичної інтеграції.

УКРАЇНА НЕ РЕАГУЄ АДЕКВАТНО НА РОСІЙСЬКИЙ НАСТУП НА ДЕМОКРАТІЮ

Суспільно-політична поведінка певної частини інтелігенції, на якій лежить відповідальність за євро-атлантичний вектор інтеграції, часто занадто амбівалентна. Скажімо, спостерігається досить відчутна неухважність до проблем, так би мовити, європей-

ської Росії, яку сьогодні репрезентує лише вузький спектр російської інтелігенції. В Росії мало не щодня відбуваються вбивства захисників людських прав, вбивства представників неросійських національностей. Ці кричущі факти майже не викликають у нашому суспільстві резонансу. Або ж хтось виявляє симпатію до об'єктивно переслідуваних представників опозиції, – наприклад, „націонал-більшовиків“, – забуваючи при цьому, що йдеться про ідеологію, несумісну з демократією.

В Російській Федерації є екстремісти на утриманні Кремля і екстремісти (типу „Северного братства“), які вважають політику Кремля занадто м'якою стосовно „нечисти, нежити, неруси“. Тобто не досить, щоб організація мала антипутінський, антикремлівський код, щоб опинитися по один бік барикади з демократичними силами. В Україні необхідний прицільний моніторинг цих процесів, зв'язок з російськими соціологічними центрами (наприклад, „Центр Сова“ чи „Левада-Центр“), які відстежують зокрема динаміку расизму і ксенофобських рухів у Росії. Недооцінка явища (взяти хоча б неофашистський неоеврасизм) не лише множить вогнища політичної небезпеки в Україні, а й підриває зсередини механізм зрізання демократичної ментальності українського суспільства.

А що говорити про стратегію „окультурення“ суспільства в п'яні його знання засад демократії, проблематики і життя демократичного світу? Офіційно проголошений курс на євро-атлантичну інтеграцію викликав системний наступ Росії на Україну. І викликав також „системну“ розгубленість Заходу, який бачить з боку України європейську риторичку, але аж ніяк не стратегічний плян інтелектуальної трансформації власного суспільства, ще цілком посттоталітарного за багатьма своїми параметрами.

В цьому сенсі для мене є однозначним, що величезною мірою саме українська інтелігенція відповідальна за нефункціональність механізму розвитку європейської України. Поки що можемо говорити лише про окремі ефективно діючі сегменти цього механізму. Скажімо, кожне число газети „День“ – це міні-антологія європейського мислення, в якій точно і гостро розставлені акценти, необхідні для формування європейської ментальності українського суспільства. І йдеться, зважте, не лише про політологічні акценти, а власне, про інтелектуальні змісти демократії. Подібну

політику проводить журнал „Український Тиждень“ – також оригінальний, динамічний та інтелектуально насичений проєкт.

Але що можуть окремі газети й журнали супроти телебачення, яке стало лябораторією, в якій культивуються всі токсичні посттоталітарні бацили?! Людина, вихована на сюжетах про бандитський Петербург і про доблесних чекістів, ніколи не стане громадянином (і не лише України, а взагалі жодної держави) і ніколи не стане європейцем. Єдиний світ, який видно з екрану нашого телебачення, це все та ж сама Росія, яка послідовно і агресивно протиставляє себе європейській моделі цивілізації. І я знову ж таки не розумію, яким чином були випущені з рук важелі, що регулюють цю проблему. Без органу, який реально стане гарантом політичної, наукової, інформаційної коректності телебачення, годі покищо мріяти про Європу.

УКРАЇНУ ОБ'ЄДНАЮТЬ ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ

Радянська влада – це геноцид плюс плебеїзація всієї країни. Маємо справу зараз з результатом цього шизофренічного експерименту над людиною. Тому я з великим скепсисом ставлюся до гасла „об'єднуємось“ тощо. Об'єднатися можна лише на основі чітко визначених критеріїв. Якщо основним вектором нашого мислення і нашої діяльності справді буде євро-атлантична інтеграція, це буде конкретна праця на об'єднання України. Орієнтовані на демократію, по-сучасному мислячі громадяни є не лише на Заході і в Центрі України, а й на Сході і навіть на Півдні, незалежно від того, якою мовою вони розмовляють і яке походження мають. Тому об'єднання можливе саме на основі демократичних цінностей.

Що ж стосується стратегічного плану розвитку держави, то знову ж таки – це план інтеграції України в Європу. Якщо ми виконаємо по пунктах всі інтеграційні вимоги ЄС, це й буде шлях до європейської України і водночас – до української України, в якій буде забезпечений захист також всіх інших національностей, включно з російською. Адже саме Європа – це простір реалізації націй, тобто – за польською формулою – співдружність „рівних з рівними, вільних з вільними“. Це і є „європейська ідея“. І в цьому плні „українська ідея“ – це закономірно також і „європейська ідея“.

Що ж до конкретної пропозиції, то справді, виходячи з фактично неприхованих погроз війни, з якими Росія звертається до України, необхідно скликати міжнародну конференцію, запровадивши на неї політичних керівників Заходу. Загалом будь-який наступний Круглий стіл чи конференція мають відбуватися в присутності журналістів – не як статистів і „техніків відео, а як окремого голосу цієї дискусії. Адже журналістика – це один з основних важелів реальних демократичних перетворень. На таку евентуальну конференцію необхідно також запросити тих же Збігнева Бжезінського, Андре Глюксмана, Адама Міхніка, Вацлава Гавела й інші знакові постаті – тобто ту інтелектуальну еліту Заходу, яка завжди підтримувала українську державу як державу європейську.

Не маючи сил викликати на поєдинок країни НАТО та ЕС, Росія загрожує холодною, а може, й гарячою війною проти демократичного світу на території України. Чим слабшою інтелектуально ставатиме російська політика, тим агресивнішою вона ставатиме мілітарно. А це є загроза для всього цивілізованого світу.

Про автора:

Оксана Пахльовська – професор українських студій Римського Національного університету „Ла Сапенса“. В основу цієї статті лягла доповідь авторки на круглому столі Національної академії наук, Конгресу української інтелігенції, Міжнародної асоціації українців „Досвід українського державотворення: здобутки і втрати“, який відбувся у Львові у вересні 2009 року.

Мирослав МАРИНОВИЧ

НІКОЛИ БІЛЬШЕ?

Важати, що світ рухається по спіралі, означає бути великим оптимістом. Схоже, світ рухається по колу, а Бог лише встигає за цей час змінити декорації. Саме такі думки спадають на гадку, коли спостерігаєш за геополітичними настроями в Європі напередодні 70-ї річниці початку Другої світової війни.

Жахи війни забулися, а покоління, які ці жахи перетерпіли, практично відійшли. Оте рішуче повоєнне „Ніколи більше!“ звучить у наш час якось глухо і механістично. А око мимоволі зауважує ознаки тих самих ілюзій, які засліпили Європу у XX ст. наприкінці 30-их років.

Політики знову зайнялись переділом світу - ясна річ, заради „справедливішого світового порядку“. Альтруїзм *annus mirabilis* - року чудес, яким звично уже називають рік 1989-ий - щораз більше змінюється на егоїзм національних систем безпеки. Зранені гонори Росії щораз більше нагадують зранені гонори нацистської

Німеччини, приниженої Версальським договором. У Москві перемагає давня нацистська доктрина „захисту своїх громадян на чужих територіях". Стара Європа, як і колись, не хоче жертвувати своїм добробутом задля захисту світових цінностей і готова укладати нові мюнхенські договори, цього разу вже з Росією. Лесть не в кожній державі Європи активізувалися політичні сили, які втомилися від багатокультурності, плюралізму й ліберальних свобод. Їх знову п'янить культ сили й „твердої руки". Їй загалом бракує лише розкішного хвоста комети Галлея, щоб людство усвідомило: воно стоїть на порозі нових трагічних випробувань.

Висновок майже однозначний: духовний досвід повоєнної Європи на сьогодні вичерпано, а світовий порядок, який опирався на цей досвід, дає щораз більші тріщини. Чи встигне Європа зрозуміти причини, перш ніж знову порине в чергове безумство?

Серед усіх можливих пояснень є одне, яке видається мені засадничим. Ялтинська система європейської безпеки замовчала той факт, що в біснுவатому танго вересня 1939 року брало участь двоє - гітлерівська Німеччина й сталінський СРСР. У пам'яті людства залишено злочини Аушвіца й Треблінки, Герніки й Бухенвальда, тоді як злочини ГУЛАГу й Голодомору, Соловків і Катині було приховано за пурпуровою тогою переможця. Апокаліптичне зло набуло вигляду рятівного добра. І тепер неспокутуваний злочин повертається примарою нового світового конфлікту.

Цю проблему не розв'язати новою конфігурацією військово-політичних блоків і тимчасовими компромісами. Задобрити зранену Росію не вдасться, як не вдалося задобрити зранену Німеччину. Тому докоряти українцям (як це часто роблять німці), що вони своїми згадками про Голодомор дражнять Росію, - це однаково що докоряти полякам (як це недавно зробили в Міністерстві оборони Росії), що ті роздразнили нацистів, не прийнявши їхні „помірні територіальні претензії". Світ узагалі повинен піднятися над суто тактичними мотиваціями, бо лише з вершин духовного переосмислення своїх ілюзій і визнання своїх помилок можна побачити рятівний вихід із нинішньої кризи.

Світові не вдасться зосередитись на вирішенні начебто важливіших геополітичних вузлів (як-от: проблеми тероризму чи палестинської проблеми), оминаючи проблему Росії. Жодному інженерові не вдасться збудувати надійний міст, якщо він не засвоїв

цілий розділ із підручника „Опір матеріалів”. Проте „розв’язати проблему Росії” не просто, бо намагання це зробити з допомогою простого рефлекторного противлення нічого не дасть. Вони лише підживлятимуть в Росії те, що начебто намагатимуться подолати.

Вихід я бачу такий. По-перше, злочини комунізму, звичайно ж, потребують суду, але навіть не задля покарання, а задля в’яснення складу злочину. Жоден суд не покарає винуватців комунізму більше, ніж покарали себе вони самі. Натомість людству конче треба зрозуміти, які ілюзії та спокуси призводять до гріха комунізму, як свого часу це було зроблено щодо гріха нацизму. По-друге, треба добре задуматись над тим, хто має сидіти на лаві підсудних, а хто - на місці судді. Я не бачу народу, який мав би моральне право вдягнути суддівську тогу: спокуса комунізму була хворобою людської цивілізації загалом. І я бачу чимало народів (включно з українським), які мали б скласти Росії компанію на лаві підсудних. Адже від національних аспектів нікуди не сховатися: національність мали виконавці не лише нацистських злочинів.

Однак зупинитись лише на цьому означало би знову розминутися з істиною. Бо, по-третє, лінія між добром і злом проходить не через ідеологічну чи національну приналежність. Вона проходить через людське серце, в якому не тільки гніздиться гріх, а й міститься єдиний лік на нього - каяття і прощення. Тому єдиною духовною розв’язкою для „проблеми Росії” є спільне й солідарне визнання колишніми підкомуністичними народами своєї вини за поклоніння комуністичному звірові (а у випадку Росії - ще й за використання комуністичної доктрини для обслуговування своїх імперських інтересів), а також спільне й солідарне прощення одне одному за вчинені кривди. Час покаже, чи спроможні на це люди ще до катаклізму, чи лише тоді, коли доведеться в черговий раз витирати з чола кривавий піт війни, зарікаючись при цьому: „Ніколи більше!”.

Про автора:

Мирослав Маринович – публіцист і релігійний філософ, відомий правозахисник, дисидент і багаторічний політв’язень в часи СРСР, тепер – віце-ректор Українського Католицького університету у Львові.

4. ЮБІЛЕЇ (СВІТЛІ І СҀМНІ)

Ігор СКРИПНИК

ОСТАННІЙ РИМЛЯНИН

До 120-річчя від народження Миколи Зерова

Микола Зеров

Микола Зеров. Незграбний та схильний до повноти університетський викладач, круглі окуляри, глєвкє неспортивне тіло, син якого помер у віці десяти років, а дружина зраджувала з людиною енкаведистського кола, закоханий у мертві мови, в античний світ, у світанковий передсонячний час Європи — для кого міг становити загрозу цей мирний і людяний чоловік?

Що між карбованих строф його холодних і бездоганних сонетів так налякало радянську політичну поліцію? Невже за вірші про кентавра Харона та інших персонажів античної мітології треба було карати соловецьким концтабором, а відтак і розстрілом? Утім, для радянської влади, яка, власне, була владою найнижчого

різновиду людини, зеровська „закоханість у вроду слів“ була більш загрозливою, аніж повстання холодноряців та зимові походи Армії УНР.

Найчудовішим Київ буває двічі на рік. Наприкінці весни та на початку осені. Саме тоді крізь тисячолітні зморшки проступає справжнє обличчя Києва. Золотава мла, прозора і ніжна, огортає прадавнє місто, і якщо вам пощастить вибратися на острови старого Дніпра або на північні оболонські озера, ви побачите інший Київ — небуденний. Ви відчуєте дивну пружність дерев, побачите, як плавно природна фортеця київських горбів переходить у рукотворні фортеці лаврських башт. Усе місто здаватиметься вам довершеною і прегарною вежею, яка не має нічого спільного з вавилонською надбудовою. І що далі ви просуватиметеся проти течії, то більшою ставатиме подібність великого міста з вежею... Невдовзі обриси лаврської дзвіниці, старої гори, на якій стоїть дзвіниця, смарагдові хаші на схилах старої гори та дрібніші будівлі, які укладають довкруг дзвіниці, неначе ягнята довкруг пастиря, нагадають вам велетенський храм — храм у країні велетнів. І може бути, що о цій порі ви поуєте потаємні голоси — голоси міста, яке з ярмарку перетворюється на храм... Серед них і норманська говірка княжої цитаделі понад вулицею-спіраллю, і латина старої Академії на Подолі, і язичницька п'янка ересь „Київської Школи“.

Здається, саме тут, над дніпровими плесами, ширяє його душа... Душа люини, яка так палко любила це місто-храм, місто-вежу. І можливо, тоді ви побачите Київ крізь магічну оптику — так, як бачив це місто Микола Зеров, останній римлянин на українських просторах.

Одначе, на превеликий жаль, доводиться констатувати сумну реальність: Зеров — поет малознаний навіть в українофільських колах. Чутки про своєрідний культ Миколи Зерова, який, начебто, існує в українському літературному гетто, аж надто перебільшені. Те, що палким прихильником Зерова оголосив себе хрещений татусь українських лібералів, професор Мирослав Попович (зокрема про Зерова є чимало згадок у його глевкій та препоганій книжці про українську культуру). Варто заволати на все горло: „Ліберали! Руки геть від Зерова!“ замість спокійно спостерігати за встановленням монополії на любов до одного з найвитонченіших українських поетів агентами духовної гльобалізації. Утім, Зеров не

Андрухович і не Коельйо — він не вписується в дизайн світового супермаркету. Принаймні неможливо уявити його на книжкових полицях цього супермаркету, тому і його поглинання ліберальними *freedom fighters* від української літератури таке повільне і неактивне. Зеров — поет занадто витончений і занадто складний, аби стати предметом поклоніння у середовищі українських літературних менеджерів. У радянських школах не було латини та давньогрецької, у радянських університетах на філологічних факультетах латину викладали вкрай погано, давньогрецьку зовсім не викладали, курс античної літератури сприймався дітьми трактористів та доярок як зайвий баласт, а на відділення класичної філології потрапляли лише рідкісні маргінали. Тому існування Миколи Зерова на узбіччі української літературознавчої дороги вкрай закономірне. Навіть студії могилянської прохвесури про Зерова більше нагадують сценарій чергової мильної опери. Забагато порпання в особистому житті та замало аналізу езотеричної природи зеровської поезії. (Та й звідки йому взятися — це ж прохвесура, а не професура.) Для людини непосвяченої у вірші Зерова нагадуватимуть іспит. До того ж, іспит з давньої історії, античної та французької літератури водночас. Для непосвяченої людини — поезія Зерова нагадує лябіринт, потаємний сад без стежин, і вибратися з такого саду-лябіринту захочеться якомога швидше. Однак, для людини, яка вважає себе посвяченою, але насправді посвяченою не далі римованих вправ Станіславського, поезія Зерова видаватиметься занадто сухою, серйозною і занадто справжньою, навіть якщо цей псевдопосвячений читач встиг прочитати „Міфи народів світу“. Пітерські та івано-франківські штукарі привчили його, що поезія — це такий собі цирк на дроті, а харківський епігон перших і других привчив, що вірш не є віршем без згадування однієї чи кількох столиць ЕС. Одне слово, Зеров — поет несучасний. І слава Богу. (Якщо, звісно ж, сучасність розуміти як ліберальне збочення українського дискурсу.)

Однак, Зеров і за часів життя був на узбіччі. Це свідчить про те, наскільки далеким було літературне українство 20-их років минулого століття від того, що називається Високим Стилем, якщо хамська фраза „пани пішли, а панське цуцня лишилося“ стосувалася саме Зерова. Зерова не сприймали ані червоні брехунці, ані рудиментарні українські народники, для яких радянські карні ор-

гани вже гострили сокиру. Ворожість перших не потребує коментарів — Країна Рад, яка мислилася як предивний гібрид військового табору з фантазіями Томазо Кампанелли, майже блискавично дегенерувала у глухе міщанське болото, добре показане у творах Миколи Куліша та Миколи Хвильового. Зеров не вписувався у НЕП не менше, аніж у глобалізацію. Націонал-комуністи разом з боротьбістами не могли вибачити Зерову його витонченості, сталіністам він був осоружний своєю українськістю, а всім їм — своєю панською поставою, хоч він народився в родині провінційного вчителя. Що ж до народників, то тут справа складніша. Навчаючись на історико-філологічному факультеті Київського університету, Зеров захоплювався античною поезією, особливо поезією римського золотого віку. З європейського спадку XIX ст. Зерова передусім вабив французький гурт поетів, які називали себе парнасцями. До нього належали Жозе-Марія Ередіа та Шарль Леонт де Ліль, для творчості яких були притаманними відданість суворій формі вірша і замилювання військовими культурами стародавнього світу, зокрема давньоримською і кельтською. З рідної культури Зерову найбільше до вподоби були українські романтики. Нехитрі п'єси та хтиві водевільчики, які писали нащадки колаборантів — козацьких старшин, які отримали дворянство і у своїх творах висміювали власних кріпосних, недавніх братів по зброї, Зеров не сприймав. Схоже, він бачив небезпеку можливого розчинення України в сорочинському ярмарку, перетворення її на строкате тло для пригод москаля-чарівника з невитравними галушками. Він знав, що справжня Україна — це гетьманат та гайдамаччина, а не пригоди п'яних кумів дорогою з Сорочинців. Такого не могли подарувати йому щиро закохані в галушки. Утім, це була ворожнеча приречених людей. Репресії 30-их років минулого століття, російсько-комуністична зачистка Півдня та Сходу нашої землі, яка тоді звалася УРСР, знищить навіть цей, такий любий народникам галушково-хуторянський світ і, здавалося, б назавжди разом із Зеровим та його однодумцями поетами-неокласиками поховає спогад про Золотий Вік людства. Нині, хоч як це дивно, і хутір як один з варіантів доступного в Україні ескейпізму, і закоханість у Золотий Вік вже не є поняттями несумісними. Адже густішає морок і підіймається син загибелі, який полює за нашими душами.

Земне життя Зерова не було ані щасливим, ані успішним. Довгорічне вчителювання у провінції, виживання у часи революційних смут, поразка українського національно-визвольного руху, до якого Зеров не міг не відчувати симпатії, життя за радянської влади, коли він, створивши гурт поетів-неокласиків, мусив вести боротьбу і проти вже згадуваних нами народників, і проти українських футуристів. Цькування, нерозуміння тими, хто тоді його оточував, родинні негаразди, смерть улюбленого сина, втрата роботи, арешт, розстріл. Так окресливши життя геніального поета, мимоволі починаєш вірити в облогу Міста Божого на землі, про яку писав Костянтин Москалець (мабуть, єдиний добрий дослідник зеровського письма). Здавалося, є світ, жорсткий і прекрасний, де є улюблені книжки та улюблені поети, латина, мандри неквапливими українськими річками, сповненими вічного часу, є золотоверхий Київ, однак, є й київські міщани, стійке і звіряче поріддя, ці „підлі і скупі часи“, наступ антихриста, який знищує всіх, хто зберігає вірність світлу, вірність Місту Божому навіть у своїх віршах. Не просто так Микола Зеров назвав одну зі своїх поетичних збірок „*Media in barbaria*“, що у перекладі з латини означає „серед варварів“. На превеликий жаль, варварство тих часів спостерігається і в наші часи. Услід за Зеровим можемо сказати про Україну — „країно див загублена моя“, адже, на превеликий жаль, Україна нам ще не належить. Так само, як і Зеров у своєму вірші „Чистий четвер“, можемо проводити паралелі між євангельськими притчами і невідворотним наближенням загальної катастрофи — „...на дворіщі багаття тліє“. Безсумнівно, в особі Зерова ми втратили сакральну постать Духовного Охоронця. Для Європи, яка мусила лишити Європу географічну і будувати свою духовну колонію на околицях цього світу, подібною постаттю був Борхес. Якщо розуміти Всесвіт як бібліотеку священних таємниць, то зв'язок між цією космічною бібліотекою та Україною охороняв саме Зеров. Вони його вбили. Маємо визнати, що ми ніколи не побачимо зеровського перекладу „Енеїди“ в повному обсязі, як і не прочитаємо його переклад „Гаявати“ Лонгфелло або його прози — все це ковтнула радянська каральна машина. Однак, ми також маємо визнати — що неабияк здивує і жахне катів Миколи Зерова — він переміг. Не марно ж він перекладав в ув'язненні „Енеїду“, добре розуміючи, що на нього чекає смерть, а на його переклад — знищення. Він знав, що попри

все повернеться до Києва, а його тлумачення Вергілієвого твору залишиться невидимим доказом того, що Україна реінкарнує себе в часі і просторі, як, згідно з Вергілієм, реінкарнувало себе Троянське царство у вигляді Римської імперії.

Перемога може нагадувати поразку, цілковите забуття та знищення. У цьому немає жодного парадоксу, коли справа стосується геніяльної людини. На жаль, перемога Зерова перебуває у площині метафізичній, тому пересічному українцеві, київському міщанинові, буде важко збагнути, про що йдеться. А йдеться про те, що київський краєвид на дніпрових схилах говоритиме до вас його віршами, якщо ви вмієте чути. Утім, ми вже сказали про це на початку статті і мусимо повторюватися, адже багатьом українцям, навіть причетним до красного письменства, добряче позакладало вуха. До того ж не забуваймо, про що писав Вергілій, з яким Микола Зеров здійснює нескінченну, і тому прекрасну, подорож царством мертвих. Троя програла війну з грецькими містами-державами, але вцілілі троянці заснували імперію, яка ковтнула згодом ті хижі міста-держави. Можна спалювати по триста разів зеровський переклад „Енеїди“, можна доводити, що Зеров був вегетаріянцем-лібералом та й просто невдахою. Ми ж пам'ятаймо одне — машину української реконкїсти вимкнено. І це зробив Микола Зеров, переклавши блискучу поему геніяльного латинянина. Останній римлянин може бути водночас і першим.

Про автора:

Ігор Скрипник – український поет і новеліст, за освітою – історик.

ДОСТОЙНИЙ ЦЬОГО ПСЕВДА – „СТЯГ“

До 100-річчя від народження Ярослава Старуха

Ярослав Старух („Стяг“, „Стояр“, „Ярлан“, „Вольт“, „Синій“, „Гомін“), Крайовий Провідник ОУН Закерзоння, народився 17 листопада 1910 року в селі Золота Слобода Козівського району Тернопільської області. Гімназію закінчив у Бережанах. Один з найактивніших членів Організації Українських Націоналістів, організатор освітніх курсів для молоді при читальнях „Просвіти“, політичний в'язень Берези Картузької в 1934 році. Опісля – заступник Крайового Провідника ОУН, політичний референт Крайової Екзекутиви ОУН Північно-західніх українських земель, редактор тижневика „Нове село“. Поновно заарештований поляками і засуджений в Рівному на 13 років тюрми. В 1939-1941 роках був секретарем Українського Центрального Комітету в Кракові; учасник Другого Великого Збору ОУН, учасник проголошення Акту 30 червня 1941 року у Львові, державний секретар Міністерства інформації і пропаганди Українського Державного

Правління, член організаційної референтури Проводу Організації Українських Націоналістів, арештований гестапом у Львові, тортурований, визволений з тюрми Службою безпеки ОУН у вересні 1943 року. Згодом – член референтури пропаганди Проводу ОУН, керівник підпільної радіостанції „Афродіта“, редактор журналу „Український перець“, член Проводу ОУН і Провідник Закерзонського Краю на українських землях під Польщею (1945-1947 роки). У 1946 році Нагороджений Українською Голоною Визвольною Радою Золотим Хрестом Заслуги. Загинув геройською смертю у лісовій кріївці біля села Гута Любицька на Томашівщині в бою зі спеціальним відділом польської Служби безпеки. Сталося це 17-18 вересня 1947 року.

Брошура Ярослава Старуха „Опир фашизму“ донині залишається ґрунтовною відповіддю московським шовіністичним пропагандистам, котрі звинувачують ОУН і Українську Повстанську Армію у „співпраці з нацистами та фашистами“. Вперше вона побачила світ в 1946 році на Закерзонні. В 1992 році вона появилась польською мовою в Польщі. (Текст первісного видання відновив з пошкодженої брошури Ігор Кічак з міста Коломиї, а підготував до друку Негвар Зубенко зі Стрия в 1994 році).

Нижче подаємо невеличкий уривок з праці Я. Старуха „Опир фашизму“ – розділ „Чорний, бронзовий і червоний фашизм“

Перегляд головних характеристичних прикмет російського большевизму, що намагається відіграти у світовій opinіо роль принципіального антифашистського руху, виказує не лише велику подібність, але просто тотожність большевицького режиму з типовим фашистським режимом. Є це та сама тоталітарно-диктаторська, мілітаристично-імперіялістична система, тільки ще більш яскрава.

Італійський фашизм, німецький гітлеризм і російський більшовизм – це однотипні тоталітарні рухи і системи, що виникли і розвинулися після Першої світової війни в різних європейських країнах. У них однакова соціологічна природа, так подібна одна до одної, що большевизм можна б назвати російським фашизмом чи ще краще – російським гітлеризмом, а гітлеризм можна з таким же успіхом назвати німецьким більшовизмом.

Існують, безперечно, між ними теж деякі різниці. Мав свої властивості італійський фашизм, мав їх і німецький гітлеризм, має їх також російський більшовизм. Середовище даного народу, серед якого зродився і виріс його модерний тоталітарний імперіалістичний рух, надає йому не одну особливу прикмету.

Всесвітній засяг сучасного російського імперіалізму, якого виразником і реалізатором є більшовизм, відрізняється, наприклад, у багато чому від італійського фашизму, що був виразником імперіалізму молодшої і ще відносно малої італійської держави. Існують також деякі інші різниці, головню в обсязі теоретичної ідеологічної доктрини.

Російський більшовизм прийняв, як вислів своїх незвично сильних імперіалістичних тенденцій, широку інтернаціоналістичну доктрину. Це дало йому якнайкращий всесвітній засяг і вможливило застосування спеціальної тактики і пропаганд, яка всі якнайвиразніші імперіалістичні потягнення і здобутки ховає за невинним інтернаціоналізмом. Тим, отже, він більш небезпечний у колі своїх тоталітарно-фашистських компаньонів, яких доктрини, багато вужчі і більш віддверті, не дають їм такого широкого засягу, ані теж такої гнучкої небезпечної тактики.

Тим більше сьогодні, після упадку чорного італійського фашизму і бронзового німецького гітлеризму, треба звертати сильну увагу на те, що залишився ще один член цієї „достойної сімейки“, - червоний фашизм, чи інакше - московський більшовизм, останній найбільший ворог людської свободи, який ховає своє правдиве імперіалістичне обличчя за панорамою інтернаціоналізму, а свій тоталітаризм – за фальшивим „демократизмом“. До боротьби з цим опирем червоного фашизму, якого небезпека набагато більша, як це багатьом людям в Європі і поза Європою видається, повинно виступати солідарно ціле людство. Героїчна боротьба, що її проводить від довгого ряду років український народ проти більшовицького імперіалізму і тиранії за скинення його ярма і виборення своєї державної незалежності, повинна стати пересторогою і прикладом для тих народів, що ще не знають большевизму з власної безпосередньої обсервації.

Як довго на велетенських просторах Середньо-Східної Європи й Азії буде панувати система імперіалізму і тиранії, так довго

буде вона джерелом смертельної небезпеки для їхніх народів. У цьому переконалися у цій війні Литва, Естонія, Латвія, Фінляндія, Польща, Румунія, Болгарія, Угорщина і частково інші народи. Переконуються у цьому тепер Туреччина, Іран і Китай. Переконуються теж інші народи і цілий світ.

Тільки ліквідація большевизму і розбиття тої велетенської тюрми народів на окремі складові частини, побудовані на засадах самостійности народів, на засадах волі, рівности і справедливости, може зліквідувати тривале джерело тієї небезпеки.

Христина ВОЛИЦЬКА-ФЕРЕНЦЕВИЧ

„НЕ СЛІЗ ПОТРІБНО, ЩОБ СТАВАТЬ ДО БОЮ!“

До 150-річчя від народження Уляни Кравченко

18 квітня 2010 року минає 150 років від дня народження Уляни Кравченко – піонерки українського жіночого руху, письменниці-патріотки, полум'яної послідовниці Івана Франка, однієї з найяскравіших постатей галицьких українок другої половини XIX ст., тобто того важкого часу, коли тільки найсвідоміші одиниці з місцевої інтелігенції розпочинали ідейну боротьбу на два боки – з московіізмом і польонофілізмом.

Галичина 1860-1880-их років XIX ст. була відсталою частиною

Уляна Кравченко

Австро-Угорської імперії, де українське населення зазнавало тяжкого соціального визиску та національного приниження.

Селянство, хоч і звільнене від панщини, перебувало у залежності від землевласників та лихварів. Доведене до останніх меж зубожіння, воно залишалося темним і безправним.

Робітництво як окрема кляса тільки-но починало народжуватися і не було ще самостійною силою в будь-якій ділянці життя — соціальної, політичній чи національній.

Інтелігенція складалася переважно з духовенства та відзеркалювала вузькість культурних зацікавлень, консерватизм і зневажливе ставлення до простого люду.

Коли ж мова про тодішнє жіноцтво, то його не було й чути. Як писав про той час Сергій Єфремов, „багато фарисейського було в стосунках до жінки у того громадянства, що іншу прикладало мірку і мораль до чоловіків, іншу до жіноцтва“.

Особливо незavidною була в Галичині доля молоді жінки, дівчини. Фальшива мораль позбавляла її будь-якої самостійності. Їй не дозволялось вчитись в університеті, заборонялось без опіки старших відвідувати театр, бібліотеку і т.д. У таких брутальних обставинах передові жінки Галичини, Буковини вдаються до перших спільних протестів. На початку 1880-их років у Галичині виникає „Товариство руських жінок“, якого чільні особистості – Наталя Кобринська, Уляня Кравченко, Климентія Попович, а на Буковині – молода письменниця Ольга Кобилянська виступають з творами на теми емансипації жінки.

Все літературне життя тогочасної Галичини намагались зосередити в своїх руках представники двох політичних угруповань — „москофіли“ та „народовці“. Перші орієнтувались на російський царизм. Другі, що репрезентували галичан-українців, називали себе „українськими патріотами“.

Так в основному виглядали умови і обставини галицького суспільства, в яких виховувалась і розпочинала свій творчий шлях

Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер).

Народилася вона 18 квітня 1860 року у Миколаєві над Дністром, на Львівщині, родинному містечку Миколи Устияновича, що писав свої твори чистою народною мовою. Там вона не раз чула його вірші, що їх декламував студент, брат поета, і це робило на неї глибоке враження й було першою спонукою до її власної творчості.

Її батько Юліян Шнайдер, з роду німець, відзначався в культурному житті Галичини, виступаючи в обороні селян і беручи активну участь у тодішньому політичному і національному житті галичан. Крім того, мав він також поетичний талант і дуже добре серце. А матір-українка, що походила з священничого роду Лопушанських, гарно співала, вміла майстерно оповідати, прищепила дочці любов до народної пісні і мистецького слова.

Початкову освіту Єлія Шнайдер здобула дома, а в 1877 році переїхала до Львова, проживала в родині свого дядька по матері Омеляна Лопушанського. Навчалася у Львівській учительській семінарії, де у 1881 році здала матуру. Тоді ж звернула увагу на поезії невідомого їй Івана Франка, захопилась ними і конче бажала особисто познайомитися з автором. Однак, дядько Уляни – професор права і суддя О. Лопушанський, категорично заборонив їй навіть згадувати ім'я письменника, вважаючи його „неблагодійним“. І. Франко щойно вийшов з в'язниці, контактувати з цим „мужиком“ для місцевого панства означало зіпсувати собі репутацію...

Після закінчення у 1881 році Львівської учительської семінарії Ю. Шнайдер отримує призначення на працю в містечку Бібрці на Львівщині. З завзяттям і сумлінністю береться до праці. Але умови, в яких вона опинилася, були надто несприятливими та незрозумілими. Інтриги місцевих вчителів, тупість та байдужість шкільного начальства, залежність від opinii місцевої „аристократії“ — все це ніяк не допомагало в праці. Молода вчителька замикається в собі та працює над самоосвітою. 25 вересня 1883 року складає кваліфікаційний іспит на звання вчительки початкової школи.

40 років пропрацювала по сільських школах Галичини, згодом переїхала до Перемишля.

У 1883 році Омелян Партицький, редактор журналу „Зоря“, якому Уляна Кравченко переслала свої перші твори – повість „Марта“, оповідання і вірші, дав їх для оцінки І. Франкові як співробітникові журналу. І. Франкові сподобався вірш „Згадай мене, милий“, він його доробив і надрукував у 21-му числі „Зорі“ за 1883 рік, а авторці написав листа, щиро заохочуючи її до літературної праці.

*Згадай мене, милий, та згадай весною,
як перша фіялка до тебе всміхнеться;*

*фіялкою — тямиш? — квітчав запашною
ти мою головку... Ох, і досі сниться...*

З цього часу між Уляною Кравченко та І. Франком зав'язується листування, що тривало до смерті І. Франка. Школу навчання у великого майстра пройшла У. Кравченко, як і багато інших славнозвісних українських письменників, – Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович, Михайло Павлик, Стефан Ковалів, Наталя Кобринська, Осип Маковей, Тимофій Бордуляк, Андрій Чайковський, Климентія Попович.

Цією школою навчання в першу чергу для Уляни Кравченко були листи І. Франка, де він радив, в якому напрямі їй працювати, що читати.

Крім того, багато зробив І. Франко для того, щоб написані нею твори вийшли в світ. Він упорядкував і підготував до друку в 1885 році у „Русько-українській бібліотеці“ першу збірку її творів „Prima vera“ і видав власним коштом другу, друкував вірші Уляни Кравченко в журналах „Житє і слово“, „Літературно-науковому віснику“, альманахах, антологіях тощо. Вихід її книжки був значною подією в літературному житті тогочасної Галичини: це була перша в Галичині збірка поезій, написана жінкою–українкою. Виходом цієї книги поетеса немовби заявляла від себе і від імені інших жінок-галичанок про свою рівність в правах з чоловіками.

У збірці „Prima vera“ авторка висловлює думки про завдання жінки – борця за свої права в існуючому суспільстві. Своєю долю вона порівнює з весняним „первоцвітом“, першою квіткою весни, що віщує пробудження природи зі сну — пробудження української жінки з вікового сну в темряві та рабстві, до нового життя:

PRIMA VERA

*Prima vera! О, вітай сестричко!
Ледве сонця перший промінь сяє,
вже блідее вихиляєш личко...
Бережися, лісом вихор грає!*

*Ти в долині крижаній зацвіла;
мов троянда, лелії красою
не чаруєш, — прецінь серцю мила:
заповідь весни несеш з собою.*

*Не зварив тебе той іней білий,
не зломил лютя буря з ночі...
Чи тебе природи руки гріли,
янголяток сторожили очі?*

*Prima vera, о, моя сестричко, —
нам обом одна судилась доля!
Не весна ще, хоч весна вже близько;
відцвітеш серед пустого поля.*

*Відцвітеш, нім ще весна настане;
інший цвіт на гріб твій заблукає...
Неодин на нього любо гляне,
та ніхто про тебе й не згадає...*

У збірці переважають мотиви кохання, хвали молодості, життя.

Однак, коли на своєму шляху поетка натрапляла на колоди, котрі зупиняли її від активної участі в українському житті. вона писала „О доле, не дай, щоб нарід мав мене за мертву, поки я живу“.

Онією з цих колод — тимчасовим застоєм її особистого та громадського росту було нещасливе подружжя. Поневіряючись по сільських школах Галичини, вона не змогла встоятись перед тиском залицянь директора однієї з них, Яна Нементовського, одружується з ним. Як це тоді було звичаєм у мішаних родинах, син пішов слідами батька, і під час польсько-української війни 1918-1919 загинув у лавах польської армії. Дочка залишилася з матір'ю, як українка, та була її особистою секретаркою.

Переживаючи життєві негаразди в особистому житті і громадській ділянці, вона все ж не занепадає духом і черпає наснагу з днів своєї молодості, що назавжди залишилася джерелом її надхнення.

*Молодосте, будь ангелом мені
у сій життя дорозі.
Веди мене на верхи світляні,
піддержуй у знемозі.*

*Будь зброєю, груди міцно ободри,
Коли зависнуть громи,*

*Дай сміло йти до ясної мети
Без впину і без втоми.*

*Не мрією улудною, не сном,
Що в блиску дня злітає —
Молодосте, до діла будь крилом,
Що слід тривкий лишає.*

Мотиви розкріпачення жінки, зрівняння її в правах з чоловіком розгорнуті ширше в другій збірці поетеси (1891 рік) – “На новий шлях”. Вона кидає українському жіноцтву виклик до праці й боротьби за краще життя свого народу та кличе ступити „на новий шлях”:

*...Минув неволі час і блуканини...
Покинь тепер нарікання, ділай!
Будь сильна і свідома прав людини,
до жнива стань і з нив снопи збирай!
В твоїх руках твоє добро й родини
цілої воля й ясний щастя рай.
Лиш перша стань там, де в холодні кручі
життя з пісень падуть кличі блискучі...*

Водночас Уляна Кравченко перестерігає, вказує і запитує своїх посестер, чи знають вони, що новий шлях – нелегкий і самотній? На ньому –

*...Не сліз потрібно, щоб ставать до бою!
Не сльози,— силу й жар візьми за зброю,
ту силу, що любов у груди лє,
ту міць, щоб думи в діло осущати,
той жар, щоб з лихом битися й прощати
все, чим тебе невіжа й злоба бє!*

*Той жар, щоб вірити у правди світ і ждати,
і йти на труд без слави і заплати,
як сонце й дощ працюють по лугах,
як роси ті на пупянки дрімучі
падуть, щоб цвіти з них розвить пахучі...
Як маєш стільки сил, то йди на новий шлях!...*

Цими творами поетка стала в ряди піонерок українського жіночого руху і здобула собі помітне місце між українським жіноцтвом.

Говорячи про літературну діяльність першої жінки, твори котрої вийшли друком у тодішній застояній культурно і соціально Галичині, треба згадати й про її прозу. Нею були нариси „Спогади учительки“, оповідання „Голос серця“, збірка „Замість біографії“, поезії в прозі „Мої цвіти“. Особливе місце серед поетично-ліричної прози займає автобіографічна повість „Хризантеми“. Хоч це не єдиний її автобіографічний твір, однак, він найбільший і найповніший. На широкому суспільно-побутовому тлі У.Кравченко розповідає про дитинство та юність, про „казку ранніх дитячих літ“, про ті часи, коли „і без щастя можна бути щасливим“.

Нариси написані дуже просто, кольоритно, емоційно, виразною мовою. Оповідання „Голос серця“ витримане в дусі ідей боротьби за визволення жінки. Прозова збірка „Замість біографії“ – це записи, зроблені в різний час, в спокійному стані і в настрої збудження та схвилюваності. І як у поезії, найяскравіше виявляються три спонуки — необхідність боротьби народу за своє визволення, особисте невдоволення своєю незначною участю в громадському житті та болісне відчуття браку особистого щастя. Поезія в прозі „Мої цвіти“ свідчить про велику її любов до природи. Цікавими є також статті „Велика дружба“ та „Ширий друг і вчитель“ де Уляна Кравченко розповідає про свою дружбу з І. Франком і подає уривки його листів до неї.

У 1920 році У. Кравченко поселяється з дочкою в Перемишлі, де проживає до своєї смерті. Померла письменниця Кравченко на 88-му році життя, 31 березня 1947 року.

Її яскравий вияв національно „я“ у художній творчості та небуденні в тому часі заклики до рівноправності жінок запевнили їй поважне місце в українській літературі і глибоку вдячність українського жіноцтва.

Джерзі-Ситі, Нью-Джерзі

Леся ТАНЮК

„УСІМ НАМ СМЕРТЬ СУДИЛАСЯ ЗАРАННЯ“

До 40-річчя загибелі Алли Горської

„...Усім нам смерть судилася зарання...“

Василь Стус, „Пам'яті Алли Горської“

Ці вірші – „Ярій, душе, ярій, а не ридай“ – про червону тінь калини на чорних водах, про чорну та білу стужу Василь Стус прочитав над труною Алли Горської – на цвинтарі у Берківцях 5 грудня 1970 року. Цитую за Галиною Севрук: „Алла лежала в дубовій труні, зробленій на студії Довженка для зйомок фільму про Котляревського: вбитому горем батькові її віддали з поваги за його працю на терені кіно України. Чорнів білий сніг, стояла мертва мука, ридав хор Леопольда Яценка...“. Врізалось в пам'ять: Василь несе за нею вінок, – високий, незігнутий, вертикальний; Алла – в квітах, уже відчужена – горизонтальна. І весь похорон – наче в облозі: міліцейські шпалери, стріли мацаючих поглядів, підозрілі постаті, кожне третє обличчя – чуже; вони кидаються в очі відразу, їх відчуваєш інтуїтивно; вони фальшиві й негарні...

Не кожне земне життя можна зважити на філософських терезах. Алла Горська теж тільки-но йшла до самої себе, творчий її доробок – незакінченість; проте з усього знати, що росла вона на великого митця, і хода її була впевнена, могутня, невпинна. Мистецтво Алли Горської народилося передусім з опору й додання труднощів, і спинити її могла лише смерть. Такої вже вона була гайдамацької вдачі – доконечна у виявах почуттів, незалежна й нестримна – в любові, дружбі, і в нелюбові, щедра й весела, зажурливо-усміхнена і допитлива, наївна й мудра. Мене вражала її інтуїція: Алла відгадувала людину з першого погляду, і першовідчуття майже ніколи її не зраджувало. Так відчують людей лише тонко організовані натури – от як, приміром, Михайлина Коцюбинська, Ліна Костенко, Віра Вовк, Люда Семикіна, Неллі Корнієнко. Жила Алла Горська, як усі ми тоді, гарячково: відчувалося, що відлига – ненадовго, і треба встигнути, встигнути, встигнути. Скаржилась на безсоння: „Хоч як пізно ляжу – прокидаюсь рано... Може, це й краще?“. Невідомо, чи краще, але вона встигала робити все; крім мистецьких справ, було багато домашнього клопоту, – малий син, родина, батьки... Я вже не кажу про численних друзів – її квартиру на Репіна ми вважали філіялом Клубу Творчої Молоді, і щодня, щовечора там коїлося таке, що бідолашнім Зарецьким годі було й позаздрити. А проте і малий Лесик, і сам господар Віктор Іванович, наш пречудовий Вітько, блискуче вписувались у цю квартиру родини-комуни, де гість часто був господарем, а господар – гостем, і де всім належало все. Згадую наші зібрання із сердечним хвилюванням...

Вітько Зарецький, який, майже не дивлячись на папір, малював лівою рукою для якогось офіційного видання чергового Хрущова (для заробітку, набив на тому руку, – якби не він, плакали б фінанси Клубу Творчої Молоді!); а правою – записував Драчеві репліки з „Ножа в сонці“, на сюжети яких йому кортіло зробити серію малюнків. То була читка „Ножа в сонці“, не самої поеми, а вже перекладеної мною на мову театру – для нашої театральної студії. Пам'ятаю Миколу Вінграновського – з очима до неба, з бурхливою апеляцією до Довженка, Миколу, який неодмінно вимагав для кожної справи – кавуна. („Буде кавун, – жартував Микола, – читатиму на вечорі вірші, не буде – не прийду!“). Кінорежисер Ігор Грабовський, який не вірив, що Драча можна

інсценізувати й обурювався з того, що ми самовільно щось дописуємо і скорочуємо... Затятий Рома Корогодський, славна душа й трудяга, – він уже тоді намагався в усьому докопатися до кінця... Математик Сашко Клушин, режисер Володя Загоруйко, Прядки – Аліса з Володимиром, Ірочка Жиленко з ніжним личком мадонни, галантний Гриць Халимоненко, Льоня Череватенко, акторська братія, художники... Ні, то таки справді була хвиля піднесення...

Рудольф Штайнер захопив на початку століття молодого Курбаса вірою в те, що новий виток цивілізації і культури почнеться в Києві, – саме там, де протягом довгих століть було пролито багато людської крові. Ця історична кров і дасть поштовх народженню нової мистецької Мекки; Курбас залишає Відень і Львів і переїздить до Києва, аби творити там нову цивілізацію. До віри у месіянську роль Києва за Штайнером долучиться згодом Тичина, а ще пізніше – Микола Хвильовий (про це є цікава розвідка Леоніда Плюща). Пригадую, з яким захватом Алла Горська сприйняла цю ідею від Неллі Корнієнко, яка робила тоді перші кроки по вивченню спадщини Курбаса; Аллі вірилося, що передбачення Штайнера здійсниться ще за нашого життя, і тому не є випадковим, що всіх нас тут – Дзюбу з Донбасу, Драча з Тетіївщини, Стуса з Вінниччини, Танюка і Сверстюка з Волині, Заливаху, Світличного, Семикіну, Севрук і десятки-сотні наших друзів з Закарпаття, Львівщини, Херсонщини, Одеси, Таврії звело в Києві Провидіння з однією метою: аби ми спричинилися до відбудови України, до її Відродження – через культуру, мистецтво, високу етику.

Пригадую, яким шаленим відкриттям стали для Алли „Книги буття українського народу“ Костомарова з їхнім українським месіянізмом: „І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії...“. А якось вона врочисто принесла мені старе видання його новел, і прочитала звідти, з оповідання „Панич Наталич“, – я недавно віднайшов це місце, цитую за статтею Миколи Зерова: „Слов'янські народи збудяться з дрімоти своєї, з'єднаються, зберуться з усіх кінців земель своїх до Києва – столиці слов'янського племені, і представники всіх племен... засядуть на горах Київ-

ських, і заgrimить вічовий дзвін св. Софії, запанує суд, правда, рівність. От доля народу нашого, нерозривно зв'язана з Києвом. Вір мені, це буде, буде, буде. Тут, у Києві, підійметься завіса тайни, і виявиться невідоме". Після того Алла не мала жодного сумніву щодо пророчої правди цих слів – і чинила все, щоб „виявити невідоме”, щоб у це невідоме повірили всі ми, члени Клубу Творчої Молоді.

Клуб склався у Києві в останні дні 1959 року...

З березня-квітня 1960 року Клуб заявив себе по всіх усядах. Серед шести його секцій найчисленнішою, я вже сказав, була художня, керована Аллою Горською. Я б сказав і так: Алла була душею Клубу, його мотором та організатором. Усім подобалась її прямота: якщо вже вона щось говорила, то увіч, без дублів поза очі. Алла напочатку не дуже володіла українською мовою, не досить добре знала українське мистецтво; але вона не переставала вчитися. Студіювала українські словники, щось постійно виписувала, вивчала вірші - в ній, я переконаний, прокинулося родове, генетичне, природне. Якось я поцікавився: „А чому стався такий перехід?”. Вона відповіла: „Надходить мить, коли тобі раптом стає соромно. Вже десь із півроку, як відчула: живемо безсоромним життям...” З пут цієї безсоромності вона й виривалася. І ще додав би: багато тодішньої київської молоді, ті, кому нині добігає шостий десяток, пройшли добру школу Алли Горської.

Переслідували Аллу за життя, переслідували й після смерті. Ім'я її звідусіль викреслили, твори її знищували, а випадок з монументальним панно у Краснодоні, що про нього згадує Галя Севрук в журналі „Україна“ (ч. 27, 1990), дуже показовий: „Вона відмовилась від авторського права, бо це могло зашкодити Вікторові Зарецькому“. „Рідна“ Спілка художників постійно виключала її, Людмилу Семікіну, Галину Зубченко, Галину Севрук з членів Спілки: Москва поновлювала – а Київ знову й знову виключав. Отакі ми „патріоти"! По смерті Горської про неї ніде не можна було згадувати: це вважалося за політичний злочин („Хіба ви не розумієте, що вона стала прапором українських націоналістів?“ - сичали закутні голоси доброзичливців від партапарату й привілейованих керівників спілок). Я вже не кажу про живе слово з трибуни чи кафедри; про сьогоднішні мітинги тоді й не мріялось. Завісу мовчання мені, приміром, вдалося про-

рвати лише один раз – у монографії 1974 року „Мар’ян Крушельницький“, та й то, мабуть, тому, що книжка вийшла у Москві, а тамтешні цензори на прізвище Горської ще не були налаштовані. Проте відразу після виходу „Мар’яна Крушельницького“ мені почали телефонувати з України „доброхоти“ – і шпетили, і соромили, і лякали, і погрожували. Навіть колишній березілець, Народний артист СРСР, лауреат усіх премій Лесь Сердюк, якому не сподобалось, що я похвалив у книжці його антагоніста актора Йосипа Гірняка, котрий доживав віку у Нью-Йорку, кинув мені при зустрічі, що „ваша книжка не матиме на Україні преси“. Я спитав: „Чи, бува, не через Гірняка?“. „Ні, - відповів старий актор. - Хто вас напоумив написати там про цю саму Горську? Вона ж була вождем українських націоналістів!!!“. Я переконав бідолаху, що то все заплановані згори побрехеньки політичних обмовників – і старий махнув рукою: „Ет, однаково. Все одно постережіться. Це ж як у ті часи... А Горську не слід було згадувати. Я вам потім поясню, чому...“ Але так і не пояснив...

... Умовою дальшого існування Клубу Творчої Молоді було офіційне розпорядження, щоб ним керував будь-хто інший, тільки не Танюк. Ми змушені були погодитись і переобрали Президента КТМ - ним став Віктор Зарецький. По суті, змінилась лише вівіска, всі наші програми залишились як були, тільки стали гостріші. Швидко „верх“ зрозумів це - і КТМ було зліквідовано. По творчій лінії до розгрому КТМ і „полювання на відьом“ дуже спричинилися Олександр Лопухов з „генералітету“ художників і Наталя Ужвій з „генералітету“ театру, яка була переконана, що Другий Український театр неодмінно завдасть шкоди Першому, себто Театрові імені Франка, який переживав тоді кризу. Ідеологічний розгром почали й завершили секретар ЦК КПУ Андрій Скаба та його заступник Юрій Кондуфор: обидва вони були зовсім незацікавлені в розвитку національної культури. Чого лише варту була „теза“ Андрія Скаби, коли йшлося про Куліша, Курбаса, Зєрова: „Ми реабілітували людей, а не їхні ідеї!!!“. Так, ніби ідеєю Курбаса не був його „Березіль“, а ідеями Куліша не були його п’єси. Мало хто відважувався тоді виступати проти цих монстрів старої ідеології. Алла Горська належала до тих, кого було мало.

Можна було б розповісти про наш спільний похід по Карпатах - у серпні 1968 року, коли там, у горах, ми почули, що празьку

весну арештовано, що до Праги ввійшли війська союзників, - по-дорож, в якій брали участь Алла Горська, Іван, Льоля та Надійка Світличні, ми з моєю дружиною Нелею. Іван Русин, дружина Вячеслава Чорновола Олена, нині вже покійна... Алла, пригадую, весь час намагалась показати дорогу чорній „Волзі“, що „ненастирливо“ нас супроводжувала.

Можна було б розповісти про те, як разом з Василем Симоненком Алла приїхала до мене в Одесу – філіял місцевого Клубу Творчої Молоді підготував там вечір пам'яті Тараса Шевченка. І як Горський та Симоненкові заборонили брати участь у вшануванні поета (!?), - на знак протесту ми з Володимиром Яворівським, тоді студентом Одеського держуніверситету, теж відмовились від участі у вечорі. За Аллою справді тоді дуже стежили. І за Василем Симоненком теж.

Окрім всього іншого, була й інша причина. При Клубі ми створили комісію (я – голова, Горська та Симоненко – члени комісії), де потай збирали матеріали про репресії тридцятих років. Зокрема про ту ролі, яку відіграло в цьому приміщенні теперішнього Жовтневого Палацу - колишня катівня НКВС; ми були в тих підвалах і пережили багато з того, про що розповідали нам очевидці. Вони ж вивели нас і на інший будиночок, що в ньому нині Фонд культури, - що то за пристрасть віддавати найкривавіші будівлі - культурі? Там у дворі також розстрілювали, а далі була велика в'язниця... Свідки ж вивели нас і на Биківню. Комісія КТМ почала перевіряти чутки про жахливі сталінські поховання. Року 1962 чи 1963 ми дісталися туди, до Биківні, втрьох – Горська, Симоненко і я. Місце як місце, горби, трава, земля вгинається під ногами, пасуться кози, а на рівному місці посеред лісу хлопчаки грають у футбол. Василь: „А ти подивись, чим вони грають". Пацани гралися маленьким дитячим черепом, простреленим двічі... Алла відійшла, розплакалась, довго не могла говорити. Місцевий дідусь під чаркою оповідав нам про те, що творилося після літа 1936 року „за зеленим парканом“, яким було огорожене це страшне місце. Василь ніби не слухав його. Дід пішов, і Василь прочитав мені такі рядки:

*Ми топчемо і ворогів, і друзів,
О бідні Йорики, всі на один копил.*

*На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил...*

Два перші рядки згодом дістали інше звучання, не пов'язане з Биківнею.

Ми й тоді не мовчали. Так з'явився на світ „Меморандум 2", який ми подали до міськради. Там його справно й поховали. Але відтоді почалась нова, найболючіша хвиля переслідувань. Симоненка дуже побили, коли він приїхав додому, – і раз, і вдруге, і втретє – у міліції. Скоро дістав хворобу. Були непристойні акції щодо мене: обікрали, наприклад, дачу в Одесі, де ми з дружиною жили за відсутністю житла; відступив нам мансарду наш приятель Володя Загоруйко, призначений до Одеси керівником обласного відділу культури. Дивовижні були злодії: разом із коштовним годинником дружини та туфлями-черевичками „вичистили“ увесь архів - недруковані поезії Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, Бориса Нечерди, кілька закордонних статей. Скаржилась Алла: телефонував якийсь чоловік, погрожував. Час був непевний, такий непевний, що була стоїш на пероні метро й остерігаєшся, як би „випадково“ не зіштовхнули під колеса; надто вже підозрілі ігри заводили у тебе за спиною якісь непевні молодики...

Свого часу я від імені „Меморіалу“ звернувся до київської прокуратури із запитом про Аллу Горську, обставини вбивства якої досі лишаються загадковими. Синові Алли Горської Олесю Зарецькому перед тим відповіли, що документи, мовляв, за ці роки пропали, отже нічого розслідувати заново не вдасться. 12 квітня 1990 року я отримав відповідь від заступника начальника слідчого управління прокуратури Київської області старшого радника юстиції Р.Ю. Полякова. Завершу цю сумну тему його листом.

„Повіdomляємо Вас, що прокуратурою Київської області розглянута Ваша заява щодо поновлення розслідування справи про вбивство художниці Горської А.О. та загибелі її свекра Зарецького І.А.

Встановлено, що труп Горської А.О. 2 грудня 1970 року була знайдено у підвалі дому її свекра Зарецького І.А. у м. Василькові. За висновком судово-медичної експертизи, смерть Горської настала від численних пошкоджень кісток черепа молотком, який знаходився

у тій же квартирі. У зв'язку з цим прокурором Васильківського району 3 грудня 1970 року порушена кримінальна справа.

29 листопада 1970 року у вечірній час на транзитній залізничній колії поблизу станції Фастів-2 був знайдений труп Зарецького І.А. Комісійна судово-медична експертиза встановила, що він загинув внаслідок відокремлення голови від тулуба колесами залізничного транспорту, що рухався. По цьому факту прокурор Фастівського району 2 грудня 1970 року також порушив справу. Пізніше обидві справи було об'єднано в одне провадження.

По справі було проведено кваліфіковане розслідування силами слідчої групи прокуратури Київської області на чолі із заступником начальника слідчого відділу тов. Вікторовим В.І.

На основі показань численних свідків, в тому числі родичів Горської та Зарецького, аналізу багатьох листів Зарецького, вивчення взаємин у родині, висновків судових експертиз було встановлено, що Зарецький довгий час дуже негативно ставився до Горської, зневажав її за те, що вона не приділяла уваги сім'ї. Приблизно в середині 1970 року у нього виник намір здійснити вбивство Горської. Для реалізації цього наміру він придбав кілька сокир, а також рідину для виведення плям крові. 28 листопада 1970 року Горська вранці приїхала за запрошенням Зарецького до нього у м. Васильків, щоб забрати у Київ сімейну реліквію – швейну машинку „Зінгер“. Скориставшись з цього приводу, Зарецький наніс їй кілька ударів молотком по голові, сховав труп у підвал, а наступного дня виїхав електричкою до міста Фастова, де покінчив життя самогубством.

Як зазначено у Вашому листі до прокуратури УРСР, вбивство Горської могло мати місце нібито з політичних мотивів. З матеріалів справи це аж ніяк не впливає. Горська справді двічі виключалася із Спілки художників УРСР. Ці рішення мотивувалися тим, що деякі її твори не відповідали політичним стереотипам, що на той час склалися. Але ніяких даних про які-небудь переслідування Горської, погрози їй та членам сім'ї в справі немає, хоч ці питання порушувалися у процесі слідства.

Зокрема, чоловік Горської - художник Зарецький В.І. на допиті показав, що ще до знайдення трупа жінки, після її зникнення з 28 листопада 1970 року, у нього виникла впевненість, що її вбив його батько, бо останній ненавидів Горську і не приховував цього. Інші

родичі також у своїх показаннях висловлювали єдину думку, що причиною трагедії була ненависть Зарецького І.А. до невістки.

23 січня 1971 року справу було припинено у зв'язку із смертю звинуваченого. За всі роки, що минули з цього моменту, ніхто не оскаржував цього рішення. Ми вважаємо, що і зараз для перегляду справи немає підстав“.

Я не маю жодних претензій до старшого радника юстиції Р.Ю. Полякова. Але всі ми, друзі Алли Горської, переконані: Горську вбила система. Як вбила вона Василя Симоненка, вбила Івасюка, як замордувала Валерія Марченка і багатьох інших в'язнів сумління. І справа зовсім не в тому, хто заніс над нею сокиру, а в тому, хто створив такий лад, в якому люди чести й совісти були приречені на загибель. І хто відповідь за це – перед Богом?

Про автора:

Лесь Танюк – один з українських шістдесятників, театральний режисер, депутат Верховної Ради

Кость ЛЕВЧЕНКО

„ЛЕТУН, ВІДПУЩЕНИЙ НА ВОЛЮ“

*До 100-річчя загибелі
першого українського летуна Левка Мацієвича*

100 років тому, 24 вересня (7 жовтня) 1910 року в Санкт-Петербурзі відбулось Всеросійське свято повітроплавання. 12 летунів показували свою майстерність пілотування аеропланів. Серед них був красень-українець Левко Мацієвич з літаком „Фарман-4“. Цього дня він виконав кілька летів, катав вищих офіцерів, впливових осіб, в тому числі прем'єр-міністра Росії Петра Столипіна. Перед останнім летом великий князь Олександр Михайлович, який очолював летунство Росії, попросив показати якесь досягнення. Л. Мацієвич вирішив підняти літак на рекордну височінь. Усі з захопленням стежили за небувалим летом. І раптом рівно о 6-ій годині вечора літак Л. Мацієвича розламався в повітрі і летун стрімко полетів до землі. Глядачів охопив жах – це була перша в Росії жертва летунства.

Поет Олександр Блок написав вірш, який починався словами: „Летун, відпущений на волю...“. А Гліб Котельников, випускник

Київського військового училища, замислився над можливістю рятувати летунів і винайшов парашут. Не відразу його винахід визнали в Росії, але в січні 1913 року в Парижі було здійснено перший стрибок з парашутом і запатентовано винахід.

Похорон Л. Мацієвича зворушив Санкт-Петербург, вулиці були заповнені людом, над жалобною процесією летів дирижабль „Кречет“. Поховали Л. Мацієвича на Нікольському цвинтарі в Олександро-Невській Лаврі. Серед 350 вінків був вінок від „Української громади“, в якій Л. Мацієвич був заступником голови правління. Українці замовили вінок з ініціативи старого приятеля Л. Мацієвича – Симона Петлюри, який виступив 31 жовтня на вечорі пам'яті Л. Мацієвича з доповіддю про його життєвий і громадський шлях.

На могилі летуна за кошти, зібрані всенародними пожертвами, було встановлено величний пам'ятник у вигляді восьмиметрової колони з полірованого червоного фінляндського граніту (автор – Іван Фомін, за чиїм проектом побудовано будинок Ради міністрів України в Києві), а на місці загибелі героя покладено гранітну меморіальну плиту. Недалеко від неї знаходиться майдан ім. капітана Мацієвича.

В Україні теж були спроби вшанувати пам'ять Л. Мацієвича.

На головному аудиторному корпусі Харківського політехнічного інституту встановлено меморіальну дошку, а в музеї історії інституту вміщено світлину морського страшини і копію листа видатного інженера, причетного до становлення авіації в Україні Георгія Проскури (1876-1958) до редакції авіаційного журналу „Тяжелее воздуха“, що видавався у Харкові в 1911 році, про те, що при інституті відкрито аеросекцію, якій присвоєно ім'я капітана Мацієвича, і що секція намагається видати збірник, присвячений його пам'яті.

Виявляється, Л. Мацієвич був талановитим корабельним інженером, автором проектів кораблів, підводних човнів, протимінних захистів і водночас – видатним теоретиком і практиком військово-повітряної фльоти і одним з перших вітчизняних летунів.

Народився Л. Мацієвич 1 (13) січня 1877 року в селі Олександрівці Чигиринського повіту Київської губернії (тепер це Кіровоградська область) в українській сім'ї службовця цукрового заводу. На дев'ятому році життя став учнем Київської гімназії (на Подо-

лі), після закінчення якої вступив до Харківського технологічного інституту.

В цей час під впливом наростаючого революційного руху почалися виступи харківських студентів, у яких активну участь брав і Л. Мацієвич. Він належав до Революційної української партії, одним з фундаторів якої був під проводом Миколи Міхновського.

За це навесні 1901 року його було виключено з інституту і вислано до Севастополя під нагляд поліції. Лише через кілька місяців клопотань йому було дозволено скласти випускні іспити. Л. Мацієвич створив в Народному домі Севастополя самодіяльний робітничий театр з українським репертуаром, організовував вечори пам'яті Тараса Шевченка. Л. Мацієвич завжди був тісно пов'язаний з культурним життям України. Серед його друзів і знайомих були Михайло Коцюбинський, Микола Вороний, Олександр Олесь, Григорій Коваленко-Коломацький, Борис Лазаревський, Костянтин Арабажин, Людмила Василевська („Дніпрова чайка“), Христина Алчевська та інші, а також видатні громадсько-політичні діячі Микола Міхновський, Симон Петлюра.

В 1906 році він закінчив Морську академію в Петербурзі, наступного року – спеціальний курс навчального загону підводного плавання в Лібаві. Ще слухачем академії він почав проєктувати підводні човни і був автором 14 проєктів, одним з керівників будівництва крейсера „Очаков“ і броненосця „Іоанн Златоуст“. У 1905 і 1907 роках командування посилало Л. Мацієвича до Німеччини для ознайомлення з закордонним військовим кораблебудуванням, а також для нагляду за виготовленням замовлених для російської флотії підводних човнів. Він блискуче захистив у Кронштадті свій проєкт броньованого крейсера і запропонував проєкт корабля-авіаносця на 25 літаків, їх вилету з палуби за допомогою катапульт і гальмування сітками при приземленні. Л. Мацієвич у 1909 році створив один з перших проєктів гідроплана.

Коли в лютому 1910 року в Росії було створено Відділ повітряної флотії, Л. Мацієвича запросили до його складу й у березні відправили до Франції на чолі комісії для закупівлі перших 11 аеропланів і для підготування інструкторів майбутньої авіашколи.

За кордоном Л. Мацієвич блискуче оволодів технікою летунства в авіашколі Анрі Фармана. У вересні 1910 року група піонерів російської військової авіації повернулася до Петербургу і взяла

участь у Першому всеросійському святі повітроплавання. Під час свята Л. Мацієвич довідався, що йому для створення авіаносця виділено міноносець і значну сума грошей. У ці дні він підписав проспект своєї книжки „Повітроплавання у морській війні“.

Однак здійснити свої плани Л. Мацієвич не встиг.

1 жовтня 1910 року Олександр Олесь надрукував у газеті „Рада“ некролог Л. Мацієвичу. Там є такі рядки: „... Він був наш по духу і по крові. Українське громадянство повинне вшанувати його самотійно і незалежно від других. В Петербурзі уже збирають жертви на пам'ятник Мацієвичу. Ця втішна звістка може нас тільки порадувати, але не заспокоїти. Ми повинні самі з чуттям глибокого здивування і гордості вшанувати пам'ять Мацієвича і в самому серці України, у Києві, поставити йому принаймні бюст. Лев Макарович був наш українець, наш співник“.

Юрій Колард (1875-1951) – український громадський діяч, співзасновник Революційної української партії, уродженець Полтавщини (його батько Жерар Колард був бельгійцем, який працював інженером-агрономом в Україні, де одружився з дівчиною з старого козацько-шляхетського роду) писав у спогадах:

„В літі 1898 року був я на вакаціях репетитором (інструктором) дітей у П. Мелентієва, бухгалтера Олександрівської цукроварні біля станції Віри на Харківщині. Скоро там зорганізувався невеличкий український гурток на ґрунті аматорських вистав. Почалися проби. За 3-4 версти від цукроварні, в селі Олександрівці, проживала родина Мацієвичів. Старий Мацієвич був там управителем маєтку. Старший син Левко був моїм товаришем по курсу Харківського технологічного інституту; ми були знайомі, але Левко Мацієвич завжди говорив по-російському, тому ми ніколи не думали, що він походить з української родини й з ним ближче не сходилися.

Левко в справах господарських часто приїздив до цукроварні і ми з ним там зустрічалися. Він дізнався, що лагодиться русько-малоросійська вистава й дуже тим зацікавився. Сам Левко і дві його старші сестри взяли участь у виставі і почали часто бувати на цукроварні на пробах. Левко забігав до мене на помешкання і з першого ж разу був дуже здивований, коли побачив так багато українських книжок. Він не знав і ніколи не гадав, що є якась українська література. Дома у них говорили російською мовою, а по-українському ніхто з них тоді говорити не вмів.

Я його поінформував про український рух, його напрямок, завдання і таке інше. Все це страшенно зацікавило Левка Мацієвича і він став все частіше до мене заїздити й просити до себе. За літо він перечитав багацько українських книжок і став вже досить добре володіти українською мовою. Після проб дуже часто уряджувався товариський чай, при якому розмови переходили на українські теми.

Потроху познайомився я й з іншими службовцями цукроварні й так наш гурток поволі зростав. Ми всі щораз більше знайомилися з собою й привикали один до одного. Таким чином постала там українська громада без усяких формальностей і офіційних засідань.

Головою громади став майстер цукроварні Дубовик, людина вже немолода. А мій товариш Долін, син директора цукроварні, москаля родом, так захопився українством, що по повероті восени до Харкова вступив до нашої „Української студентської громади“ й був таким чином зв'язком між нею й „Олександрівським гуртком“.

Зійшовшись тут із Мацієвичем, я став частим гостем в його родині і дуже з ними всіма заприятелював. Це літо вирішило напрямком Левка, він став уже свідомим українцем, а по приїзді до Харкова зараз же вступив до „Української студентської громади“, де весь час був одним з найдіяльніших членів, а його родина зробилась осередком українського молодого товариства в Харкові. З двох старших Левкових сестер Мелітини та Олександрі, а згодом і молодшої Шури, трьох Максимовичівен, Марусі Кучерявенкової та Безкровної склалася, так би мовити, й жіноча українська громада. Близько до цього гуртка стояла також Віра Попова, вже старша панна, яка брала участь в драматичному гуртку при „Громаді“, та ще декілька жінок.

Крім офіційних засідань в „Українській студентській громаді“ часто улаштовувалися у Мацієвичів приватні літературно-музичні вечірки. Гнат Хоткевич, що в ті часи вже починав свою літературну діяльність, читав нам на них свої нові твори“.

Парсипаані, Нью-Джерзі

5. СТОРІНКИ МАЙБУТНІХ КНИЖОК

Роман ВОРОНКА

КОЛИ ВОСКРЕСЛА УКРАЇНА...

Більшість українців у США, емігрантів та їхніх нащадків, жили ідеєю суверенної, ні від кого не залежної України. Це спеціально стосується тих, хто прибув до США після Другої світової війни. Вони свідомо гуртувались у товариства та організаціях і працювали над тим, щоб зберегти та увічнити усе українське, в першій мірі те, що поступово, пляново і брутально нищилось під імперським чоботом в Україні.

Від 1945-го до ранніх 1960-их років розрив у контактах між материком і діаспорою був майже тотальний. Спілкування українців США з громадянами УРСР обмежувались до нечастих обмінів з родичами цензурованими листами.

Проте, політичні зміни в УРСР породжували сценарії, які потребували реакції на питання контактів; рішення не для поодиноких членів громади, а напрямні для усіх, у яких було патріотичне наставлення. Перед провідними діячами у діаспорі по-

вторно поставало питання, яке тривожило багато декого, і на яке було важко дати відповідь. „Яке відношення має бути між Західною діаспорою та інтелігенцією в УРСР, з науковцями, культурними діячами і так званими дипломатами УРСР? Чи зустрічатись з ними? Позиція більшості провідників організацій була: „Не зустрічатись, не контактувати“.

Та коли у берзні 1953 помер тиран Сталін і настав період хрущовської відлиги, то знайшлись відважні одиниці, які не чекали на громадське рішення цього питання, а почали такі контакти і зустрічі.

Контаки стали більш формальні у 60-их роках, коли постав у Нью Йорку так званий Клуб „Круглий стіл“, за яким відбувались зустрічі між тими з України, що були у ласці уряду, і неконформістами з діаспори. Був жвавий обмін думок. Провідну роль у цих зустрічах грав професор Всеволод Голубничий. Багато хто у діаспорі не схвалював ці зустрічі „за круглим столом“: ставився вороже до тих що зустрічались, називав їх запроданцями, „ікроїдами“. Мені у ті часи було 20 років, і хоч я був свідомий і поінформований про ці зустрічей „круглого стола“, але участі у них не брав. Правда, мене до них ніхто не запрошував.

Були молоді люди, які ініціювали зустрічі. Український студентський клуб у Ратгерс- університеті, у якому провідну роль відігравала Надія Качмар (молодша сестра моєї майбутньої дружини Зірки), запросив українського дипломата при ООН Юрія Кочубея дати доповідь про сучасну Україну. Коли про це довідалися „діаспорні партійні діячі“, прийшов наказ згори: відкликати! Заборонити! Забули „батьки народу“ про те, що тодішня студентська молодь вже вихована американському демократичному дусі, і її прямо наказувати вже не можна. Були погрозливі нічні телефонні дзвінки, різні тиски, але провід Українського студентського клубу не відступив, і зустріч відбулася. Дорадником цього клубу був молодий професор історії Тарас Гунчак. За беззастережену підтримку студентських рішень, їх право на таку зустріч, він був підданий гострій критиці зокрема своїми друзями-пластунами. Хоч я був студентом сусідного університету, але брав участь у підготуванні цієї зустрічі з Ю. Кочубеем.

Дипломат виступив з доповіддю перед заповненою аудиторією. Розповів, скільки сталі продукує УРСР, скільки пшениці

виросло. Після доповіді були запитання від студентів. „Скільки українців у сибірських концтаборах? Чому заборонені Українська Автокифальна Православна та Греко-католицька Церкви? Була дикусія про русифікаційні процеси в Україні. На думку студентів, зустріч була дуже успішна, бо була нагода висвітлити колоніальний статус України.

Повернувшись до зустрічей за „круглим столом”. На мою думку, найважливіше досягнення цих зустрічей у 1960-их роках було те, що тоді були закладені підвалини під майбутні спілкування. Майбутні – це ті, які почалися у середині 1980-их, про які я дещо напишу. Коли у 60-их роках в Україні почалися арешти, коли почалися цькування і наступ на усе патріотичне українство, зустрічі за „круглим столом” раптом обірвалися. Усі контакти припинилися.

Можна сміливо сказати, що після арештів української інтелігенції, яка посміла відстоювати свої національні і людські права, зв'язків між західною діаспорою та урядом УРСР не було – хіба що згадати ганабну і про мало успішну роботу Товариства „Україна”, яким керували радянські спецслужби. Та й з ким вони тоді спілкувались? З покидьками американського суспільства на 4-й вулиці в Нью-Йорку, з такими комуняками-запроданцями, як Михайло Ганусяк, редактор газети „Вісті з України”, котрий був на послугах КГБ, і знаний з того, що свого часу привіз до США фальшиву ідентифікаційну картку Івана Дем'янюка.

У 1980-их роках, коли я регулярно почав брати участь у зустрічах з людьми з України, поет Володимир Бровченко очолював Товариство „Україна”. З поезії, яку писав В. Бровченко запам'ятався мені один рядок: „Здрастуй, Москво серпомолотиста”. Який прекрасний підлабузницький неологізм! Треба бути неабияким поетом, щоб таке придумати.

Були у Товаристві „Україна” працівники, яких можна згадати добрим словом. Наприклад, заступник Бровченка Станіслав Лазебник. Він у 1988-1991-их роках багато сприяв тим, які допомагали Україні. Мабуть, у тих роках уже були такі вказівки, бо С. Лазебник допомагав тим, що прискорював візовий процес, дбав про потрібні запрошення. Відчувалося, що у Лазебниковій компетентності були рішення багатьох питань, пов'язаних з нашими поїздками в Україну.

Повернусь до пізних 1960-их років. Як мені відомо, контактів між діаспорою та офіційними особами з УРСР не було, але натомість був великий потік інформації від дисидентів; листів, звідомлень, памфлетів самвидаву. Інформативний матеріал про події в Україні, у сибірських концтаборах, про дисидентський рух друкували видавництва „Пролог“ у Нью-Йорку та „Смолоскип“ у Балтиморі.

По закінченні Другої світової війни деякі українські патріоти з угруповання УГВР (Українська Головна Визвольна Рада), щоб продовжувати війну проти Москви пішли на співпрацю з урядом США. Були це Микола Лебедь, Мирослав Прокоп, Іван Гриньох, Юрій Лопатинський та інші. Це вони заснували видавництво „Пролог“. Кількість людей, які співпрацювали з цим видавництвом, була велика. І хоч багато запідозрював, що „Пролог“ щедро фінансувало ЦРУ (Центральне розвідувальне управління), почини „Прологу“ були підтримувані аргументацією що „ворог мого ворога є мій приятель“. І я так думав. Уважав, що честь і слава тим, які уміють провадити українську визвольну боротьбу за чужі гроші.

Видавництво „Пролог“ видавало журнал „Сучасність“, якого мій приятель Тарас Гунчак у 1988 році був головним редактором. Я часто заходив до редакції і, чим міг, допомагав. Так я опинився у середовищі людей з „Прологу“.

Коли одного дня зайшла потреба зустрітись у Нью-Йорку з двома „українськими дипломатами“ і в „Пролозі“ шукали обличчя, які були б незнайомі кагебістам, то запримітили мене. Я погодився піти на зустріч, яка мала відбутися в готелі „Шерідан“ на Парк-евеню. Нас було двоє і їх було двоє. У барі готелю було чимало обсерваторів з ФБР та Місії СРСР. Адвокат Мирон Смородський і я, як водиться у шпигунських фільмах, з'явилися у готлі „Шерідан“ в точно зазначений час, з газетами „Свобода“ під пахою – для ідентифікації. Радянські дипломати прибули раніше. Це були Ігор Хижняк і Володимир Лапіцький. У розмові І. Хижняк вражав своєю необізнаністю у справах діаспори, а В. Лапіцький виявився спеціалістом у поборюванні пропаганди про „вигаданий штучний голод в Україні в 1932-1933 років“. Він щонедавно прибув до Нью-Йорку з Канади де воював з канадською діаспорою.

Розмова була неприємна. В. Лапіцький нарікав, що діяпорні газети розповсюджують брехню про невожай 1932-1933 року, казав що ніякого голоду не було. Памятаю, що я на те відповів Лапіцькому, що у мене є сильне почуття, що ми у майбутньому ще зустрінемося, і коли я його запитаю, чи був голод, він відповість мені, що був.

Наступного дня у видавництві „Пролог“ мене і Смородського допитували Лебедь, Прокоп і Купчинський про подробиці зустрічі.

Після цієї першої зустрічі я був запрошений на ряд іонших зустрічей з дипломатами УРСР, які відбувалися у Нью-Йорку.

Саме тоді повівав вітер відлиги у Москві, і деякі люди з академічного світу, які були фінансово незалежні від української громади, позитивно відгукнулись на залицяння дипломатів місії УРСР при ООН в Нью-Йорку і відновили зустрічі. Проте, на відміну від зустрічей за „круглим столом“, про які ширша громада знала, учасники відновлених контактів не інформували громаду. Хто були ці люди? Назву деяких, тих які були організаторами зустрічей і регулярно зустрічались: Марія Клячко, Єва Піддубчишин, Євген Стахів, Микола Галів, Богдан Певний, Тарас Гунчак, Іван Фізер, Іван Коропецький, між ними був і я. Де відбувалися зустрічі? На 120-ій вулиці у Нью-Йорку у приватнім помешканні М. Клячко і Є. Піддубчишин. Були інші, яких запрошували організатори у залежності від того, хто приїхав з України до місії УРСР при ООН. В таких випадках, коли телефонували з місії та інформували, що прибув такий-то політик чи діяч культури і добре було б зустрітися, організувались зустрічі. Тоді, у залежності від того, хто прибув, запрошували таких, як Богдан Бойчук чи Юрій Тарнавський, якщо це був письменник, Тит Геврик чи Богдан Геруляк – якщо це був архітектор, і нишком тишком відбувалася зустріч. Чому не інформували громаду? Тому що в опінії організаторів громада не вповні розуміла зміни у політичній площині і не схвалила б такі контакти. Хто був регулярним учасником з боку дипломатів УРСР? Часто приходив сам посол Генадій Удовенко, також Василь Поліщук, Микола Макаревич, Сергій Кулик, Олександр Буцько, Ігор Хижняк, Юрій Шевченко та інші. Між ними були і „дипломати-кагебісти“, які як цербери слухали і пильнували. Ми вгадували, хто кого пильнував. Нага-

дується мені один такий дипломат, що майже завжди приходив на зустрічі. Вражав він мене тим що, як мені здалося, закінчив у школі не більше, як чотири класи (не знав ні історії, ні музики, ні літератури). Міг вести розумну мову тільки про футбол. Мені видавалось, що інші з його групи старались бути подальше від нього начебто йому не довіряли або його боялись.

Хто приїздив з України до ООН? Згадую зустрічі з письменниками Євгеном Гуцалом, політологом Арнольдом Шлепаковим, Сергієм Дорогунцовим, було багато інших. Зустріч з Є. Гуцалом запам'яталась мені тому, що я відчув, що хоч у СРСР відбувались зміни, не усі позбулися страху. На пропозицію літературного редактора журналу „Сучасність“ Є. Гуцало погодився на друкування своїх творів у журналі. На наступний день він рано ранесенько телефонував і відкликав свою згоду.

І хоч у мене було чітке патріотичне обличчя, мабуть, ті, хто фінасував „Пролог“, мені не довіряли. Мене, після зустрічей на 120-ій вулиці, просили на бесіду люди з ФБР (Федеральне бюро розслідувань). Тоді у них був осередок біля вокзалу Пен-стейшен у Ньюарку куди мене запрошували. Гері, агент ФБР, який вів розмову, був приязний і натякав, що між людьми, з якими я зустрічався багато „шкідливих агентів“. Він показував мені фотографії і хотів, щоб я якнайбільше розповів про людей на знімках. Мене, після першої розмови, турбувало те, що наша бесіда відбувається у його кабінеті, де, мабуть, усе записано на магнітофонну стрічку, і я після кількох зустрічей відважно заявив, що якщо він бажає зі мною зустрічатись, то нехай приходить до мого кабінету в університеті, я постараюсь найти вигідний час на розмови. Він нерадо погодився. Згодом я став відважніший і зажадав від Гері, щоб він показав мені папку із ФБР, у якій є інформації про мене. Я, як велів закон, мав на це право як громадянин США. Гері сказав, що він принесе папку, але це потриває трохи часу. Я відповів, що почекає, але нехай він більше не приходить поки не принесе папки. Гері папки ніколи не приніс і я ніколи після тієї розмови з ним не бачився.

Д-р Марія Клячко і її подруга Єва Піддубчишин, у яких помешкані відбувались зустрічі, обидві були під сімдесятку. Я досі точно не знаю, хто такі вони були, проте напишу кілька речень про те, що знаю. М. Клячко була спеціаліст історії американської

фльоти і професор-емерит Колумбійського університету. Ці жінки мали широкі і дуже впливові знайомства. Д-р М. Клячко була активна у Патріархальному Товаристві, яке стреміло до визнання патріархату Української Католицької Церкви. Знаю що вона була знайома з Папою Іваном-Павлом II і мала з ним регулярний контакт. Знали вони впливових людей в Україні. На її прохання я зустрічався у Львові у готелі „Жорж“, з катебістом високої ранги Петром Когутовим (Когутом) у справах руйнування поляками українських православних церков у Польщі...

... Зустрічі на 120-ій вулиці проходили у товариській атмосфері. Завжди був стіл з м'ясними закусками, солодощами і напоями. Проте справи, які ми порушували, не завжди сприяли гармонійній розмові. Наприклад, про дисидентів-політв'язнів, нехтування прав людини в УРСР, заборону українських Церков, католицької і автокефальної православної, нищення пам'яток української культури, русифікацію суспільства, передусім шкільництва. І це все знову, підкреслюю, відбувалося без відома ширшої української громади у США. Нас слухали, і Генадій Удовенко казав, що про усе почуте звітуватиме до „найвищих інстанцій“ в Україні.

... Хочу знову зупинитись на питанні, чому це відбувалось за закритими кулюарами? Чому у таких зустрічах не брали участь діяльні громадянські та культурні провідники із рамени організацій?. Тому що більшість організацій мали широкий спектр політичних переконань і їхня фінансова залежність від громади не дозволяла на такі відважні кроки. Наведу один приклад щоб проілюструвати.

У „Свободі“ появилась погромницька стаття пера Терена Юськова „Виставка Щербицького в Українськiм Інституті“. У ній Юськів нападає на Богдана Певного, одного з організаторів виставки творів 13 українських сучасних художників. А це було так.

Богдан Певний, мистецтвознавець і художний редактор журналу „Сучасність“, випадково відкрив, що у лігві комуністичних коляборантів на 4-ій вулиці у Нью-Йорку відбувається виставка творів 11 сучасних художників України – Олександра Бабака, Володимира Бахтова, Андрія Чебикіна, Євгена Гордієвця, Олександра Івахненка, Едіти Медвецької, Любомира Медведя, Василя Перевальського, Валерія Попова, Тиберія Сільваші і Сергія Якутовича. Виставку раніше передали місії при ООН, а місія, не ма-

ючи доступу до ширшої української громади, погодилась на те, щоб мистецькі невігласи експонували її у понурім, мало доступним приміщенні на 4-ій вулиці. Хоч в Україні про це затаювали, бо писли газети про великий успіх виставки серед діаспори у США. Б. Певний був захоплений картинами і графікою і до болю розчарований жалюгідним станом експонованих творів. Більшість картин була без рам, а графіка була прикріплена до стін шпательми. І у Певного з'явилась думка показати ці твори у приміщенні, на яке ці шедеври заслужили. Богдан Певний звернувся до Тараса Гунчака і до мене. Ми погодилися на співпрацю і за згодою посла УРСР до ООН майже 90 експонатів перевезли з 4-ої вулиці до моєї хати на переховування аж до часу виставки. Поки до мене привезли цю виставку на збереження, ми поставили перед Удовенком вимогу, щоб до виставки передали твори двох художників, які тоді були у неласці режиму, – Івана Марчука та Феодосія Гуменюка, на що посол Удовенко погодився.

Ми не могли показувати твори у такому жалюгідному стані, у яким вони були. Т. Гунчак виявився високо компетентним столярем, і так під його керівництвом ми удвійку, у мене у підвалі, обрамували картини і додали паспорту і покриття на графіку.

У Політехнічному Інституті штату Нью-Джерзі (NJIT), де я був професором математики, була велика зала у якій часто експонувалися художні виставки. Президент інституту Сол Фенстер радо погодився на мою пропозицію і дозволив, щоб виставка відбулася в NJIT.

Виставка у NJIT тривала від 4 до 12 жовтня 1988 року. На відкриття прибув посол УРСР до ООН Геннадій Удовенко, в супроводі 10-15 осіб з місії УРСР до ООН. Посол Удовенко і президент Фенстер разом відкрили виставку 13 художників, де були включені картини Івана Марчука та Феодосія Гуменюка. Усіх художних творів було 106: 43 картини і 63 графіки. На це відкриття ми і місія УРСР при ООН запросила багато осіб з академічного світу, української громади і дипломатів з ООН. Було багато глядачів цієї широко рекламованої виставки. Були кореспонденти і появились вістки у пресі. NJIT як спонзор виставки подбав про музичну програму (грала арфістка) і щедрий фуршет.

Між українськими дипломатами, які прибули на виставку, був Володимир Лапідський, той з яким я зустрічався у готелі

„Шерідан“ на Парк-евеню. Кілька тижнів перед виставкою у газеті „Літературна Україна“ появилася була стаття Василя Плюща, заступника головного редактора, у якій він мимохідь згадав про голод в Україні у 1932-1933 років. Лапіцький про це вже знав. І мусив тепер відповісти на моє питання про голод так, як я прогнозував: „Так, голод був...“....

Під час відкриття виставки у Інституті відбулась ще одна історичана подія. Глядачі мали нагоду почути музичні твори сучасних українських композиторів Валентина Сильвестрова, Мирослава Скорика, Володимира Загорцева, Євгена Станковича і Леоніда Грабовського, Івана Карабця, Володимира Губи та Олега Киви. Багато присутніх висловлювали нам признання за нашу відвагу і вклад праці. Кошти, пов'язані з виставками, ми покрили продажем кількох картин, які на цю ціль подарував Іван Марчук...

Незабром після мистецької виставки Роман Купчинський, невідомими мені шляхами, роздобув фільми українського „поетичного кіна“ – „Криниця для спраглих“ за сценарієм Івана Драча, під режисурою Юрія Іллєнка (про нищення українського села, фільм був заборонений ЦК КП України), „Білий птах з чорною ознакою“, автор сценарія і режисер Юрій Іллєнко, фільм був визнаний радянською владою, як найбільш шкідливий для молоді в Україні, і „Вечір на Івана Купала“, алегорична історія України, сценарист і режисер Юрій Іллєнко, фільм був знятий з екранів міністром культури СРСР Романовим.

Раз у наших руках опинилися ці фільми, постало питання, де показати їх і хто цим займеться. Тарас Гунчак і я погодилися взятись за діло. Це означало знайти кінотеатри і особисто профінансувати висвітлення фільмів. Знайшов і винайняв я на два дні театр у місті, де я живу, Мейплвуді. Два дні підряд ішли сеанси цих фільмів. Театр був заповнений глядачами, багато з них приїхали поїздами з Нью-Йорку. Показ фільмів був дуже успішний. Ми змогли нагородити Івана Драча і Юрія Іллєнка, а з залишених фондів у майбутньому оплачували і кошти, пов'язані з подібною діяльністю.

У зв'язку з Драчем та Іллєнком пригадалась мені одна смішна подія. Одного вечора я з ними повертався з Нью-Йорку. Авто вів я, Іллєнко сидів біля мене, а Драч сидів за нами. Після довгого дня Іван сидів із заплющеними очима, і я думав, що він спить.

Я розмовляв з Юрієм. Він мене запитав: „Як це так, Романе, вам вдалося зберегти мову; чейже Ви мали чотири роки, як вас вивезли з України?“. Я не встиг відповісти як почулося з заднього сидіння Іванове: „але акценти, АКЦЕНТИ!“. Так, мову вивчали такі, як я, читаючи книжки, журнали і пресу. Від кого було навчитись правильних акцентів?

Зустрічі між діаспорою та Україною пожвавились. У 1989 році на запрошення професора Тараса Гунчака, організатора „Шевченківських читань“ у Ратгерському університеті, прибули з України Іван Дюба, Микола Жулинський, Раїса Іванченко та Ігор Римарук. Знову, за усе це не відповідала ніяка діаспорна організація, а місцем конференції була неутральна заля американського університету. На читання прийшло чимало слухачів. У великій залі не було вільних місць. По доповідях відбулася жвава дискусія.

Не обійшлося без ложки дьогтю у меді, не відбулось усе у спокійному тоні. Під час дискусії встав один відомий патріот, голова великої громадської організації, і конфронтаційно запитав Івана Дзюбу, чи він готовий публічно відкликати своє покаяння, яке він колись написав, щоб вийти з в'язниці. Реакція публіки на провокативний запит була бурхлива – було відчутно, що часи змінились. Слухачі зацитькали патріота і цим виказали солідарність з організаторами конференції і з І Дзюбою.

Доповідачі з України замешкали по приватних домах. І. Дзюба гостював у Гунчаків, а М. Жулинський – у нас. Ми подбали, щоб усі вони пройшли ретельне медичне обстеження. Нам у цім допомагали українські лікарі Любомир Явний та Андрій Бурчинський. Було багато товариських зустрічей із цими гостями з України.

Після конференції М. Жулинський щ якийсь час працював у архівах. Залишився він жити у нас. Мило згадуємо веселі місяці, коли Микола був членом нашої родини. Він неймовірно життєрадісна, співуча, товариська людина, і його присутність збагатила наше життя. Багато статей про 1930-ті роки, про письменників „ростріляного відродження“, які в той час появлялися у „Літературній Україні“, Микола писав у нас вдома.

Було багато веселих моментів. Микола і я вирішили, що треба виявити солідарність з робочим людом, і ми вдвійку влаштували першотравневу парадку по нашій Клінтон-евеню у Мейплвуді. Я

взяв палку, повісив червону сорочку і Микола перший, а я за ним. Це все фотографувала кореспондентка Зірка, яка була самотнім глядачем

У році 1990 році знову приїхали на конференцію до Ратгерського університету доповідачі з України. Конференція називалась „Сучасна Україна“. Її учасникам були Іван Дзюба, головний редактор журналу „Дзвін“ Роман Федорів, публіцист Микола Рябчук, головний редактор „Літературної України“ Борис Рогоза, академік Олег Білорус, історики Сергій Білокінь і Ярослав Ісаєвич, еколог Дмитро Гродзінський .

Під час конференції я очолював сесію „Екологія України після Чорнобильської аварії“. Головну доповідь виголосив професор Д. Гродзінський. Він замешкав у нас на кілька тижнів і я організував йому ще декілька виступів.

...Повертаюсь до лейтмотиву – до „контактів з Україною“. Політичні зміни стимулювали наших людей до вкрай потрібних починів. Дехто з нас відчув потребу в організації, нове угруповання, котра б мала вільний доступ до Києва. І так постало Товариство Української Мови у США (ТУМ) – без установчого з'їзду, без розголосу, без участі мовознавців. Існування ТУМ в Україні підказало нам, що природно було б мати й у США організацію, подібну до ТУМ в Україні, яку тоді очолював Дмитро Павличко.

У нашому домі зустрілися Тарас Гунчак, Іван Фізер, Левко Рудницький, Лариса Онишкевич, Богдан Певий і я, і ми заснували ТУМ. Не було у нас наміру займатися проектами, на які назва природно вказує. ТУМ постало, щоб від його імені ми могли ввозити техніку за дозволом уряду УРСР. Раз ТУМ існувало, ми діяли офіційно. Перший великий проєкт було допомогти у підготуванні до установчого з'їзду Руху. Відразу ми одержали дозвіл на ввезення комп'ютерної системи для ТУМ у Києві. Цей комп'ютер відіграв велику роль на установчій зїзді Руху у вересні 1989 року. У січні 1990 року ми дістали дозвіл від посольства СРСР (лагодив справу у Вашингтоні радянський дипломат Ігор Дунайський) на ввезення двох потужних комп'ютерних систем (які на той час не було дозволено вивозити з США; та ми знали що за них заплатили люди з „Прологу“ (читай – уряд США). Офіційно один комп'ютер був призначений для ТУМ, яке очолював Дмитро Павличко, а другий – для Київського відділення Спілки

письменників України, котре очолював Іван Драч. (Комп'ютер для ТУМ насправді був для Руху а той, котрий призначався нібито для СПУ, був для литовської організації „Саюдіс“, бо „Саюдіс“ у Вільнюсі допомагав друкувати рухівську газету, яку опісля нелегально перевозили у Київ). Тому що я знехтував законом США про заборону вивезення таких систем із США, моя подорож з цими комп'ютерами відбувалася у нервовому стані. На самий Свят-Вечір я опинився на Бориспільському летовищі. Мене зустріли І. Драч і Д. Павличко і запросили на Свят- Вечір. А системи? Наказ надійшов із ЦК КПУ від Марії Орлик, щоб їх завезти до інституту ім. Глушкова і переглянути. Я був сердитий і не хотів покидати Бориспіль без моїх систем. Я жадав від митників, щоб покликали пресу, бо маю намір про це неподобство розголосити. Піднесеним голосом я запитував: „Що значить офіційний документ-телеграма від Дунайського у Вашингтоні, яка дозволяла ввезення систем?“. Д. Павличкові вдалося мене заспокоїти (І. Драч раз сказав мені, що я перед владою спалахую, як сірник), і ми поїхали на Свят- Вечір до Драчів. Наступного дня Д. Павличко і я знайшли системи аж на річковому вокзал і нам їх віддали. Хтось стер усе, що було записане у пам'яті систем, але ми радо забрали їх у такому стані.

Я вже не один раз згадував, що Тарас Гунчак був активним учасником усіх тих подій. Професор історії у Рагерському університеті великий талант генератора багатьох починів та акцій на допомогу Україні. Він умів успішно гуртувати навколо себе людей, які з ним втілювали його почини в життя. Т. Гунчак був на Установчому з'їзді Руху за перебудову в Україні, який відбувся у Київському Політехнічному інституті 8-10 вересня 1989 року. Коли Т. Гунчак повернувся з Києва, відразу поїхав по громадах, щоб розповісти про революційні події в Україні. Своїм особистим внеском відкрив банковеkonto і почав збірку фондів на допомогу Україні. Надзвичайно щедро відгукувались сотні людей на його заклик. Ці поїздки і збірка фондів породили потребу створення нової організації.

За ініціативою Тараса Гунчака, спершу неформально а опісля формально розпочала група людей допомагати Рухові. У березні в Мейплвуді, у нашому домі, відбулося засідання. Були присутні Тарас Гунчак, Віктор Рудь, Мирослав Смородський, Богдан

Витвицький, Христина Ференцевич, Маріян Коць і я. На тім засіданні постав Фонд допомоги Україні. Спершу були думки назвати організіцію Фонд Руху, та через податкові міркування було створено парасолькову організацію „Фонд допомоги Україні“ і дві гілки – Фонд Руху (ФР) і Фонд допомоги дітям Чорнобиля (ФДДЧ). Ідея назвати організацію ФДДЧ належала Богданові Витвицькому. Обидві організації очолив Тарас Гунчак, а я був його заступником.

Управа „Фонду допомоги Україні“ згодом збільшилася, коли на прохання Т. Гунчака Зенон Матківський і Володимир Воловодюк погодилися стати заступниками голови. Запросити до Управи відомого українського лікаря порадив головний редактор газети „Свобода“ Зенон Снулик. Від липня 1989 року, ми, троє заступників голови, поділилися функціями: З. Матківський займався медичною допомогою, В. Воловодюк – фінансами організації, я – допомогою технікою (комп'ютерами, факсами, і.т.п.). Неправильно подають у пресових звідомленнях, що засновниками ФДДЧ були Зенон і Надя Матківські: вони увійшли у організацію у липні 1989 року. Коли помилкова інформація про засновників ФДДЧ появилась у „Свобод“, я написав і газета помістила мою спростування. Додав я до листа фірмовий папір ФДДЧ, де чітко зазначено що головою ФДДЧ був Тарас Гунчак. Честь, слава і велике признание Матківським за довголітню працю у ФДДЧ. Але засновниками вони не були. Коли Зенон Матківський став заступником Т. Гунчака, то Матківські щедро відступили для ФДДЧ частину будинку на своїй оселі у Мілбурні, Нью-Джерзі. Від того часу й доднині там знаходиться центр активності ФДДЧ.

Сильний імпульс ця активність дістала у жовтні 1989 року, коли до Нью-Йорку, в якого околиці жила більшість управи, приїхав Володимир Яворівський.

Випадково я довідався, що на запрошення Божени Ольшанівської, голови АГРУ (Americans for Human Rights in Ukraine), у гімнастичній залі церкви св. Івана Хрестителя виступатиме В. Яворівський і говоритиме про чорнобильську аварію та її наслідки. Я відразу потелефонував до Т. Гунчака і ми вирішили, що коли погодиться Б. Ольшанівська, то ми будемо співспонзорами виступу письменника. У розмові з Б. Ольшанівською мені вдалося її переконати, що ми, ФДДЧ, повинні бути співспонзорами цієї

імпрези – вона лише застерегла, що вступна каса буде належати тільки АГРУ.

Перед виступом Т. Гунчак, З. Матківський і я зустрілися з В.Яворівським. Він пообіцяв нам, що перед публікою заявить що збіркою фондів для потерпілих буде займатися ФДДЧ. В. Яворівський – добрий промовець. Він блискуче описав чорнобильську трагедію і її згубні наслідки для українських дітей. Після виступу відбулася збірка фондів на ФДДЧ: присутні надзвичайно щедро жертвували десятки тисяч доларів. Памятаю що власниця туристичної агенції Ковбаснюків з Нью-Йорку виписала чек на 25 тис. дол.

В. Яворівський своїм виступом допоміг зібрати поважні фонди. Та, як каже приповідка, „Немає доброго діла, за яке не наспіла б кара”. Коли письменник повернувся до Києва і повідомив, що зібрав десятки тисяч доларів для дітей, потерпілих у чорнобильській аварії, то його питали, куди він ті гроші подів. Не вірили, що він їх не присвоїв. Під час поїздок до Києва у різних інтерв'ю я підкреслював, як багато виступи В. Яворівського у США допомогли ФДДЧ, та що зібрані гроші одержав ФДДЧ а не В. Яворівський.

Про успіхи Фонду Руху та Фонду допомоги дітям Чорнобиля появлялось багато статей у пресі. Сподіваною і передбачуваною була реакція на успішну працю цих організацій деяких громадських провідників. Були запитання: хто такі ці люди, яким грамада довірила поважні суми грошей, аби великими літаками „Мрія“ та „Руслан“ надсилали в Україну медикаменти, сотні комп'ютерів, коштовні друкарні і техніку? Хто їх до цього уповноважив?. Стихійно постали у різних місцях поселення українців допомогіві комітети, і кожний на свій лад починав допомогіві акції. Нариклад, в Чикаго була виникла організація, яка мала свої допомогіві проєкти (між іншим, щедро підтримувала В'ячеслава Чорновола). Але в цілому допомога з США ставала все хаотичнішою, не раціональною. Кожна група мала свої пріоритети. Важлива справа потребувала координації. З цією метою невдовзі був створений Координаційний Комітет Допомоги Україні, його очолив Богдан Бурачинський. Т. Гунчак і я не зайняли провідних постів у цій організації бо ми збиралися їхати на довший час до Києва. Організація „Фонд допомоги Україні“ формально перестала існувати. Її дві гілки – ФДДЧ і Фонд Руху (змінив назву на

– Фонд Руху Північного Нью-Джерзі) залишились як організації у структурі ККДУ. Головою ФДДЧ у січні 1991 став Зенон Матківський, а Т. Гунчак залишився керівником Фонду Руху Північного Нью-Джерзі. Я припинив працю в обидвох організаціях і від часу установчого з'їзду ККДУ працював як член управи в ККДУ.

ККДУ діяв протягом 12 років. Він провадив широку допомогову роботу під час референдуму та виборів. Комітет видав ряд підручників для шкіл і вищих навчальних закладів, фінансував курси українознавства для учителів, проводив курси ділової української мови. Широкий потік, на мільйони доларів, плив через ККДУ в Україну. Коли я повернувся з Києва у 1992 році, то став першим заступником голови ККДУ і працював до 2007 року у рамках цієї громадської організації. Головами ККДУ були: Богдан Бурачинський, Володимир Баранецький, а найдовше – Володимир Воловодюк.

Про заслуги ККДУ у координуванні допомоги Україні можна прочитати у книжці „Тобі, Україно“.

Мейплвуд, Нью-Джерзі

Про автора:

Роман Воронка – доктор фізико-математичних наук, професор-емерит Технологічного інституту в Нью-Джерзі, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку, Заслужений діяч науки і техніки України.

Олександр ТОЛПИГІН

НЕЗРОБЛЕНЕ ФОТО

Яскраві промінчики м'якого осіннього сонця заглядають в мою невеличку, але затишну кімнату, немовби кажучи: час вставати. Очі розплющуються не відразу: спочатку одне, друге ще хоче спати, ну ще хоч хвилинку... Повертаюсь на бік – і сон враз відлітає...

Перше, що спадає на думку, – сьогодні в мене вихідний день. Почуття блаженства і свободи розливається по всьому тілі: нарешті я поїду на Роквей-біч, що в перекладі означає пляж, котрий простягається в далечінь.

В Нью-Йорку вже пізня осінь. Це, на мою думку, найліпший час в цьому велетенському місті на березі Атлантичного океану. Вже відійшла в минуле літня спека і можна, не кваплячись блукати містом, віднаходячи для себе якісь милі, приємні куточки, про які не прочитаєш в жодному путівнику.

А сьогодні я вирішив подихати чистим океанським повітрям, поблукати ще новими для мене дорогами.

Метро, яке тут називається „сабвей“, то пірнає під землю, то мчить на естакаді на рівні третього-четвертого поверхів невеличких будиночків, відлунює гуркотом коліс в усіх найближчих кварталах. Ми минаємо станцію „Джі-Еф-Кей“, що сполучається зі знаменитим на весь світ летовищем Кенеді, і їдемо вздовж болотистої місцевости, порослої високою травою і чагарниками, в'їжджаємо на міст над затокою, потім на невеличкий острівець, і знову – міст і естакада над водою. Поволі минаємо велику затоку і потрапляємо на досить довгий і широкий бар'єрний риф. Ці рифи — унікальне явище природи, тягнуться уздовж усього східного узбережжя Америки. Далі лінія метро роздвоюється і йде по естакаді вздовж рифу. З висоти естакади добре видно трохи сіруватий простір, заповнений водою, що розливається в безмежну далечінь. Там – океан. Побіля цього сірого масиву води, що здається нерухомим, – довга і тонка жовтувата смужка пляжу. А ще ближче уздовж берега тягнеться прогулянковий дерев'яний поміст.

Між „сабвеєм“ і океаном розкидані невеличкі купки будиночків, які сучасною мовою можна було б назвати мікрорайоном, але більшість з них не дозволяє й на таку назву.

Я доїжджаю до останньої зупинки метро, пересідаю на автобус і їду вже в протилежному напрямі, намагаючись зблизька розпізнати істинне обличчя цих поселень. Змінюються будинки за вікном, змінюються і людські обличчя в салоні автобуса.

Нарешті попереду замаячила невеличка, але гарних пропорцій церква, я сказав би в „квінському“ стилі. Насправді такого стилю не існує, а є чотири, принаймні я віднайшов для себе чотири, церкви в одному з найбільших районів міста „великого яблука“ – Квінсі, що стояли майже на одній лінії, тільки далеко одна від одної.

Усім цим церквам притаманні не тільки майже один час побудови — 30-ті роки ХХ ст., але й вивіреність пропорцій і вдале поєднання тесаного каміння і цегли. Цілком можливо, що всі ці церкви належать творінню одного майстра. У той час, коли в Україні руйнували церкви, в Америці їх будували.

Але ми трохи віддалились від теми, і час повернутись назад в автобус.

Далі рівною чередою потяглись охайні двоповерхові будиночки, що не вирізнялись якимось особливим блиском інженерної думки, а були просто добротні, чим і привабливі.

Нарешті я вийшов з автобуса і крокував до океану. Йти довелося зовсім недовго. Закінчилися будинки і почався пляж, що тягнеться широкою смугою на яких вісім-десять кілометрів. Берег був майже порожній, тільки де-не-де зустрічались рибалки, одягнені в гумові, до грудей натягнуті костюми. Якийсь нетиповий пес хоробро бовтався у воді, відпливши метрів на двадцять від свого господаря. Повівав легкий, але вже прохолодний бриз. Глибоко, на повні груди, я втягнув у себе найчистіше океанське повітря і крокував уздовж пляжу. Я йшов, ні про що не думаючи, тільки насолоджувався великим і рідкісним, як на наші часи, спокоєм. Раптом щось темне привернуло мою увагу. Це був цілий розсип океанських мушлів, відсунутих океаном подалі на пісок. Частина їх була розтросчена людськими ногами, а інша залишилась у своїй первозданній красі. Я дивився на цей розсип дарів океану і думав, що коли склеїти ці потрошені панцирі підводного життя, то можна створити більш-менш достовірний образ його. А щоб вдихнути в них життя, треба всередину запустити молюска, який би зручно розташувався в своїй хатині. Доля молюків, як і доля людей, часто залежить від того, що їх оточує. Поруйнуєш панцир і молюск стає беззахисним, склеїш панцип — ще можна жити.

Мимоволі мої роздуми віж молюсків перейшли до роздумів про людей, і мені пригадалась досить давня історія, яка й досі стоїть мені перед очима.

Було це, за людськими вимірами життя, досить давно. Я – молодий, новоспечений інженер, повний сил і енергії, жадібно намагався увібрати в себе все те, що не могли дати в радянський час ні інститути, ні університети: мене цікавила історія минулих часів, зокрема християнства.

Те, що тоді ніякої літератури з таких питань дістати було неможливо — це, мабуть, зрозуміло тепер усім. І мені доводилось по краплинах збирати те, що мене цікавило. Звичайно, великою була радість, коли я знаходив те, що шукав.

Одного погожого дня я ходив старими вулицями сивого Києва. Втомившись, вирішив відпочити на завжди затишному подвір'ї Софії Київської. Під великими деревами, що ростуть навпроти головного входу до собору, стоять зручні лавиці, і в дні найбільшої спеки тут – тінь і прохолода. Туди я й попрямував. Проходячи повз невеликий двоповерховий будинок, раптом через розчинене вікно однієї з кімнат я помітив планшет, що висів на стіні. На ньому немовби з пташиного лету був зображений монастир. Якась незвичайна церква, довгі пасма стін з баштами, дзвіниця, кілька будиночків. А вгорі на планшеті рівними літерами було виведено „Святогірський монастир-фортеця в селі Зимне“. Я зрозумів, що це проєкт реставрації монастиря, тому що цей двоповерховий будинок належав інституту „Укрпроектреставрація“.

Після цього випадку я майже захворів цим монастирем. Мабуть, я прочитав усе, що було доступне в бібліотеках Києва за радянських часів про цей монастир і, звичайно ж, горів бажанням побачити його своїми очима.

Час минав, а змоги зробити таку далеку для мене подорож не було.

Та ось одного дня мені несподівано запропонували досить довге відрядження в Луцьк. Звичайно ж, я без роздумів погодився, бо від Луцька до Зимного вже й не так далеко. Цілий тиждень я чекав вихідного дня – й ось нарешті...

Після затишної й теплої готельної кімнати на ще темній і безлюдній нічній вулиці холодне пізноосіннє повітря намагається дістатися до самого тіла. Зараз трохи переступило за п'яту ранку. Здається, все місто ще спить. Тільки підійшовши до автобусної станції, виявляю, що прокинувся не я один.

В автобусі, що здійснює перший рейс до Володимира-Волинського, людей зовсім небагато, і я влаштовуюсь на першому сидінні праворуч водія, щоб добре бачити дорогу. Теплий автобус з високими м'якими сидіннями, як у літаку, загурчав і побіг передмістям старого Луцька, розрізаючи темряву й холоднечу.

Потроху небо почало сіріти, перетворюючи темних непривітних велетнів, що стояли обабіч дороги, на могутні високі дерева, які своїми кронами обіймались одне з одним. Рівна, немов струнка, дорога бігла поміж настовбурченими передзимовими селами, де виходили й сідали в автобус люди.

І ось нарешті ми в'їхали у Володимир-Волинський. За кілька хвилин автобус зупинився біля невеликої автостанції й замовк.

Ця станція знаходилася в старому центрі міста. Поруч з нею височіли вали старого замку, а трохи далі над всім містом панувала біла баня Успенського собору.

Вирішивши, що з цим легендарним містом я познайомлюсь трохи пізніше, я зайшов до будинку автостанції. Розклад руху повідомляв, що автобус, який проходить повз Зимне, їхатиме хвилин за двадцять.

Я зайняв чергу на зупинці і тут побачив її. Вона різко вирізнялась з поміж цієї буденної маси сірих від безперспективності їхнього життя людей. Вишукана вишиванка, такий же гарний овечий киптарик, спідниця вкрита мереживом вишивки. зачесане волосся — все це свідчило, що ця жінка приїхала здалека і в дуже важливій справі. Була вона вже такого віку, коли подорож й до сусіднього села вважається винятковою подією. А тут так далеко.

Звичайно, все це викликало моє неприховане зацікавлення цією людиною, але спитати в неї я не наважився.

Тут прибув очікуваний нами автобус. В момент ока він набився людьми, і я загубив цю жінку.

Дорога, якою ми їхали, була не з кращих, і автобус періодично підплигував, потрапивши в чергову яму. Нарешті промигнула табличка з написом „Зимне“, і ми зупинились.

Першою зійшла на зупинці та сама жінка. Поки я протиснувся крізь натовп, вона пройшла вже метрів п'ятдесят. Чомусь у мене виникло бажання зфотографувати її. Ми йшла в одному напрямку до монастиря, його вже було видно здалека, але я ще не здогадувався, куди саме вона йде. Забігати наперед і робити знімку було якось незручно, навіть нечемно, тому я вирішив випередити її паралельною вуличкою села. Коли я, зробивши велике півколо, знайшов зручне місце, щоб, не дратуючи людину, зфотографувати її, я побачив сповнене духовності й піднесеності жіноче обличчя, вкрите глибокими зморшками, які ніби розгладились в цей момент. Вся вона випромінювала якусь світлу, прозору енергію, і я відразу зрозумів, що вона йде на прощу, що це, мабуть, остання її подорож.

Вона йшла впевненою ходою, і видно було, що ця дорога їй добре знайома. Вона йшла прощатись з цим життям, вона готува-

лась до зустрічі з майбутнім. І в цей момент я опустив свій фотоапарат, я не зміг потривожити її не тільки необережним рухом, а й думкою. Так я й залишився, як вкопаний, поки вона не пройшла, проводжаючи її поглядом.

Не доходячи до монастирського подвір'я, ця жінка звернула праворуч і зайшла в зовсім крихітну білу церкву з кількома колоноподібними гостроверхими дахами.

Збудована ще в середині XV ст., невеличка, безстовпна Троїцька церква за своїм інженерним рішенням бань є, можливо, прообразом тих величних багатоярусних соборів, що з'явилися в Подніпров'ї лише через два століття.

У напівтемному церковному приміщенні коливалось полум'я свічок, миготіли лампади, пахло ладаном. Тут люди розмовляли з Богом про саме сокровенне.

По всьому монастирському подвір'ї розлягалось гурчання бензопили й удари молотків – бляхарі ремонтували дах Успенського собору, каменярі піднімали з руїн оборонні мури.

Колись Святогірський монастир був не тільки великим духовним, а й оборонним центром, де ховались від татарських наїздів мешканці навколишніх сіл.

Не одна війна пролетіла над цим могутнім монастирем, не один ворог намагався хазяйнувати на цій святій землі. Залишили тут свої сліди й московські відновителі зі своїм псевдоруським стилем.

Зараз тут хазяйнує Московський патріархат, але віриться, що сюди повернуться справжні його господарі, як і в сотні інших місць, святих для кожного українця.

Я повертався на проїжджій шлях, повний різних дум. Попереду був княжий Володимир Волинський, а позаду – незроблене фото.

Нью-Йорк

6. МАНДРІВНИКАМ ПО РІДНІЙ ЗЕМЛІ

Степан СЛУЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ СЛІД ГІЙОМА ДЕ БОПЛАНА

Европа, починаючи з епохи ренесансу, була географічно найбільш вивченою частиною світу. Але трапилося так, що значні її простори не були відомі навіть для спеціалістів аж до другої половини 18 ст. Цієї території мовби й не існувало як для широкого загалу, так і для наукової еліти. Зрозуміло, білих плям на мапах не було, бо відповідні картографічні простори „заповнювали“ розтягнутими відомими на той час теренами, витісняючи при цьому невідомі. Також траплялось, що про них хоч і чули, але переважно з джерел недостовірних — чиїхось розповідей, переказів, легенд, а то й просто казок — і тоді на мапах з'являлися химерні сплетіння правди, напівправди і цілковитих вигадок. При цьому мова йде не про якісь віддалені землі, на кшталт Ісландії чи Шпіцбергену, а мало не про центр Європи – межі Гуцульщини, Трансильванії і Молдавського князівства.

Тому не диво, що ті недосліджені і маловідомі землі „офіційно“ стали батьківщиною всіляких повітрень, песиголовців, вампірів – як тут не згадати „місцевого“ Дракулу – вовкулаків, відьом у сьомому коліні і всілякої іншої нечисти – на всі смаки і вподобання.

У пізньому середньовіччі детальні мапи не були такою вже й рідкістю. Проблеми радше полягали у їхній точності і площі. Ті чи інші королі, князі і князьки часом проявляли неабиякий інтерес до картографування своїх володінь, а то й сусідніх, отримуючи таким чином об'єктивну інформацію про багатства, людські ресурси, орні землі, ліси, ріки тих теренів.

Тому відносно точні карти з'являлись в густонаселених регіонах і вздовж основних торгових шляхів – в той час, як у створенні карт малонаселених і віддалених теренів ніхто не був зацікавлений, в першу чергу – з причин матеріальних. Бо для більш-менш об'єктивно відображеної на мапі місцевості потрібен був відповідний фахівець, котрий погодився б щодня, протягом багатьох років виконувати таку працю, потрібна була б і відповідна обслуга, котра весь час мала мандрувати, ночувати щораз в інших місцях, в різні пори року, на володіннях різних правителів. Справа нелегка і недешева.

Тому практично жоден видавець не створював нових мап винятково з джерел одного картографа. Хтось дослідив Прусію, хтось – Штірію, ще інший – Шотляндію, а досвідчений видавець, знаючи репутацію тих чи інших дослідників, використовував або навпаки – ігнорував їхні здобутки. Зрозуміло, жодна з цих праць не була досконалою, навіть за тодішніми мірками вони містили не тільки неточності, а й грубі помилки. А помилка на мапі – це те саме, що відбиток пальця в картографії – випадково створити дві однакові неможливо. Тому, прослідковуючи, як одна й та сама топографічна помилка з'являлась на одній мапі, а потім протягом декількох століть „мандрувала“ з одного видання в інше, можна зробити декілька висновків: а) про першоджерело інформацій, що стосуються даного регіону, б) про авторитет картографа-дослідника серед видавців і в) як довго новий картограф не з'являвся на тому терені.

Якщо на якійсь місцевості картографів було багато, а інформативна частина відповідної мапи обновлювалась часто – це свідчило, що багато-хто був зацікавлений у цьому процесі. І навпаки,

якщо всі мапи протягом довшого часу містили однаково неправильну інформацію, це могло бути ознакою малозаселеності регіону, його бідності, невигідного, як на той час, розташування чи присутності якоїсь іншої причини, яка б робила його „непопулярним“ серед правителів і основних замовників карт. Словом, то мала бути місцевість, якою ні князі, ні королі надто не цікавились.

Що стосується простого люду, то часом, навпаки, саме ці землі ставали привабливими, бо там протягом певного часу вони могли бути вільними від феодалів. Як, наприклад, Брацлавщина XIV – XVI ст., чи Дике Поле XVI–XVIII ст. Це могли бути і передгір'я та гори, доступ до яких з причин природних був ускладнений.

Перші більш-менш достовірні карти території сучасної України були створені Гійомом Бопланом у період між 1630 і 1647 роками. Француз Гійом Лавассер де Боплан (Guilelmus le Vasseur de Beauplan) за фахом був архітектором, служив у війську і займався будівництвом фортець на південно-східних кордонах Речі Посполитої. Польський король Владислав IV, крім основного заняття, доручив йому складати карти тих теренів. Як на теперішній час, його способи праці були примітивними, однак, все ж то були реальні виміри – цілеспрямована, монотонна, важка праця. Мапи Г. Боплана були визнані його сучасниками одними з найкращих у світі, а результати його топографічних вимірів, що стосуються території України, лягли в основу багатьох десятків, якщо не сотень видань – аж до початку XIX ст.

Це стосувалося рівнинних і передгірських регіонів, проте в Карпатах по мірі вглиблення в гори і звуження долин річок, кількість населених пунктів зменшувалась, а з ним і зацікавлення Г. Боплана там бути. І не дивно – за непрохідним багатокілометровим гірським бездоріжжям здебільшого були тільки невеличкі поселення. Г. Боплан, сяк-так позначивши ще село Микуличин на Пруті та Устеріки на Черемоші, понад ними, як добросовісний картограф, залишив білі плями (оскільки там не був), однак провів декілька ліній – русла річок.

Існуючих вже тоді сіл, як от Татарів, Ворохта і Яблуниця — на Пруті, Жаб'єго (тепер Верховина) з безліччю присілків, Горішнього Ясенова, що лише 2 км. вище Устерік — на Чорному Черемоші (який, до того ж, хибно назвав Білим Черемошом), він не позначив.

Однак, в південно-західньому напрямку, за горами, позначив с. Ясенов на річці, що текла так само на південний захід. Очевидно, мав він на увазі Чорну Тису і теперішню закарпатську Ясиню, яка в часи Боплана вже існувала щонайменше 90 років. Згідно з певними історичними даними, першими її поселенцями були вихідці з села Зелена (теперішня Івано-Франківська обл.), згідно з іншими - з села Вижниця (теперішня Чернівецька обл.), а назва походить від ясенowego лісу, в якому вівці такого собі газди Струка залишилися живими впродовж довгої лютої зими. Між іншим, той газда з вдячності до Всевишнього за збережені вівці збудував церкву, що збереглася по сьогоднішній день. А ясінь та вівці стали символом селища і були присутні на його старовинному гербі. Тобто первинна назва поселення була не Ясія, а Ясени чи Ясенів.

Крім того, між Микуличином і Ясінею, у верхів'ях Пруту, Г. Боплан позначив ще одне село – Чорна Гора.

Дослідження щодо цього мітичного населеного пункту привело до цікавих спостережень і вислідів.

Перше, як вже натякалось вище, Г. Боплан у верхів'ях Пруту, як і в долинах Білого і Чорного Черемошу, не був. Інакше він позначив би там існуючі на той час населені пункти та виразні скрути рік, що він зазвичай робив в інших місцях, а якість карти не була б в цьому районі настільки слабкою. Ймовірно, дані, що стосувались тяжкодоступних карпатських теренів, він черпав з джерел усних. Цим можна пояснити, чому з долини Прута позначена дорога в долину Чорного Черемоша — аж до Устеріки, тобто правильно, але при цьому не позначено жодного іншого населеного пункту вздовж неї, а Чорний і Білий Черемош поміняно місцями.

Г. Боплан, як вже згадувалось, картографував Річ Посполиту і не ставив за мету дослідити прикордонні з Мараморощиною терени. Не ставили перед собою таку мету і картографи, котрі складали карту Угорщини чи Молдавії. Через це похибки в цьому районі сягали майже 130 км., в той час, як в інших місцях тогочасних карт вони були в десятки разів меншими.

У XVII–XVIII ст. було видано декілька десятків мап Європи. На багатьох з них, якщо вони містили відносно багато деталей, інформація про Прикарпаття ґрунтувалася на вимірах Г. Боплана. Щоправда, видавці намагалися, не виходячи на терен, якось зіставити отриману з інших джерел інформацію з бопланівською,

але часом цим ще більше спотворювали реальну картину. Так, 200-кілометрова ріка Бистриця в Молдавії (так тоді називалась північно-східня частина теперішньої Румунії) скоротилась щонайменше вдвічі.

Натомість за перевалом навпроти долини Пруту була позначена не долина Чорної Тиси (правильно), і не сусідньої Білої, і навіть не наступних Вішеу (Верхнього), або Ізи — за нею, а... внутрішнього трансильванського Мурешу. Прикарпатське село Татарів позначували то в долині річки Іза, то в долині Вішеу (обидві в Трансильванії) і ніколи не на Пруті, де його справжнє місце. Не щастило і закарпатській Ясіні. Оскільки одного разу Г. Боплан позначив її на карті Речі Постолитої, хоч і „за горами”, то наступні картографи позначали її і на Пруті, на місці реального Татарова, і на Білому Черемоші, а то й на неіснуючій, уявній притоці Пруту — річці Чорна, яку, до-речі, мусіли вигадати, щоб якось пояснити відомі до середини XVIII ст. несумісності при переході Карпатського Водороздільного хребта. На одній з карт Галичини 1775 року Ясіня навіть позначена одночасно в двох місцях, причому в обидвох — на неіснуючих в реальності річках.

З цієї ж причини та з огляду на величезний авторитет Г. Боплана як картографа – навіть через 100 років після його смерті, – були змушені домислити і нанести на карти не тільки сумнівне бопланівське село Чорна Гора, а й цілком вигадане — Чернач (між іншим, також на місці Татарова).

Мітичне поселення Чорна Гора на тогочасних картах також „мандрувало”, але більш системно. На ранніх післябопланівських мапах воно ще було в долині Пруту, але згодом його що далі, то більше посували на схід, оскільки на бопланівському“ місці його не могли знайти. Але, що дивно, його позначали практично на всіх картах, навіть на дрібномаштабних, куди часом і досить великі реальні населені пункти не потрапляли. От що значить авторитет великого картографа!

На картах цього регіону не тільки села переміщувались, а ріки – віртуально з'являлись і зникали, тут також знайшли втілення багато тогочасних пліток і домислів. Гори Лиса, Біла, Сніжна, Чорна (у верхів'ях Білого Черемошу), хоч і не відповідають жодній теперішній назві, але не є чимось незвичним для цієї частини Карпат. Проте поруч знаходимо гору Срібну, на якій, згідно з позна-

ченнями, навіть мала бути відповідна копальня, помічаємо Дяблу гору (тобто Чортову) та Поганські полонини. Причому дві останні назви (одна з польської, друга з угорської сторін) стосувалися теперішньої Чорної Гори – третьої найвищої точки України – або як її ще називають – Попа Івана Чорногірського. Темне місце. Ось що кажуть про нього гуцули: „По Чорногори чорти прохожуються“*; „душі усіх людей, що стратили себе, або кого другого, идут у озеро, у Чорногору...“; „У Чорногорі є таке озеро, що називають его змиє-не або плесо зинєве. Там товчут град...“ (Володимир Шухевич, „Гуцульщина“, 1999-2000, т. 5, ст. 229; т. 3, ст. 103).

Але як тільки в кінці XVIII ст. вперше реальний картограф прийшов у Чорногори, відповідне село-привид зникло. Щоправда, залишилось чорногірське озеро, де „товчуть град“, — Несамовите.

Попри це, у 5-томнику В. Шухевича „Гуцульщина“, виданому в 1898-1908 роках, також згадується поселення Чорногора – як присілок Жаб'єго. Водночас воно відсутнє на всіх не тільки тогочасних йому мапах (кінця XIX ст.), але і на тих, що були підготовлені топографічною службою Австро-Угорщини на 30 років раніше (на мапах 3-го військового топографічного виміру). Більше того, це поселення, якщо воно й існувало, просто немає куди помістити – історія навколишніх сіл та присілків на даний час більш-менш відомі – і жоден з них не Чорногора. Хоч слід вказати, що декотрі з них зникали внаслідок злиття населених пунктів. Також слід зауважити, що в околицях Жаб'єго не було клясичних сіл - це були (та й нині є) розкидані по всіх горбах і схилах хатинки, які розташовані то ближче, то далі одна від одної.

Тому найлогічніше припустити, що це не реальне село чи присілок, а збірна назва усіх літніх стоянок на північно-східному ме-гасхилі Чорногірського хребта. Бо що могли відповісти Бопланові селяни, котрих він запитав, а що вище вздовж Пруту? Відповіли: „Чорна Гора“. Цілий хребет, величезні пасовиська. Бо „Чорногора хліб не родит, не родит пшеницю, викохує вівчариків, сирок і жентицю“ — місце, де вони чи їхні родичі могли жити по декілька місяців в році, а то й зимувати.

Зрозуміло, це тільки мій здогад, який потребує підтвердження.

Якось спало на думку, що якщо існували карти 3-го військового топографічного виміру Австро-Угорщини (далі – ВТВАУ), які більш-менш доступні для широкого загалу, то повинні були існу-

вати і карти 2-го та 1-го топографічних вимірів. І очевидно, щоб остаточно розставити в цьому питанні всі крапки над „і”, було б корисним на них поглянути.

Але ж де вони?

Виявилось багато цікавих речей.

Вже в другій половині ХВІІ ст. при війську Австро-Угорщини була створена регулярна топографічна служба, яка в період з 1763-го по 1787 рік створила достовірні карти не тільки всієї території Австро-Угорщини (в тому числі й Мараморощини, Східньої Галичини і Північної Буковини), але й Чехії, Бельгії і Прусії. Топозйомка цього періоду увійшла в історію під назвою Першого (Йозефіанського) топографічного виміру. Цей вимір проводився переважно під час правління Марії Терезії, але завершився за царювання Йосифа ІІ.

І-ий ВТВАУ не був скоординованим цілісним виміром, а серією мап країн, її частин та губерній. Ці самостійні виміри не базувались на надійній геодезичній основі, а будувались за принципом збільшення виміряної площі від малої до більшої. Проте кількість деталей, старанність і скурпульозність виконання – вражають.

Спосіб зйомки не був повсюди однаковим, а змінювався від країни до країни, і відповідно до місцевих обставин вибирався найбільш оптимальний. Під час зйомок не було жодних вимірів висот чи нівелювання, а карти не містять висотних даних, але при цьому форми нерівностей поверхні, горби і гори позначені дуже акуратно.

Хід робіт визначався ступінню військових загроз. В першу чергу були виміряні території пруських воєнних театрів (1763 рік), паралельно з цим розпочалась зйомка Чехії і Моравії, а пізніше – східних кордонів Угорщини – у зв'язку з ймовірністю нападів татар. Буковину вимірювали з 1773 по 1776 рік, а Східню Галичину (тобто теперішню Львівську, Івано-Франківську і Тернопільські області) – між 1779 і 1783 роками. І насамкінець залишилися внутрішні території Угорщини і Трансильванії.

Топографічні роботи проводили 60 офіцерів, кожен з них щорічно мав виготовити три топографічні аркуші (приблизно по 225 квадратних кілометрів кожна). Зйомкою керував Андреас фон Ной (Andreas von Neu), котрий на цій службі виріс з сотника до

полковника, а військову кар'єру закінчив генерал-лейтенантом (т. зв. тризірковим генералом).

Основний масштаб зйомки був надзвичайно великим — в 1 см 288 метрів! Тобто, 1 віденському дюйму на карті відповідали 400 морських сажнів місцевості (1 морська сажень = 6 стіп = 2 ярди = 1,8288 метрів). Було зроблено приблизно 5,400 таких листів. Розмір такого листа дорівнював 2х1.33 стопи, тобто 64х42см (на місцевості 18,480м x 12,148м).

Офіцер-топограф робив один оригінальний екземпляр (Original Aufnahme), з якої виготовлялась лише одна копія (Reinzeichnung, Kopie). З двох екземплярів оригінально зняті листи були точнішими. На ньому вказувались також і лінії триангуляційної сітки. Дальші копії були більш імпозантними, хоч і менш точними. 28800-масштабні листи могли бути розмножені тільки у випадку воєнного стану. І наскільки мені відомо, копій з них так і не зробили, бо вже через 40 років почалися роботи 2-го топографічного виміру, які тривали понад 50 років, і вже ґрунтувались на надійній геодезичній основі.

Одночасно з картами офіцери-картографи складали письмові описи місцевості, які також є частиною 1-го ВТВАУ. Гадаю, вони містять детальну і, головне, об'єктивну інформацію про кожен регіон тогочасної Австро-Угорщини. Текст написаний як оригінальним готичним, так і латинським шрифтом.

У завершальній стадії робіт 1-го ВТВАУ, у 1785 році, під керівництвом вже згадуваного полк. Андреаса фон Ноя були підготовлені карти масштабу 1:115,200.

Повне зібрання матеріалів, що стосуються 1-го ВТВАУ, тобто всі 5400 оригінальних аркушів, їхні перші копії і карти дрібнішого масштабу, створені на їхній основі, знаходяться у картографічному відділі архіву Віденської військової бібліотеки.

Кольорові копії оригінального розміру матеріалів 1-го ВТВАУ, що стоуються території тогочасної Угорщини (в їх числі і Закарпаття) знаходяться також у Будапешті в архіві картографічного відділу Військово-історичного музею. У 2000 році частину цих листів - 965 штук (угорську частину) було видано у DVD-форматі.

Водночас українська частина не тільки не видана, але про неї навіть мало хто знає. Шкода, бо там багатющі топографічні дані великої частини західньо-українських земель станом на другу по-

ловину XVIII ст. і, що найголовніше, – вони представлені в точній і науково достовірній формі. Їхню наукову вартість неможливо переоцінити. Тим не менше, донині українська історична наука цими даними не користується.

Маю надію, що хтось з шановних читачів допоможе в отриманні доступу до цих карт, відчинивши таким чином своєрідне вікно у XVIII ст.

Нью-Йорк

Про автора:

Степан Слущкий як картограф створив близько 70 спортивних, туристських та навчальних карт. В кінці 1980-их – на початку 1990-их років очолював відділ спортивного орієнтування Закарпатського Центру туризму учнівської молоді. Працював картографом в Австрії, Україні, США, Словенії, Угорщині та в інших країнах, а в другій половині 1990-их років готував навчальні та туристські карти для Orienteering Unlimited Inc. Його карти видавались понад 130 разів, одна з них в Ötztal (Тіроль, Австрія) була визнана найкращою в країні за 1995 рік. В даний час редагує тижневик „Національна Трибуна“ в Нью-Йорку.

Олександр ТОЛПИГІН

СЕРЦЕ КИЄВА – ДИТИНЕЦЬ

Міста, як і люди, мають свою душу – храми, кровеносні артерії – вулиці й площі, і нарешті – серце, яке має битись в одному ритмі з усім живим організмом міста. На жаль, організм Києва ще хворий. Його занадто довго мордували, проводили невдалі операції, експерименти над його душею, замість того, щоб лікувати.

Але настав час – і з'явилися люди, не байдужі до „хвороб“ Києва, й вони почали лікувати місто, яке поступово повертає втрачений вигляд. Хоча й зроблено немало за останні десять років, але набагато більше ще треба зробити.

Історія стародавнього Києва і його пам'яток тісно пов'язана з Старокиївською горою, де й починалось місто. „Повість временних літ“ переказує подію про народження Києва так: „Биша три братья — единому ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому Хорив, і сестра їх Либідь. Сядеше Кий на горі, де ж нині увоз Боричів, а Щек сядеши на горі, де ж нині зоветься Щекавиця, а Хорив на тре-

тій горі, від нього же прозвася Хоревиця. І створиша град во ім'я брата свого старійшого і нарекоша ім'я йому Київ“.

Важливу роль у заснуванні Києва відігравав Дніпро, який разом з численними притоками з'єднував місто з найвіддаленішими землями. Вигідне топографічне розміщення на межі Полісся й Лісостепу, а також київська височина вплинули на місце спорудження первинного „граду“.

„Град Кия“ був центром полянського князювання і знаходився на межі ряду союзних племен, що зумовило його швидкий розвиток і перетворення в міжплемінний центр, навколо якого почалося поступове об'єднання східньослов'янських племен. Сам князь Кий був видатною особистістю — він будував нові укріплені поселення не тільки на теренах середньої Наддніпрянщини, а й на Дунаї, де заснував місто Києвець. Тісні політичні і торговельні контакти налагодилися з Візантією. Князь Кий, згідно із свідченням Нестора-літописця, відвідав Константинополь, де йому були висловлені пошана і честь від імператора.

При такому бурхливому розвитку подій розвивався і град Кия, але де він знаходився і які були його розміри, ми дізнались

Фрагмент Дитинця Києва IX — першої половини XIII століть.

лише завдяки археологічним розкопкам, проведеним на Старокиївській горі, де були виявлені залишки земляного валу і рову, що оточували первинний град у V—VI ст.

В результаті розкопок на території городища були виявлені також залишки житлових споруд, господарські ями, фрагменти кераміки, що відносяться до середини I тисячоліття нашої ери.

Цікаві знахідки були також виявлені в результаті розкопок одного з жител VII—VIII ст. в Подніпров'ї і Побужчині.

Сучасні археологічні дослідження Старокиївської гори дають можливість уявно представити розміри, структуру, характер забудови і укріплень найдавнішого Київського городища. Територія „града“ дорівнювала приблизно двом гектарам, а могутні фортифікаційні споруди, вміло пристосовані до рельєфу місцевості, утруднювали доступ до досить добре захищеної фортеці.

Подальше зростання території первинного „граду“ зафіксоване в літописному оповіданні 945 року. В ньому згадується про великі боярські двори Гордятин, Никифоров, Воротиславль, Чудин, і також про кам'яний теремний палац.

Ще в середині XIX ст. були виявлені залишки стін „кам'яного терема“, що знаходились за 75 метрів на північний схід від Десятинної церкви. Наприкінці XIX століття київський археолог Вікентій Хвойка знову помітив залишки стародавніх фундаментів, а в 1907-1908 роках зміг провести їх обстеження. В результаті він виявив зовнішню стіну споруди довжиною 21 метр. До цієї стіни підходили три інші стіни, що йшли впоперек і поділяли внутрішній простір будівлі.

У приміщенні були віднайдені архітектурні деталі споруди, виготовлені з мармуру і червоного шиферу, а також шматки смальти і цем'янки з фрагментами фрескового розпису. Як вважають археологи, ці залишки можна ототожнити з кам'яним теремом княгині Ольги, що знаходився поза „градом“.

Залишки ще однієї кам'яної споруди були віднайдені в 1970-1972 роках на захід від Десятинної церкви. Цікаво, що стіни цієї споруди завтовшки в півтора метра були складені з велетенських валунів, тонкої плінфи і керамічної черепиці на глиняному розчині. Характер кладки стін свідчить про те, що відкрита споруда була попередницею за часом побудови Десятинної церкви.

Згідно з пляном розкопок В. Хвойки, в межах стародавнього городища в семи місцях його вказано на залишки кам'яних фун-

даментів чи завалів давнього будівельного сміття, що складалось з каміння і плінфи. Цілком можливо, що ці споруди були відремонтовані і відбудовані та існували в XI–XIII ст.

Усі відкриті залишки фундаментів кам'яних споруд розташовані немов би півколом щодо рову і валу. Археологічні розкопки в цьому місці не виявили жодних слідів будівель, що датуються раніше кінця X ст. Таким чином, можливо, як, наприклад, уважає археолог Стефанія Кілієвич, тут була міська площа, забудова якої почалася тільки наприкінці X ст. в зв'язку з розширенням території міста при князі Володимирі. Відкриття фундаментів кам'яного палацу на території княжого двору в „граді“, залишки інших кам'яних споруд, міська площа — все це говорить про те, що в IX–X ст. „град“ перетворився на Дитинець — резиденцію київських князів.

Наприкінці X ст. Київ став столицею велетенської держави. Тому в часи князювання Володимира Святославича було розгорнене величезне будівництво. Тоді були побудовані храми, палаци, нові могутні оборонні споруди. Головним в'їздом в новий дитинець стають так звані Софійські ворота. Залишки цих воріт були обстежені в 1913 році, під час планування Володимирської вулиці. Відкрита їх частина являла собою фундаменти двох стін довжиною 10 метрів і шириною 2,3 метри. Вони були складені з бутового каменю на глиняному розчині, понад каміння йшла кладка з плінфи. Перед Софійськими воротами пролягав фортечний рів, через який був перекинутий міст, що двічі згадується в літописі.

Вся територія дитинця була оточена валом. Фрагмент його був досліджений І. Самойловським в південно-східній частині дитинця, біля краю урвища, що майже прямою стіною різко пони-

Софійські ворота Київського дитинця X ст.

жується в бік Подолу. Цей вал підходив до яру, що відділяв територію дитинця від території Михайлівського монастиря.

Таким чином Київський дитинець кінця X — початку XI століть вже займав площу біля 10 гектарів.

У 989 році князь Володимир почав будівництво першого (відомого нам) кам'яного храму в Києві – Десятинної церкви. Взагалі церква була присвячена Богородиці, а другу назву – Десятинна – вона отримала від того, що на утримання церкви Володимир дав десятку частину прибутків зі своїх земель. У 996 році будівництво церкви було завершено. На честь цієї події князь влаштував велике свято. Через 43 роки відбулося друге освячення церкви, ймовірно, пов'язане з її перебудовою.

Після зруйнування церкви в 1240 році ордами Батия вона довгий час стояла в руїні, і тільки в 1635 році Петро Могила розчистив руїни церкви і спорудив в південно-західньому куті стародавньої церкви нову, використавши при цьому частину стін, що вціліли.

Перші археологічні дослідження залишків Десятинної церкви були проведені в 1824 році, а в 1842 році архітектором В. Стасовим була побудована нова Десятинна церква, що своєю архітектурою зовсім не відповідала первісному взірцеві. За советської доби ця третя за рахунком від часу побудови церква на старих фундаментах була розібрана.

У 1938-1939 роках Київська археологічна експедиція під час досліджень усієї площі забудови колишньої церкви виявила багато цінних деталей, що дають змогу з більшою достовірністю реконструювати первісну Десятинну церкву. Зокрема численні знахідки поливних плиток для викладки підлоги, мармурові капітелі, шиферні плитки, мозаїки, залишки фрагментів фрескових розписів є

Десятинна церква.

свідками надзвичайно багатого інтер'єру і екстер'єру церкви Богородиці. Неподалік храму виявлені фундаменти кількох світських споруд, ймовірно, палаців, схематично зображених на мініатюрах Радзивілівського літопису.

На північний схід від Десятинної церкви була центральна площа дитинця. Нам відома навіть її назва – „Бабин торжок“. В ті далекі часи „бабами“ називали скульптури. Згадаймо половецькі „баби“ – скульптури, і не завжди жінок, що раніше стояли в українських степах на насипних пагорбах.

Під 988 роком в літописі записано, що Володимир Святославич, повертаючись з корсунського походу, тобто з Херсонесу, вивіз звідти статую і коні „медянії“ і встановив перед „отнім“ – тобто батьківським палацом князя Володимира.

Крім князівських палаців і церков, на території Київського дитинця були боярські садиби й майстерні ремісників.

Ще Вікентій Хвойка, досліджуючи житла на території сучасного Історичного музею, відзначав, що житлові споруди Києва були переважно з дерева, причому частина стін цих споруд знаходилась у викопаному в глині чотирикутному заглибленні. Решта стін підвищувалась над поверхнею землі. Частина жител мала й кілька поверхів.

Дослідження українських археологів останньої третини ХХ ст. в Києві довели, що житла масової забудови були переважно наземними і конструктивно являли собою два типи — зрубні та каркасно-стовпові. Крім того, стіни жител були обмазані глиною і розписані. Академіком-археологом Петром Толочком було розкопане житло Х ст. в садибі ч. 10 по вул. Володимирській, в якому в завалі глинобитної пічки знайдені невеликі фрагменти фрескового розпису білого, темно-сірого, коричневого, зеленого і жовтого кольорів на глиняній підоснові завтовшки від 1 до 6 см.

Петро Толочко вважає, що після закінчення будівництва каркасних будинків їх покривали з зовнішньої і внутрішньої сторін тонким шаром жовтої глини, а також, мабуть, білили. Стефанія Кілієвич та Петро Толочко під час розкопок на схилах Старокиївської гори віднайшли білені шматки штукатурки.

З цього приводу згадуються багаторічні й наполегливі твердження визначного українського мистецтвознавця й архітектора Григорія Логвина, що й оборонні споруди тинькувались й білились.

За часів князя Ярослава Мудрого місто значно розширилося, але резиденція київських князів традиційно знаходилась в межах „міста Володимира“, тобто в Дитинці. Згідно з літописними повідомленнями, ми можемо з достатньою достовірністю уявити роз-

міри і планування київського дитинця XI–XIII ст. В порівнянні з територією княжого двору часів князів Ольги і Володимира наприкінці XII ст., княжий двір займав усю північно-східню частину київського дитинця (район сучасної вулиці Десятинної) на Великому княжому дворі знаходились Василівська церква, котру безбожна радянська влада знищила у 30-их роках XX ст.

Літопис від 1150 року повідомляє, що князь Ізяслав Мстиславич, прибувши в Київ, „веха на двор на Ярославль всім своїм полком і кияне з ним приде множество“. Згідно з підрахунками В. Богусевича, загальна площа княжого двора дорівнювала чотирьом гектарам.

Цікавою спорудою, віднайденою археологами в Київському дитинці, є ротонда, що має в зовнішньому діаметрі 20 метрів, а у внутрішньому – 17 метрів. Із зовнішнього і внутрішнього боків ротонда має по 16 пілястр. Будівельні матеріали та спосіб кладки дають можливість датувати її XII–XIII ст. Думка дослідників П. Толочка та Я. Боровського, що це залишки цивільної будівлі, можливо, княжої палати для офіційних прийнять, не зовсім аргументована. Таку конструкцію можна віднести й до оборонних споруд.

На княжих подвір'ях та в багатих боярських садибах, окрім парадних приміщень та житлових хоромів, розташовувались також житла для челяді, господарські приміщення, майстерні, льохи, медуші, скотниці, лазні. Крім того, в дитинці були церкви і монастирі. У 1085 році князь Всеволод Ярославич побудував Андріївський (Янчин) монастир. Янчин він називався від імені його дочки Янки, яка дівчиною постриглася в цей монастир. Янка була також сестрою Володимира Мономаха й однією з найосвіченіших жінок того часу, організувала першу на Русі жіночу школу, де вчила своїх учениць грамоті, рукоділлю, співам.

У 1129 році князь Мстислав Володимирович заснував Федорівський монастир. У 1147 році цей монастир згадується в літописі у зв'язку з убивством князя Ігора. У 1955 році, по вул. Володимирській ч. 7-9, на території колишнього Федорівського монастиря, археологи відкрили цілий житловий район, що складався з десяти жител, господарських приміщень, кількох горнил виробничого призначення.

Біля 1215 року галицький князь Мстислав Романович збудував Хрестовоздвиженську церкву, яку дослідники розміщують в районі сучасної Андріївської церкви.

Територія Дитинця XI-XIII ст. була щільно забудована, окрім княжих і монастирських споруд, також і спорудами інших прошарків населення. Згідно з розрахунками вчених, на території Київського дитинця було приблизно 350 житлово-господарських комплексів, тобто тут могло мешкати близько 2,000 осіб.

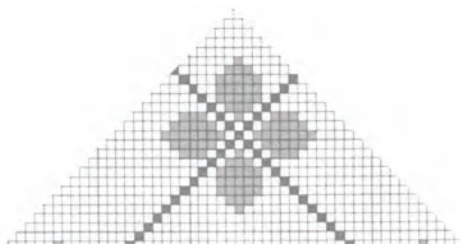
З покоління в покоління кияни прикрашали новими спорудами Дитинець, як і все місто. Але поступовому розвитку столиці Київської Русі прийшов кінець, коли пізньої осені 1240 року полчища хана Батия облягли місто. У цей час обороною Києва керував тисяцький галицького князя Данила Дмитро. На жаль, сили були нерівними. Коли монголо-татарам не вдалося провратися через Золоті Ворота, вони спробували це зробити через Лядські, дочекавшись, коли замерзне „Козине болото“ (сучасний Майдан Незалежності). Пороками вони зруйнували Лядські ворота і вдерлись в „місто Ярослава“, потім підтягли пороки на гору і, зруйнувавши Софіївські ворота, вдерлись в Дитинець. Останні захисники Києва сховались в Десятинній церкві. Дослідники вважають, що стіни храму впали під ударами тих самих каменеметальних пороків.

Відкриті археологами руїни Десятинної церкви та інших споруд, спалені численні житла, братські могили свідчать про масовий розгром міста. Київські інтелектуали давно мріяли про відродження пам'яток стародавнього Києва. Сьогодні вже зібрано досить багато матеріалів, які дають змогу з великою достовірністю відродити головні споруди Дитинця.

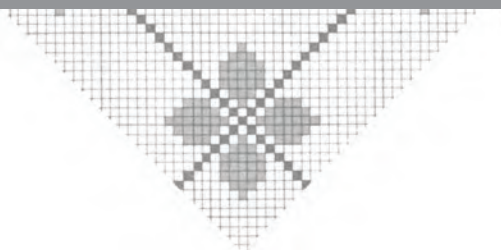
Звичайно, і в пізніших часах територія Київського дитинця не стояла порожньою, а забудовувалась більш чи менш цінними спорудами. При реконструкції території дитинця більш цінні споруди бажано було б перемістити на якийсь новий „майданчик“, де не збереглась історична забудова (наприклад, уздовж Подільської лінії міста вище Нижнього Валу). Тоді б історичні будинки і пов'язані з ними події мали своє продовження.

Сьогодні ми маємо інтелектуальні і виробничі можливості для фрагментарного відтворення Київського дитинця. Будемо мріяти, щоб це відтворення було вдалим і проведена операція дала можливість нормально битись серцю Києва.

РЕКЛЯМИ

1964

2009

**SUMA (YONKERS) FEDERAL
CREDIT UNION**

**ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА
КООПЕРАТИВА СУМА**

**45 Years of Service to Our Members
and Ukrainian Community**

1-888-644-SUMA

E-MAIL: SUMAYONFCU@AOL.COM

Main Office:

125 Corporate Blvd

Yonkers, NY 10701

1-914-220-4900

**Visit one of our offices in
Stamford, Spring Valley & Yonkers**

**Expanded office hours, safe deposit boxes,
drive-thru window, 24 hour ATM, all types of
loans and more....**

THE UKRAINIAN WEEKLY

An Invitation

Dear Ukrainian Community Member:

We hereby invite you to become a subscriber to the best English-language Ukrainian newspaper around.

By reading The Ukrainian Weekly you will be informed about the latest news from Ukraine, as presented by our Kyiv Press Bureau. You will read about Ukrainian life in North America, thanks to our staffers and contributing writers who will keep you posted on happenings across the land, whether it be community activities, politics, church affairs, or ... you name it!

You will enjoy our growing list of regular columnists and special correspondents who cover current events, the arts, community life, sports, etc., and learn about newly released books and recordings, as well as people in the news. You will keep in touch with other Ukrainians, both near and far, who subscribe to our paper, contribute stories, and share their opinions and ideas with fellow readers.

We at The Ukrainian Weekly pride ourselves on the fact that we have been faithfully serving readers since 1933 by covering news and issues of concern to our community and those with an interest in Ukrainian affairs. And, we continually inaugurate new features – all part of fulfilling our commitment to serve you and our community.

Since its inception in 1933, our newspaper, as the newspaper of record for the Ukrainian community in North America, has reported on major events in Ukraine and Europe, the United States and Canada from a Ukrainian perspective.

Why not subscribe to the newspaper that gives you the Ukrainian perspective on the news 52 times per year?

Respectfully yours,
The Editorial Staff of The Ukrainian Weekly

PS: If you are a member of the Ukrainian National Association you qualify for a special discount on the subscription price; instead of the regular price of \$55, you pay only \$45 for a year of The Ukrainian Weekly.

TO SUBSCRIBE: call 973-292-9800, x 3042; or e-mail subscription@ukrweekly.com

A brighter financial future begins at
SELF RELIANCE NEW YORK
 FEDERAL CREDIT UNION

*Where confidentiality,
 professionalism,
 ultimate value and service
 is always a top priority.*

SELF RELIANCE NEW YORK

A full service financial institution serving the Ukrainian American community since 1951!

Main Office: 108 Second Avenue New York, NY 10003
 Tel: 212 473-7310 Fax: 212 473-3251

Kerhonkson:

6325 Route 209
 Kerhonkson, NY 12446
 Tel: 845 626-2938 Fax: 845 626-8636

Uniondale:

226 Uniondale Ave.
 Uniondale, NY 11553
 Tel: 516 565-2393 Fax: 516 565-2097

Astoria:

32-01 31st Avenue
 Astoria, NY 11106
 Tel: 718 626-0506 Fax: 718 626-0458

Lindenhurst:

225 N. 4th Street
 Lindenhurst, NY 11757
 Tel: 631 867-5990 Fax: 631 867-5989

Outside NYC call toll-free: 1-888-SELFREL

Visit our website at: www.selfrelianceny.org

E-mail: info@selfrelianceny.org

Your savings federally insured to at least \$250,000 and
 backed by the full faith and credit of the United States Government

NCUA

National Credit Union Administration, a U.S. Government Agency

Самопоміч
Українсько-Американська Федеральна Кредитова Спільнота

Selfreliance
Ukrainian American Federal Credit Union

Selfreliance offers its members:

Internet Access
Free Checking Accounts
VISA Debit cards
VISA Credit cards
Free BillPaysm
Consumer loans
Mortgage loans
Fee Free in-network ATMs

Послуги для членів "Самопоміч":

Доступ до рахунків через інтернет
Безкоштовні чекові рахунки
Visa Debit картки
Visa Credit картки
BillPaysm безкоштовно
Особисті позички
Позички на купівлю нерухомості
Безкоштовні АТМ поданих мереж

Account Access 24/7/365
Online at Selfreliance.Com

Home Office

2332 W.Chicago Ave.
Chicago, IL 60622
tel. 1-888-222-8571

Bloomington Office

300 E. Army Trail Road
Bloomington IL 60108
tel. 630-307-0079

Newark Office

734 Sandford Ave.
Newark, NJ 07106
tel. 973-373-7839

Northwest Office

5000 N. Cumberland Ave.
Chicago, IL 60656
tel. 773-589-0077

Palos Park Office

8410 W. 131st St.
Palos Park IL 60464
tel. 708-923-1912

Whippany Office

60-C N. Jefferson Rd.
Whippany, NJ 07054
tel. 973-887-2776

Palatine Office

761 S. Benton St.
Palatine, IL 60067
tel. 847-359-5911

Munster Office

8624 White Oak St.
Munster, IN 46321
tel. 219-838-5300

Jersey City Office

558 Summit Ave.
Jersey City, NJ 07306
tel. 201-795-4061

Selfreliance.Com
Free online financial services

**Full
Financial
Services**

**NATIONAL BOARD
“SELFRELIANCE”**

**ASSOCIATION OF
AMERICAN UKRAINIANS**

98 SECOND AVE., NEW YORK, NY 10003
Tel.: (212) 777-1336

**Об'єднання Українців в Америці
„САМОПОМІЧ“**

ініціатор та спонзор ряду українських кредитівок,
які стали рушієм економічного руху
української громади в Америці

– в і т а є –

*усі свої відділи та бажає їм дальших успіхів
у їхній праці для добра нашої організації
та спільноти.*

За дирекцію Головної Управи
Об'єднання Українців в Америці „Самопоміч“

Олег Лопатинський, голова
Надя Савчук, секретар

" САМОПОМІЧ" (Н.Дж.)
Федеральна Кредитова Кооператива

SELF RELIANCE (NJ)
FEDERAL CREDIT UNION

Вітання та Найкращі Побаження
Членам Українського
Народного Союзу!

CLIFTON (PRINCIPAL) OFFICE

851 Allwood Road
Clifton, NJ 07012
(973) 471-0700
Fax: (973) 471-4506

PASSAIC Office

229 HOPE AVE.
(973) 473-5965

Toll Free: 1-888-BANK UKE
www.bankuke.com

**125 ВІДДІЛ УНС
Тов-во Благовіщення**

Щиро вітає

**УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ
СОЮЗ**

та

*бажає йому багато успіхів у дальшій праці
для добра української громади.*

Щасти Вам Боже.

За управу Відділу
Глорія Пашен, секретар

UKRAINIAN
FEDERAL CREDIT UNION

УКРАЇНСЬКА
ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТНА СПІЛКА

Prosperity for Generations since 1953

Grow Your Wealth

Borrow Wisely

SHARE CERTIFICATE

CAR LOANS

CERTIFICATE of Deposit

MORTGAGES

MONEY MARKET

COMMERCIAL
Loans

IRA

Traditional, Roth, Coverdell

SIGNATURE LOANS

YOUTH ACCOUNTS

Mitten Club, Start Smart

HELOC

We Serve our Members Coast to Coast and Around the World

824 Ridge Road East • Rochester, NY 14621

143 Troy Schenectady Rd. • Watervliet, NY 12189

6029 San Juan Ave. • Citrus Heights, CA 95610

211 Tompkins St. • Syracuse, NY 13204

107 Eastern Ave. • Dedham, MA 02026

8230 SE Harrison St. • Portland, OR 97216

877-968-7828

www.rufcu.org

UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION – Philadelphia District
Український Народний Союз – Окружний Комітет Відділів
Філядельфійської Округи

President
Michael Luciw

Vice President
Lubov Streletsky

Secretaries
Ulana Prociuk – recording
Roksolana Luciw – corresponding

Treasurer
George Fedorijczyk

Liaison
Wasył Szeremeta

Окружний Комітет
Відділів УНС
у Філядельфії

нетерпеливо очікує

Випуску Альманаху УНСоюзу на 2010 рік.

*Заохочуємо Громаду округи Філядельфії
стати членами УНС та забезпечитися в УНСоюзі.*

В справі забезпечення просимо Вас
вертатися до секретарів або до
членів Окружної Управи.

За управу,
Михайло Луців
Голова

**Reward Yourself.
Every Day.**

VISA

Ukrainian Selfreliance FCU - Philadelphia

We have a card for You!

VISA® Signature Rewards
VISA® Platinum
College Rewards VISA®
Co-signer VISA®
Secured VISA®
VISA® Business
VISA® Business Travel
VISA® Platinum Business Rewards

Special \$25 Bonus*
Unlimited 1% Cash Back*
Merchandise & Travel Rewards*
0% Introductory Rate*
No Annual Fee

Contact us for details
215-725-4430

Українська Федеральна Кредитова Кооператива

"САМОПОМІЧ"

Філадельфія — Трентон

Ukrainian Selfreliance

Federal Credit Union

Philadelphia — Trenton

Serving the financial needs of the Ukrainian Community since 1952

**For *HIGH* interest rates on CDs
LOW rates for mortgages and loans,
and *Outstanding Financial Services***

YOU DON'T HAVE TO LIVE IN PHILADELPHIA TO JOIN!

Main Office:

1729 Cottman Avenue, Philadelphia, PA 19111

Tel: 215-725-4430 Fax: 215-725-0831

Toll Free: 1-888-POLTAVA (1-888-765-8282)

Branches:

700 Cedar Road, Jenkintown, PA 19046 (267) 627-5317

2307 Brown Street, Philadelphia, PA 19130 (215) 232-3993

477 Jeremiah Avenue, Trenton, NJ 08610 (609) 656-0802

www.ukrfcu.com

(212) 228-9682

144 Second Avenue

New York, N.Y. 10003

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc.
ФУНДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, Інк.

**ФУНДАЦІЯ УВУ НА СЛУЖБІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ, ДОПОМАГАЄ УВУ В
НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ З АМЕРИКИ, ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ.**

Фундація УВУ протягом свого існування уділювала стипендії студентам з Америки, Європи і України та продовжує уділювати і тепер. Два рази в рік – на Різдво і Великдень висилала летючки, в яких інформувала українське громадянство про свою діяльність. Фундація видала або частинно фінансувала кільканадцять книжок, які містять матеріали про білі плями в українській історії, промовчані за окупації України, документи „Акція“ Вісла, „Масовий морд у Винниці“, цінні історичні праці, документи Галицько-Волинської Держави та інші.

При Фундації УВУ існувала продовж 11 років студійна програма „Стежками Батьків по Європі“, з допомогою якої українські студенти Америки і Канади відвідували європейські історичні місця і музеї, а при тому країни, де знаходяться українські осередки життя та пам'ятники: Німеччина (Мюнхен, Пух), Австрія (Відень, Фельбах), Італія (Рим, Монте Касіно), Голляндія (Роттердам), Франція (Париж, Люрд), Люксембург. Студенти цієї програми встановили пропам'ятну дошку в концтаборі Дахав, засвідчуючи тут присутність українських політв'язнів. В селі Пух (Німеччина) поставлено образ в пам'ять бл. Едіґни в 1000-ліття Хрещення України. Запевнили щорічні молитви монахів Бенедиктів за поляглих українських вояків у Монте Касіно (Італія).

Після проголошення незалежності України Фундація УВУ вислала сотки пачок книжок і різного роду журналів, виданих у діаспорі для університетів і бібліотек в Україні.

При Львівському Національному університеті ім. Івана Франка створено бібліотеку і архів української діаспори, яку зорганізовано за допомогою Фундації УВУ і її прихильників.

При Фундації УВУ діє Літературний Фонд ім. Воляників-Швабінських, який уділяє кожного року нагороди авторам за найкращі твори з україністики (белетристики, історії, філософії) в українській та інших мовах.

Цей конкурс стає все більше популярним в Україні. За останніх вісім років роздано понад пів сотні нагород. Кожна Ваша пожертва, навіть найменша, сприяє розвиткові української науки.

Управа Фундації УВУ складає щиру подяку всім шановним жертводавцям, які розуміють корисну працю Фундації УВУ в США для уможливлення молодому поколінню набути найкращу освіту в Америці, Європі, а від 1991 р. в Україні на користь Вільної України.

Управа Фундації УВУ

Mailing Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., P.O.Box 1028, New York, NY 10276

Office Address: UKRAINIAN FREE UNIVERSITY FOUNDATION, Inc., 136 Second Ave., New York, NY 10003

TEL: 212-353-3029 • FAX: 212-260-5408

Допоможіть Вашим рідним в Україні.
Скористайтесь послугами корпорації "Міст".

Фірма "Міст"
гарантує
надійний сервіс
та найкращі ціни

ФІРМА "МІСТ"
З 1989 РОКУ
РАЗОМ З ВАМИ!

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ

в Україну та по цілому світу

- Жодних доплат при отриманні грошового переказу
- У будь-якому з 1400 відділень банків по всій Україні
- Ми доставляємо гроші безпосередньо до рук адресата*

*Існують певні обмеження

ПЕРЕСИЛКА ПАЧОК

Кораблем, авіа або
авіа-експрес в Україну, Росію
та в країни СНД

- Щоденна висилка контейнерів
- Підбираємо пакки з дому

ДОСТАВКА АВТОМОБІЛІВ

та комерційних вантажів

в контейнерах до України, Росії,
Прибалтики, Грузії
та в усі країни СНД

ДОСТАВКА ПОДАРУНКІВ

Привітайте Ваших рідних
подарунками, квітами
або тортом через фірму "Міст"

дзвоніть безкоштовно:

1 (800) 361-7345

www.meest.net

MEEST Corporation Inc.
97 Six Point Rd.,
Toronto, ON M8Z 2X3
Tel: 416-236-2032

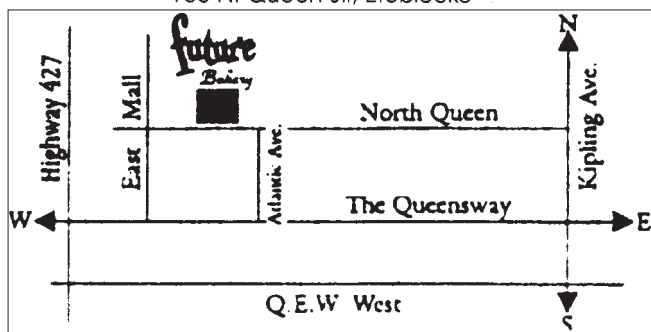
MEEST North York
4136 Bathurst St.,
North York, ON M3H 3P2
Tel: 416-636-0808

"Try a slice of the *future* today!"

Factory Outlet

106 N. Queen St., Etobicoke

Tel.: (416) 231-1491

ЗАХОДЬТЕ І ПЕРЕКОНАЙТЕСЬ!

*Скуштуйте нашого хліба, маківників, сирників, калачів!
Зайдіть до нас на сніданок чи на каву.*

*Переконайтесь, що смачніших не знайдете! У нас
можете купити найвищої якості сири, сметану, гусянку,
кефір*

ST. LAWRENCE MARKET, 95 FRONT ST. EAST, TEL.: (416) 366-7259

FARMER'S MARKET LOCATIONS

•Kitchener • Guelph • Cambridge • Hamilton

Ukrainian Future Credit Union

Українська Кредитова Спілка „БУДУЧНІСТЬ”

"Your Financial Partner Since 1961"

- Great Loan Rates
- ATM Cards
- VISA Credit Cards
- IRA Accounts
- Certificates of Deposit
- Internet Bill Payor
- Market Index Certificates
- Platinum Preferred Cards
- Drive-up ATM
- CU at home www.ukrfutcu.org
- Debit Cards
- No-Fee Checking
- Home Mortgages
- Wire Transfers
(Foreign & Domestic)
- Gift Cards for all occasions
- On line Banking
- Direct Deposit
- Nite Deposit
- Safe Deposit Boxes
- Notary Services
- Direct Bill Pay
- Money Orders
- Accept Payments For City of
Warren Property Taxes And
Water Bills

Home Office

Tel.: (586) 757-1980

Fax: (586) 757-7117

Hamtramck Office

Tel.: (313) 366-0055

Fax: (313) 366-3130

Dearborn Heights Office

Tel.: (313) 277-4020

Fax: (313) 277-3990

West Bloomfield Office

Tel.: (248) 487-0330

Fax: (248) 487-0333

c.u. at home @ www.ukrfutcu.org

**„Згода“
20-ий Відділ УНС, Warren MI.**

існує понад 90 років і на віки!

Потрібно збільшувати членство Українського Народного
Союзу, бо це конечна сила для членів і усіх у світі
українців!

Українські родинні корені на віки вічні!
Бог і Україна! Слава Україні!

**Тамара Куропась, Президент
Роман Куропась, фінансовий секретар**

**Український Клуб і 120-ий Відділ УНС
Братство св. Миколая в Аликвіппа Па.**

вітає

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

*і бажає йому багато успіхів у дальшій праці
для добра українського народу в діаспорі і в Україні.*

Управа:

Марк Фокс, предсідник

Марк Шендий, секретар

Іліяс Матіяш, скарбник клубу і секретар-організатор Відділу

Іван Рефт, голова контрольної комісії.

***Злученний Український Американський Допомоговий Комітет
вітає всю українську громаду.***

*ЗУАДК, як харитативна, допомогова, неприбуткова установа,
переводить багатогранні акції, спрямовані на допомогу нашим
братам і сестрам в Україні та поза її межами, призначені
жертвам стихійних лих, дітям в сиротинцях та інтернатах,
колишнім в'язням, людям похилого віку за програмою
"Дідусь і Бабуся". Пересилає контейнери
з новим та вживаним одягом, інвалідськи візки,
медичне приладдя і таке інше.*

*ЗУАДК орудує майже виключно пожертвами від української
громади, тож просимо не забувати про гасло ЗУАДК-у,
БРАТ БРАТОВІ!*

United Ukrainian American Relief Committee, Inc.

UUARC

1206 Cottman Avenue

Philadelphia, PA 19111

215-728-1630 (fax) 215-728-1631

www.uuarc.org

uuarc@verizon.net

UNION FUNERAL HOME

LYTWYN & LYTWYN

THEODORE M. LYTWYN, *Manager*

NJ License No. 3212

1600 STUYVESANT AVENUE, UNION, NJ 07083

(908) 964-4222 • (973) 375-5555

FAX: (908) 964-7569

**Third generation of the Lytwyn family
proudly serving
the Ukrainian community.**

**Call Ted, Steve or Charlie with
any questions or concerns about
funerals or cemeteries.**

There is no obligations.

Theodore M. Lytwyn, Manager, NJ License 3212

Steven Lytwyn, NJ License 3340

Charles Castiglione, NJ License 4245

Website: unionfuneralhome.com

EYECARE, MD OF NEW JERSEY, P.A. MARTA LOPATYNSKY, M.D.

Comprehensive Eye Care Services

- Laser Vision Correction for farsightedness, nearsightedness and astigmatism
- Sutureless refractive cataract surgery
- Medical, laser, and surgical treatment of eye diseases
- Complete eye examinations
- Corneal transplants
- Corneal Topography
- Visual field testing

Insurance/Billing

- Medicare participation
- Participation with numerous private insurance carriers, HMO's and PPO's
- Pament Plans available for Laser Vision Correction.

261 James Street, Suite 2D, Morristown, NJ 07960
973-984-3937 • Fax: 973-984-0059 • www.eyecaremdofnj.com

E
r
g
o
n
o
m
i
c
s

Sports Medicine

Dr. Areta Podhorodecki, St. Mark's Rehabilitation
 44 Saint Mark's Place, (between 1st and 2nd Avenues), New York, NY 10003

Phone: (212) 529-5966

Facsimile: (212) 529-2987

E-mail: DRAP@INTERPORT.NET

Hours: Mon-Fri, 10 am-6 pm

All Insurance Accepted

Carpal Tunnel Syndrome

L
o
w
b
a
c
k
p
a
i
n

УКРАЇНСЬКА КРЕДИТНА СПІЛКА „ДНІПРО“

562 Genesee St., Buffalo, NY 14204
Tel.: 716-847-6655 Fax: 716-847-6988
www.uhdfcu.com e-mail: info@uhdfcu.com

*Дирекція і працівники кредитівки
 щиро вітають працівників УНС
 та редакцій „Свободи“ і The Ukrainian Weekly*

**„БРАТСТВО св. ЙОСАФАТА“
217-ий Відділ УНСоюзу в Рочестері, Н. Й.**

Вітає

**Головний Уряд і все членство УНСоюзу,
Адміністрацію видавництв „Свобода“ та The Ukrainian Weekly.**

*Бажаємо дальших успіхів у праці для української громади
та нашої дорогої Незалежної України.*

За Управу Відділу:

Оксана Маркус

Фін. секретар

Ірена Ґрасман

секретар

Стефан Приймак

Почесний президент

Анна Сохоцька

Президент

Братство засноване у 1908 році, як перша громадська організація.

Члени Братства заініціювали Українську Католицьку Парафію
св. Йосафата та перший Відділ УНСоюзу в Рочестері, Н. Й.

**402-ий Відділ УНС ім. Тараса Шевченка
в Етобікоок, Канада**

*вітає Головний Уряд і все членство
Українського Народного Союзу, та бажає багато
успіхів у дальшій праці для добра українського
народу в діаспорі і в Україні.*

За Управу Відділу:

АННА БУРІЙ, секретар

C

Chupa Insurance Agency

REAL ESTATE & INSURANCE

240 EAST 6th STREET

NEW YORK, NY 10003-9998

TELEPHONE: 212-674-5340

FAX: 212-979-1769

BARBARA CHUPA, Lic. Insurance Broker

ЗМІСТ

Розділ 1. МОВА – ДУША НАРОДУ

Галина ЛОЗКО. ПОЧАТКИ РІДНОЇ МОВИ ТА ПИСЕМНОСТІ.....	19
Лариса МАСЕНКО. СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ НАШОЇ МОВИ	38
Олександр СКОПНЕНКО. „НЕМИНУЧИСТЬ ДВОМОВНОСТІ“ – ЦЕ МІТ	54
Олександр ПОНОМАРІВ. НАШІЙ МОВІ ПОТРІБЕН ВЛАСНИЙ ПРАВОПИС.....	61
Ірина ФАРІОН. ЧИ МОВА Є ТОВАРОМ?.....	65
Вадим РОСТОВ. НЕСЛОВ'ЯНСЬКА РОСІЯ	73
З ДОКУМЕНТІВ НЕДОБРОГО ЧАСУ <i>Лист Василя Стуса до Андрія Малишка.....</i>	83

Розділ 2. НЕЗАБУТНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Олена ОПАНОВИЧ. ВИДАТНИЙ СПОДВИЖНИК ІВАНА МАЗЕПИ <i>До 300-річчя Конституції Пилипа Орлика</i>	89
Анатолій ЯРТИСЬ. ОСНОВОПОЛОЖНИК ДЕМОКРАТИЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ <i>До 110-річчя заснування Революційної української партії.....</i>	101
Левко ХМЕЛЬКОВСЬКИЙ. СУД НАД СПІЛКОЮ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ – ПОЧАТОК ВИНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ І КУЛЬТУРИ <i>(До 80-річчя процесу над СВУ).....</i>	109
Рафаель ЛЕМКІН. УКРАЇНЕЦЬ НЕ Є І НІКОЛИ НЕ БУВ РОСІЯНИНОМ.....	117

ЯК БОРОЛИСЯ З УКРАЇНЦЯМИ (ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ) ...або чому на Україні так мало розмовляють українською?	122
---	-----

Розділ 3. ПОЛІТИКА: ВІД ФАКТІВ ДО ВИСНОВКІВ

Петро ЧАСТО. РОСІЙСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: КЛЮЧІ ДО РОЗГАДКИ.....	141
Олег БАГАН. ПРОБЛЕМА РОСІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ: ПОГЛЯД ІВАНА ФРАНКА.....	152
Оксана ПАХЛІОВСЬКА. МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ	164
Мирослав МАРИНОВИЧ. НІКОЛИ БІЛЬШЕ?	173

Розділ 4. ЮВІЛЕЇ (СВІТЛІ І СУМНІ)

Ігор СКРИПНИК. ОСТАННІЙ РИМЛЯНИН <i>До 120-річчя від народження Миколи Зерова</i>	177
ДОСТОЙНИЙ ЦЬОГО ПСЕВДА – „СТЯГ“ <i>До 100-річчя від народження Ярослава Старуха</i>	183
Христина ВОЛИЦЬКА-ФЕРЕНЦЕВИЧ. „НЕ СЛІЗ ПОТРІБНО, ЩОБ СТАВАТЬ ДО БОЮ!“ <i>До 150-річчя від народження Уляни Кравченко</i>	187
Леся ТАНЮК. „УСІМ НАМ СМЕРТЬ СУДИЛАСЯ ЗАРАННЯ“ <i>До 40-річчя загибелі Алли Горської.....</i>	194
Кость ЛЕВЧЕНКО. „ЛЕТУН, ВІДПУЩЕНИЙ НА ВОЛЮ“. <i>До 100-річчя загибелі першого українського летуна Левка Мацієвича</i>	203

Розділ 5. СТОРІНКИ МАЙБУТНІХ КНИЖОК

Роман ВОРОНКА. КОЛИ ВОСКРЕСЛА УКРАЇНА... ..	209
Олександр ТОЛПИГІН. НЕЗРОБЛЕНЕ ФОТО.....	224

Розділ 6. МАНДРІВНИКАМ ПО РІДНІЙ ЗЕМЛІ

Степан СЛУЦЬКИЙ. УКРАЇНСЬКИЙ СЛІД ГІЙОМА ДЕ БОПЛАНА.....	231
Олександр ТОЛПИГІН. СЕРЦЕ КИСЬВА – ДИТИНЕЦЬ	240
РЕКЛЯМИ.....	248